

SAYI: 11 / AĞUSTOS 2020

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

ISSUE: 11 / AUGUST 2020

ISSN: 2587-117x

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Hasan ŞENER
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Editör Yardımcıları/Sub-Editors

Öğr. Gör. Mesut ALGÜL
Uzm. Erhan ÖZDEMİR

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Prof. Dr. Beyhan KESİK
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK
Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY
Doç. Dr. Hasan ŞENER
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL
Doç. Dr. Sıtkı NAZİK
Dr. Yunus DOĞAN
Öğr. Gör. Mesut ALGÜL
Uzm. Muhammed ÜLGEN
Uzm. Selahattin TOPBAŞ
Uzm. Erhan ÖZDEMİR

Türkçe Redaksiyon/Turkish Redaction

Öğr. Gör. Mesut ALGÜL

Yazışma Adresleri/Correspondences

<http://dergipark.gov.tr/kulliyat>
kulliyatdergisi@gmail.com

Külliyat'ta yer alan yazılardaki fikir ve görüşler tamamen yazarlara ait olup Külliyat yönetiminin görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Külliyat's owners.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

Bilim ve Danışma Kurulu/Science And Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Amila BUTUROVIĆ	York University
Prof. Dr. Aydın ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AKPINAR	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Cafer MUM	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Claudia Römer	University of Vienna
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa SIVACI	Yıldırım Bayezid Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVRUK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ	Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Lars JOHANSON	Johannes Gutenberg University
Prof. Dr. Murat SUNKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Amina Siljak JESENKOVIĆ	University of Sarajevo
Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Edith Gülçin AMBROS	University of Vienna
Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ARSLAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ÖZEK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Özcan BAYRAK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar YAVUZ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı NAZİK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel ŞAHİN	Fırat Üniversitesi

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Bahir SELÇUK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Ramazan SÜER	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ŞENER	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hamza ALTIN	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat KUZUCU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel ŞAHİN	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Mahmut GİDER	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Nilay KINAY CİVELEK	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Uğur DEMLİKOĞLU	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üye. Hasan EKİCİ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Fatih YURTTAŞ	Nişantaşı Üniversitesi)

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Google Scholar

SÖBIAD

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

SAYI: 11 / AĞUSTOS 2020

ISSUE: 11 / AUGUST 2020

ISSN 2587-117x

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

EDEBİYAT/LITERATURE

CİVELEK, Nilay KINAY-Ertuş, AYŞE

İslamcılık Panoramasından II. Meşrutiyet Basınına Bir Bakış: Beyânü'l-Hak Gazetesi I. Cilt (İndeks ve Yazı Özetleri)

*A View Of 2nd Constitutional Press From The Islamic Panoram: Beyânü'l-Hak Newspaper Volume I
(Index And Writings Summaries)*

(1-53)

GÜRMAN, Sadettin

Osmanlı Devleti'nin Son Resmî Vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendiden Ahmed Midhat Efendi Biyografisi

*Biography of Ahmed Midhat Efendi by Abdurrahman Şeref Efendi who the Last State Chronicler of the
Ottoman Empire*

(55-63)

YILDIZ, Enes

XVI. Yüzyıl Divan Şairi Müslimî ve Dîvânı'nın Matla Beyitleri

16th Century Divan Poet Müslimi and the First Couplets of His Diwan

(65-89)

TARİH/HISTORY

EDİS, Mustafa Salih

Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa (Ö. 1087/1676)'nın Tasavvuf Ehline Yaklaşımı

The Approach of Kopruluzade Fadil Ahmed Pasha (D. 1087/1676) to Sufis

(91-106)

KARAKAYA, EMRE

**1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı Sefer Organizasyonunda Safranbolu Kazasının Katkısı
(1807-1812)**

An Evaluation on The Contrubition of The Safranbolu Township on the Organization of The Ottoman-Russian Battle By The Safranbolu Şer'iyye Registers (1806-1812)
(107-117)

İLAHİYAT/THEOLOGY

BULUT, Faruk-KAŞMER, Ramazan

1844 Yılı Temettuat Defterleri'ne Göre Gerede'deki Din Görevlileri

The Religious Stuff in Gerede According to the Temettuat Books of 1844
(119-133)

BOOK REVIEW/YAYIN DEĞERLENDİRME

Fulin, Neslihan

Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi

(135-137)

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İSLAMCILIK PANORAMASINDAN II. MEŞRUTİYET BASININA BİR BAKIŞ: BEYÂNÜ'L-HAK GAZETESİ I. CİLT (İNDEKS VE YAZI ÖZETLERİ)¹

Nilay Kınay CİVELEK¹
Ayşe ERTUŞ²

Özet

Beyânü'l-Hak, 7 cilt 182 sayı olarak 1908-1912 yılları arasında yayımlanmış bir gazetedir. Meşrutiyet döneminin İslamcı görüşünü savunan bir yayın organı olması hasebiyle yazar kadrosu genel itibarıyla ulema sınıfındandır. Bu dönemdeki ulema, toplumdaki kültürel, siyasi, sosyal olaylar ile yakından ilgilenmiş, görüş ve düşüncelerini açık bir şekilde dile getirmişlerdir. Bu durum *Beyânü'l-Hak* gazetesinin itibar görmesine ve geniş çevrelerce duyulmasına sebep olmuştur. *Beyânü'l-Hak*, istibdat karşıtlığı ve terakki taraftarlığıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. İslam'ın terakkiye engel olmadığı gazete yazılarında sık sık ifade edilmiştir. Balkan savaşının başlamasıyla yazın hayatına son verilen bu gazetenin içeriği dinî, fennî, iktisadî gibi birçok alanı kapsamaktadır. Bu çalışmada, *Beyânü'l-Hak* gazetesinin içeriği, yayın ilkesi ve politikalarının görülmesi amacıyla 26 sayıdan oluşan I. cilt incelenmiştir. Gazetede yer alan yazıların özetleri gazetede bulunduğu sırasıyla sadeleştirilerek verilmeye çalışılmıştır. Makale ve haber gibi düşünce yazılarının dışında ihtar, ilan ya da duyuru kısımları da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beyânü'l-Hak, 1.Cilt, Yazı Özeti, Süreli Yayın.

A View Of 2nd Constitutional Press from The Islamic Panorama: Beyânü'l-Hak Newspaper Volume I (Index and Writings Summaries)

Abstract

Beyânü'l-Hak is a newspaper published between 1908-1912 as 7 volumes and 182 issues. Since it was a media organ that defended the Islamist view of the Constitutional Monarchy, the writers' staffs were generally from the ulema class. The ulema of this period were closely interested in the cultural, political and social events in the society and expressed their views and thoughts openly. This situation caused *Beyânü'l-Hak* newspaper to be respected and heard widely. *Beyânü'l-Hak* attracted attention with his opposition to tyranny and support for progress. It was often highlighted in the newspaper writings that Islam did not prevent progress. It also attracted attention with this aspect. The content of this newspaper, whose literary life was ended with the start of the Balkan war, covered many religious, scientific and economic issues. In this study, the content of *Beyânü'l-Hak* newspaper was examined in the first volume of 26 issues in order to reveal its publishing principles and policies. Summaries of the writings in the newspaper were presented. The summary forms of the writings were tried to be given in the same order found in the newspaper by simplifying. Apart from the thinkpieces like article and news, warnings and announcements were also included in the study without classification.

Keywords: Beyânü'l-Hak, 1st Volume, Summary of Writings, Periodical.

¹ Bu çalışma Hakkari Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi tarafından desteklenen SB19BAP3 numaralı "Tarih ve Edebiyat Araştırmalarına Kaynak Olarak Beyânü'l-Hak Mecmuası" başlıklı projenin bir bölümünden oluşmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nilaykinay@hakkari.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ayseertus@hotmail.com

GİRİŞ

Meşrutiyet döneminin Türk kültürü açısından renkli ve verimli bir dönem olması yayın hayatına da yansımıştır. Bu dönemde birçok gazete ve dergi yayım hayatına “merhaba” demiş; kimi kısa ömürleriyle hafızalarda yer tutamazken; kimi ise Cumhuriyet’in ilk yıllarına hatta daha da ileri dönemlere kadar varlığını sürdürübilmiştir. (Gündüz, 2006: 98). İkinci Meşrutiyet dönemi basınında “din” eksenli olarak 1908’den 1912 yılına kadar 182 sayı olarak karşımıza *Beyânü'l-Hak* gazetesi çıkmıştır. *Beyânü'l-Hak*, güttüğü İslamcı politikayla dikkatleri üzerine çekmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin İslamcı yayın organı *Beyânü'l-Hak*, 9 Ramazan 1326-24 Zilkade 1330 (5 Ekim 1908-4 Kasım 1912) tarihleri arasında haftalık olarak yayımlanan, toplamda 7 cilt ve 182 sayıdan ibaret bir gazetedir. Gazetenin imtiyaz sahipleri 1-44 arası sayılarda Şehrî Ahmed Râmiz’i, 44-182 arası sayılarda ise Nasuh Efendizâde Mustafa Asım Efendi’yi görmekteyiz. Gazetenin sorumlu müdürü olarak 26. sayıya kadar Mehmet Fâtin Efendi; 44. sayıya kadar Mimârzade Mehmet Ali; ondan sonra da Mekteb-i Kudât Muallimlerinden Kilisli Münir Efendi görev almıştır. 22 Eylül 1908 tarihinde ilk sayısı çıkan gazetenin çeşitli dönemlerde kapatılması da göz önüne alındığında varlığını 22 Ekim 1912 tarihine kadar devam ettirdiği, bu süre zarfında 182 sayı olarak yayımlanan gazetenin “Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiye” olarak kurulmuş dernek kurucularınca yayın hayatına girdiği anlaşılmaktadır. (Halis, 1993: 332).

Balkan Savaşı sebebiyle yayın hayatına son verilmiş olan bu gazetenin tamamına bakıldığında makalelerin ve haberlerin içeriğinin dinî, siyasî, kültürel, fennî vb. olduğu görülmektedir. İslamî bilgilerin geniş yer tuttuğu gazetede fihri meseleler, içtihat, İslam ahlakı, İslam hukuku, Hz. Peygamber ve dönemi ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca; “dergi ‘makalât-ı diniyye, ictimâiyye ve tarihiyye’, ‘kısım-ı edebî’ ve ‘müteferrikât’ başlıklı bölümlerden oluşmuştur (Güngör; 2002: 363). Bu doğrultuda *Beyânü'l-Hak*’ta şiirler de çokça görülmektedir. Mahmud Kemal İnal, Mehmed Esad, Mehmed Arif, Bursalı Mehmed Tahir, Elmalılı Hamdi Yazır, Konyalı Mehmed Vehbi, Mustafa Sabri, Mehmed Fatin ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi dönemin oldukça güçlü sayılacak İslamcı kalemlerinin de yazıları yer almaktadır. (Bektaş, 1992: 34,35).

Derginin 7. cilt 3191. sayfasında gazete yönetiminin “Kariin-i Kirama İhtar” başlıklı yazısındaki açıklamada, gazetenin yedinci cildinin sona erdiği, bundan sonra 183. sayı ile sekizinci cilde başlanacağı ve şimdikiye kadar takip ettiği mesleğe daha iltizamlı ve ciddiyetle devam edeceği bildirilmektedir. Fakat Balkan Savaşının başlamasıyla dergi bundan sonra yayın yapmamıştır.

1908-1912 yılları arasında yayın hayatını sürdüren *Beyânü'l-Hak* gazetesinin 1. cildi 26 sayı devam etmiştir. Gazetenin 26 sayısında yer alan yazıların özetlerine yer verilen çalışmamızda bu sayılardaki ilan, duyuru ve reklam yazıları da atlanmadan çalışmadaki yerini almıştır. Çalışmada gazete yazılarına ulaşmada Hakkı Tarık Us Koleksiyonundan faydalanılmıştır.

YAZILARIN ÖZETLERİ

1.SAYI (5 Ekim 1908, H. 9 Ramazan 1326, R. 22 Eylül 1324)

Beyânü'l-Hak'ın Mesleği (s.2²)

Mustafa Sabri imzalı yazıda Beyânü'l-Hak mecmuasının yayın çizgisi ortaya konulmuştur. Mustafa Sabri bu yazıya marûf ve münkîr kelimelerini açıklayarak başlar. Yazar, *Beyânü'l-Hak* olarak istibdata olan karşıtlıklarıyla İttihat ve Terakki'yi desteklediklerini ve islamî çizgiyi asla bırakmadıklarını ifade etmiştir.

Hutbe-i Peygamberî Tercümesi (s.4)

"Peygamber'in Veda Hutbesi" Dersiâm-ı mülazımlarından Küçük Hamdi tarafından yazılmıştır.

Ya Âlim Ya Hâlim (s.6)

Hayret imzalı yazıda istibdat dönemine işaret edilerek zalim hükümet karşısında Ermeni ve Rum tebanın Patrikhaneleri tarafından korunduğu; Müslüman halkın korunaksız olduğu ifade edilmiştir.

Meşveret (s.7)

Talebe-i ulûmdan Hüseyin Hâzım tarafından yazılmış bu yazıda Mâverdî'nin "Edebü'd-dîn Ve'd-dünyâ" adlı eserinde yer alan meşveret ile ilgili verilen bir hüküm ele alınarak ayet ve hadislerden hareketle bazı âlim ve şairlerin meşveretin sûreti ile istişare eden ve edilende olması gereken hususiyetler üzerinde durulmuştur.

Bir Mektup (s.9)

"Ders Vekili Hâlis Efendi Hazretleri Tarafından Gönderilen Mektuptur" başlıklı yazıda Hâlis Efendi, *Beyânü'l-Hak*'ın ilk sayısı ve bu sayıda yer alan mecmuanın mesleği ile ilgili yazıya binaen değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yazar burada mecmuanın hak mesleğinden ve hakkı tebliğden uzak durmamasını temenni etmektedir.

Cemiyetimiz (s.10)

Fatin imzalı yazıda Mehmet Fatin, Cemiyetlerinin (*Beyânü'l-Hak*'ın) çizgisini ortaya koymuştur. Cemiyetlerinin; İttihat ve Terakki'ye merbut olduğu, cemiyet-i âli ve cemiyet-i dinîye olduğu ifade edilmiştir.

Aheng-i Milli (s.11)

Fatih dersiâmlarından Dağistanlı Ali Nazmî tarafından kaleme alınmış bir manzume gazetenin iki sayısında yer almaktadır. 1. sayıdaki manzumede cemiyet, millet ve hürriyet temaları birbirleriyle bağlantılı olarak ele alınırken; 4. sayıda aynı isimli manzumede itikad, cemiyet ve İslamiyet kavramlarının önemi ön plana çıkmaktadır.

² Parantez içinde verilen bu sayılar, yazının gazetede başladığı sayfa sayısıdır.

Sîmâ-yı Sâimîn (s.12)

Mehmet Arif imzalı bir manzumedir. Manzumede bir pir karşısında oturan iki kişiye pirin verdiği öğütler ve oruçlu insanların yüzlerinin nasıl olduğu anlatılmıştır.

Tahsil Âleminde (s.13)

Fatih dersiâmlarından Âtîf tarafından yazılan bu manzumede ilim peşinde koşarken duyulan heyecan dile getirilmiştir.

Zübde-i Siyasyât (s.15)

Bu yazı dizisinin 1.sayısında yazar olarak Mehmet Fatin imzası varken diğer sayılar imzasız neşredilmiştir. 9 makaleden oluşan bu yazı dizisinde 1870 Almanya- Fransa muhaberesinden sonra dünya siyasetinin genel tablosu verilmiştir. Genel hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin siyasî durumu, istibdat, kanun-ı esasî, islahatlar, Balkanlardaki durum, Avrupa devletlerinin tutumu, Rusya'nın emelleri, muharebeler, antlaşmalar, ilhak ve işgaller gibi güncel siyasî konular ele alınmıştır.

2.SAYI (12 Ekim 1908, H.16 Ramazan 1326, R.29 Eylül 1324)**Bürde-i Mübareke-i Nebevî Ziyareti (s.2)**

Ramazan ayının on beşinci günü münasebetiyle Hz. Muhammed'in Hırka-i Şerif'inin ziyarete açıldığını duyuran yazıdır.

Ahâlimize (s.2)

Cemiyet-i İlimiye'nin kaleme aldığı bu yazı mecmuaya gelen eleştirilere cevap niteliğindedir. Bu yazıda *Beyânü'l-Hak* cemiyetinin çizgisi açıkça belli edilmiştir.

Huzur Dersleri (s.3)

"Huzûr-ı Hümâyûn Dersleri" başlığı ile gazetede yer alan yazı Mustafa Sabri tarafından yazılmıştır. Bu yazıda ramazan aylarında padişahın da katılımıyla yapılan huzur derslerinin tefsir öğretimi ile başladığı anlatılır. Sultan III. Mustafa zamanında başlanan bu derslerde Beyzâvî Tefsiri esas alınmıştır ve sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Son zamanlarda bu tedrisata hız verilmiş olup önceden Kur'an'dan bir cüzün okunduğu bu derslerde beş cüz okunmaya başlanmıştır. Bu seneki huzur derslerinin ise Yunus Sûresi ile sonlanacağı söylenmiştir. Bu sûre ve Yunus Peygamber'in hayatı ile mucizeleri anlatılarak ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Yunus Peygamber'in balığın karnında kalması hem aklî hem de dinî sebeplerle anlatılmış ve bu duruma somut örnekler verilmiştir. Yazar, verdiği örneklerin Allah'ın takdiri olduğunu ve Allah dilerse olduracağını söyleyip "bir gecede istibdat biter de ertesi gün böyle bir hürriyete çıkacağımızı hiçbirimiz hayal edemezdi ama Allah'ın takdiri olursa oluyormuş" diyerek kendi görüşlerini de ortaya koymuştur.

Va'z (s.6)

Dersiâm mülâzımlarından Küçük Hamdi tarafından kaleme alınan bu yazıda Sebe' Sûresi'nde yer alan bir ayetin tefsir ve izahı yapılmıştır. Yazar yazının başında vaazın tarifini ve lüzumunu yapmış devamından sonuna kadar daha çok dua ve münacat sûretinde yazısını tamamlamıştır.

Geçen Ramazan Câmî-i Şerîfde (s.8)

Cemiyet-i ilmiye efradından Mehmed Arif tarafından serbest ölçü ile yazılmış ve iki arkadaşın camiye gitmek için randevulaşmalarını, yolda ve camide başından geçen olayları anlatan bu şiirde insanlara hikâyeleştirilmiş olay üzerinden dinî öğütler verilmiştir.

Müdâfaa-yı Hakikat (s.10)

Bu yazı, *Hukuk-ı Umumiye* dergisinde Selma Hanım adında bir muharririn yazdığı yazıya Mustafa Sabri'nin verdiği cevabı içerir. Yazıda Selma Hanım, toplumda kadınların giydiği çarşafı torba olarak nitelendirir ve ahkâm-ı şer'iyede tesettürün yeri olmadığını söyler. Mustafa Sabri, Selma Hanım adlı muharririn bu görüşlerine olan tepkisini ortaya koyar.

Zübde-i Siyasiyye (s.12)

Bkz. C.1, S.1

İran Müslümanları (s.14)

Bu yazıda İran'da cereyan eden meşrutiyet girişimleri ve Şâh'ın istibdat politikaları kısa bir şekilde ele alınmıştır.

Çin Müslümanları (s.14)

Şangay'da bulunan Doktor Jeruzalem tarafından aktarılan ve *Levant Herald Gazetesi'*nde çıkan haber ile ilgili kısa bir yazıdan oluşmaktadır. Yazıda Şangay'daki Müslümanların meşrutiyetin ilanından duydukları memnuniyet belirtilmiştir.

Fas Müslümanları (s.14)

Yazıda Fas'ta hüküm süren Emir Mevlâ Abdülaziz iktidarının kötü yönetimi ele alınarak Fas Müslümanlarının durumu tahlil edilmiştir. Bu kötü yönetim halkı harekete geçirmiş ve bunun sonucunda Mevlâ Hafzî'ye yönetime geçmiştir. Yazıda bu yeni yönetimin Fas Müslümanlarına yeni bir ümit olması temenni edilmiştir.

İhtar-ı Mahsus (s.15)

İdarehaneye gönderilen evrak ve kitapların göndericileri tanıtacak şekilde imzalı olması istenmiştir.

Teşekkür (s.15)

Beyânü'l-Hak'ın yayınlanması vesilesiyle tebriklerini ileten *Sirât-ı Müstakîm* ve *Şûrâ-yı Ümmet* mecmualarına teşekkür yazısıdır.

Başlıksız (s.15)

Teşekkür yazısından hemen sonra başlıksız olarak verilen bu yazıda, ramazan ayında Fatih, Bayezid, Yenicami gibi camilerde vaaz verecek hocaların isimleri ve günlerine dair bilgilere yer verilir. Yazıya, Ödemişli Mustafa Efendi'nin belirtilen camilerde ara sıra olacağı notu eklenmiştir.

Başlıksız (s.19)

Yazıda Salihli Müftüsü Hâfız Mehmed Lütfi Efendi'nin *Tuhfe-i Lütfî* adıyla Arapça kaleme aldığı risaleden bir nüshasını Cemiyet-i İlmîye'ye gönderdiği ifade edilerek risaleyi anlayabileceklere okumaları tavsiye edilmiştir.

İtizar (s.19)

Yazıda gazetenin birinci cildinde yer alan "Beyânü'l-Hak'ın Mesleği" adlı makale, "Meşveret", "Aheng-i Milli" ve "Tahsil Âleminde" başlıklı yazı ve manzumelerde yapılan hatalara ve bu hataların düzeltilmiş hâllerine yer verilmiştir.

3.SAYI (19 Ekim 1908, H. 22 Ramazan 1326, R. 6 Teşrinievvel 1324)**Beşiktaş Meselesi ve Ahkâm-ı Şeriye (s.2)**

Cemiyet-i İlmîye tarafından yazılmış olan yazıda, ülkenin buhranlı zamanlarında insanların Beşiktaş mahallinde çirkin olaylarla uğraştığını ve bunlarla nasıl başa çıkılacağını anlatmaktadır. Din değiştirmiş ya da zina etmiş birinin ne şekilde ceza göreceği maddeler halinde açıkça yazılmıştır.

Ulûm-ı İslamiye (Âleme Bir Nazar) (s.4)

4 makaleden oluşan bu yazı dizisinde İslamî ilimlerin hepsini içeren bir bakış açısı geliştirmiştir. Özet olarak makalelerin toplamında şunları demiştir: Marifetullahı kavuşmak ve Allah'ın hikmetlerini anlayabilmek için her Müslümanın ilim öğrenmesi, ilim tahsilinde bulunması gerekir. Akıl sahiplerinin Allah'ın emir ve yasaklarına ceza ve mükâfatlarına iman edip bunlarla amel etmesi ve bunu her akıl sahibine öğretmesini ve beyân etmesini söylemiştir. Nefislerine yenik düşüp gaflete dalanları yer ve göklerdeki nizamı düşünmeye davet eder. Âlemi düşünmeyi ve muntazaman değişip gelişen bu âlem nizamını düşünmeye sevk edip bunu anlamak için de altıncı bir his gerektiğini ve bu kuvvetin de bizde mevcut olduğunu söyler. Yunan filozofları ile Müslüman mütekellimlerin bunu nasıl izah ettiklerini sebeplere dayandırarak açıklar. Âlemin ezeli başlangıcı ve madde ile kuvvetlerinden bahseder. İnsan fen bilgisini, yer bilgisini, tarihi, kimyayı ve hikmetlerini anlayabilir fakat bundan ilerisini altıncı bir kuvvetin akıl muhakemesinin tetkikine bırakılarak ilahi ilimlerin lüzumunu göstermekten ibaret görür. Bunun içindir ki fen bilgilerine aşına olanlar ecza devrinde fennî bırakarak ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmının

aklına itimadı vardır, bir kısmının ise yoktur, dedikten sonra aklına itimat etmeyenlerin neye ulaşmaya çalıştığını söylemiş ve akla itimat edenlerin de kendi aralarında ikiye ayrıldığını ifade ederek görüşlerine yer vermiştir. Sonunda ise âlemin bir yaratıcıya muhtaç olduğunu ispat ve buna itikat etmiştir. İlahi hükümler İslam uleması arasında öteden beri felsefe tabiri, bu meslek nazariyesinde terim (istilâh) olduğu için, felsefenin temize çıkarılması zevk olarak tanınmıştır. Diğerleri ise evvela Allah'ın kâinat kitabını lüzumu kadar tetkikten sonra hitap ettiği kitaptan feyz almışlardır ki bunlar hakikati ortaya çıkaran İslam âlimleridir. Bu mesleği de kendilerine Kur'an öğretmiştir, demiştir. İnsanların marifetullahı kavuşabilmesi için neler yapması gerektiğini akıl, hikmet ve Kur'an bağlamında izah eden bir yazıdır.

Selam Tahiyatü'l-İslam'dır (s.7)

Bâyezid Camii Şerîfi dersîâmlarından Hacı Necîb tarafından kaleme alınan bu yazıda müminler arasında selamlaşmanın İslam dininin sigortası olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Kimlere selam verilip kimlere verilmeyeceği, selamın nasıl verilip nasıl alınması gerektiği gibi selamın adabı da ele alınmıştır.

Din-i İslamda Hedef-i Münakaşa Olan Mesâil (s.8)

Mustafa Sabri Efendi'nin sosyal ve ekonomik içerikli dinî makalelerinin bir araya getirilmesinden ibaret olan bu yazı dizisi *Osman Nuri Gürsoy* tarafından *İslâmda Münakaşaya Hedef Olan Meseleler* adıyla neşredilmiştir. 3, 5, 6 ve 8. sayılarda eserin 'Mukaddime' kısmına yer verilmiştir. 11. sayıda 'Taaddüd-i Zevcat' adlı yazıya; 19, 22, 23 ve 25. sayılarda 'Sûret' adlı esere; 26, 27 ve 28. sayılarda 'Talak' adlı yazıya; 48. sayıda 'Say ve Servet' adlı yazıya; 50 ve 51. Sayılarda; 'İrs, Zekât' adlı yazıya; 63. sayıda 'Mûsikî' adlı yazıya; 100 ve 102. sayılarda 'Sigorta ve Kumar' adlı yazıya; 110, 111, 112, 113, 133 ve 135. sayılarda 'Tesettür-i Nisvan' adlı yazıya yer verilmiştir. 133. sayıda yazar belirtilmemiştir.

Makale-yi Mahsûsa (s.11)

Hâfız Mehmed'in kaleme aldığı bu yazıda sabık hükümetin Osmanlı'ya ve bilhassa Müslümanlara zulmettiği yazılmıştır. Halka vergiler de dâhil olmak üzere kötü muamelede bulunduğu ve bu vergilerin hükümetin hakkı olan zekât adı altında toplanıp resmileştirildiği yazılmış ve bu yolla hükümet eleştirilmiştir. Avrupa hükümetlerinden ve uyguladıkları kanunlardan bahsedip İslam dininin zulmü yasakladığı için zalimlerin bu sıfatı derhal bırakması gerektiği uyarısı yapılmaktadır.

Ba'sü Ba'de'l-Mevt (s.13)

Hüseyin Hâzım imzalı yazıda öldükten sonra dirilme hadisesi kelâm ilminin genel kaideleri çerçevesinde o günün dini inkâr eden filozoflarına karşı ispat edilmeye çalışılmıştır. Yazıda ölümden sonra dirilme aktarılmadan önce konu ile ilgili genel kelâm kaideleri zikredilmiş ve mesele iki ispat üzerinden açıklanmıştır. Yazar diriliş hadisesinde, bu dünyadaki düzen ve mükemmeliyeti gösterip bu düzenin bir yaratıcısının zorunluluğunu ve bu yaratıcının insanları tekrardan diriltme kudretine sahip olduğunu kıyasî örneklerle göstermektedir. Yazar ikinci olarak

dünyadaki adalet sisteminin acizliğinden yola çıkarak gerçek bir adaletin lüzumu üzerinden ahiretin zorunluluğuna işaret ederek yazısını tamamlamıştır.

Devr-i İstibdâd'da Söylenmiş Bir Müsâmere-i Semâviye (s.16)

Necmi Râcî imzalı yazıda Feridüddin Attar'ın *Pend-nâme*'sinin "Der-münâcât-ı Kadî'l-hâcât" ve "Der-beyân-ı Te'dîb-i Nefs-i Emmâre" kısımlarının manzum tercümelere yer almaktadır. Yazının sonunda "Eyüp: 4 Kanun-ı Evvel 318" ilavesi bulunmaktadır. Yazının sonunda "mâbadı var" ibaresi yer almasına rağmen diğer sayılarda devamı bulunmamaktadır.

Cemaat (s.16)

Abdullah Atif tarafından kaleme alınan bir manzumedir. Manzumede cemaat ile yapılan ibadet, ezanın insan maneviyatına olan etkisi ve ilahi aşk konuları ele alınmıştır.

Arzu-yı Dil (s.18)

Cemiyet-i İlmîye efradından Mehmed Ârif bu şiiri beyitler halinde yazmıştır. Konu olarak içinde yaşadığı zamanın, ülkenin, yöneticilerin ve insanların nasıl olması gerektiğini, umduklarını, hayal ettiklerini işlemiştir.

Tercüme-i Pend-Nâme-i Şeyh Attâr (s.19)

Necmi Râcî imzalı yazıda Feridüddin Attar'ın *Pend-nâme*'sinin "Der-münâcât-ı Kadî'l-hâcât" ve "Der-beyân-ı Te'dîb-i Nefs-i Emmâre" kısımlarının manzum tercümelere yer almaktadır. Yazının sonunda "Eyüp: 4 Kanun-ı Evvel 318" ilavesi bulunmaktadır. Yazının sonunda "mâbadı var" ibaresi yer almasına rağmen diğer sayılarda devamı bulunmamaktadır.

Nüfus Meselesi (s.20)

Hasan Tahsin'in bu makalesinde bir memlekette bulunan nüfusun siyasî ve ekonomik olarak neleri ve nasıl etkilediği yazılmıştır. Yazarın toplam nüfusun içinde kadın-erkek dağılımı ile onlara düşen vazifelerin ülkeye artılarını eksilerini tartıştığı bu yazıda bilhassa kadınların Fransız kadınlarını örnek alıp ahlakî olarak çöküşe sürüklenebileceği davranışlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Hint Müslümanları (s.22)

Mısır'da çıkan *El-Müeyyed Gazetesi*'nde yer alan Hindistan'daki Müslümanların meşrutiyetin ilanı üzerine yaşamış oldukları sevinç haberi ile ilgili kısa bir yazıdır.

Fas Müslümanları (s.22)

Bkz. C.1, S.2

Zübde-i Siyâsiyye (s.23)

Bkz. C.1, S.1

Teşekkür (s.24)

Fatin tarafından yazılan bu kısım; *Beyânü'l-Hak* gazetesinin yazıları ve bu yazıyı okuyanlara övgü dolu sözleri, teşekkürleri ve gazetenin devamlılık arz etmesi için duaları içermektedir.

4.SAYI (26 Ekim 1908, H. 30 Ramazan 1326, R. 13 Teşrinievvel 1324)**İd-i Said-i Fitr (s.58)**

Mustafa Sabri bu yazıda Ramazan Bayramı ve bayram sabahı yapılması gerekenler (namazın kılınması, hangi şartlarda namaza gitmenin sevabının çokluğu, salavatlar gibi) ile ilgili bilgiler vermiştir. Ayrıca dinî bir vecibe olan sadaka-yı fitrın ne olduğu, kimlere verilebileceği, miktarı, eda zamanı gibi konular hakkında fikhî bilgilere yer verilen bir alt başlıkta bulunmaktadır.

Ba'sü Ba'de'l-Mevt (s.60)

Bkz. C.1, S.3

Makâle-i Mahsûsa (s.62)

Konya Ulemasından Hâdimi Mehmed Vehbî tarafından kaleme alınmıştır. İslam dinini konu edinen makalede İslamiyet'in müslim, gayr-ı müslim gibi bütün insanlara hitap ettiğini ve bütün insanlığın hukukunu gözettiğini yazmıştır. Çünkü bütün insanların Âdem ile Havva'nın çocukları olduğu ve Arap'ın Acem'e, Acem'in Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza üstünlüğünün olmadığı hadis-i şeriflere de atıfta bulunularak İslam dininin güzellikleri kendisinde topladığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte medeniyete ve medeni olduğu düşünülen toplumlara özenen insanlar için, İslamiyet'in anlatılması ve doğru tanıtılması gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

Veda-yı Ramazan (s.63)

Mehmed Arif tarafından yazılan bu yazıda Ramazan ayının tanımı ve övgüsü yapılmıştır. Bu ayın mübarekliği, yapılıp yapılmaması gereken ibadet ve eylemler söylenerek Allah'tan af dilenmiştir. Yazının sonunda 'Bayram' başlıklı kısa bir şiir bulunmaktadır.

Bir Seda-yı Hatîfî (s.65)

Vildan Faik tarafından kaleme alınmıştır. Deneme tarzında kaleme alınmış yazıda Meşrutiyet'in ilanından duyulan sevincin İstanbul sokaklarını dolduran hürriyet sesleri ve bu seslerin bir ümmet olma bilinciyle başarıya ulaşılacağı fikri ileri sürülmüştür.

Ceziretü'l-Arab'da Zuhûr-ı İslam (s.65)

A.Atif tarafından yazılan şiir İslam dininin Arap yarımadasındaki doğuşunu konu almaktadır. Şiir altı dördlükten ve bir kıtadan meydana gelmiştir. Şiir iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda Arap yarımadasının İslamiyet'in doğuşundan önceki görüntüsü; ikinci kısmında ise Kur'an-ı Kerim'in indirilişi ve Hz. Muhammed'in peygamber oluşu aktarılmıştır.

Aheng-i Milli (s.66)

Bkz. C.1, S.1

Münacat (s.67)

Hayreddin tarafından yazılan şiir beyitler halinde ve sade bir dille yazılmıştır. Şair Allah'a yakarır o an içinde bulunduğu ruh halini ve isteklerini yazmıştır.

Tercüme-i Arabiye (s.67)

"Makâmât-ı Harîrî" den Manzûm Bir Parçanın Tercümesidir" başlıklı ve Mustafa Sabri imzalı yazı, meşhur Arap şair Harîrî'nin toplumdaki çelişki ve çarpıklıklara dikkat çekmek maksadıyla hayalî kahraman Ebû Zeyd es-Serûcî'nin maceraları Hâris b. Hemmâm'ın dilinden akıcı bir üslûpla anlatıldığı Makâmât isimli eserin Türkçe şerhi niteliğindedir. *Makâmât*'ta Arap dilinin bütün incelikleri, anlatım gücü, edebî sanatları ve kelime oyunları secili bir üslûpla ortaya konulmuştur (Kılıç, 2003: 414-415). Mustafa Sabri Efendi de bundan dolayı tercüme edeceği kısmı, öncesinden geniş dil bilgisi kaideleriyle açıklamaktadır.

Tercüme-i Farisiye (s.69)

"Fezî-i Hindî'nin Ser-nâme-i Divânı Olan Tevhîd-i Bârî Manzûme-i Guresinden" başlıklı, Cemiyet-i İlmiye Efrâdından Mehmed Ârif imzalı yazıda Fezî'nin Divanı'nın Tevhîd-i Bârî kısmından 7 beyit Türkçe tercümesiyle aktarılmıştır.

İttihâd Edelim (s.70)

Hâce Fatma Mergûbe tarafından kaleme alınan yazıda, *Şûrâ-yı Ümmet Gazetesi*'nde yer alan ve Avusturya'dan Dersaadet gümrüklerine ithal edilen ticari malların istatistiklerine değinilerek yapılan yanlış ele alınmıştır. Gelen ticari mallar daha çok iğne, iplik, düğme, kumaş ve çarşaf gibi kadınların kullanımına yönelik ürünler olduğundan, yazar kadınlara seslenerek bu malları ithal etmek yerine yerli malı kullanımını teşvik için onları birlik olmaya çağırılmaktadır.

Fes (s.71)

Yazarı belirtilmeyen bu makalede; o dönemde iyi ilişkiler içerisinde bulunulmayan Avusturya'nın ürettiği feslerin boykot edilmesi ele alınıp yerli fes fabrikalarını teşvik etme konusu işlenmiştir.

Bosna Müslümanları (s.72)

İmzasız yazıda Bosna ve Hersek'in Avusturya hükümeti karşısında çektiği sıkıntılar dile getirilmiştir. Avusturya'nın izlediği asimilasyon politikaları ve Boşnakların bunlara karşı gösterdiği metanet aktarılmıştır. Yazının sonunda Meşrutiyet'in Bosna için yeni bir umut olacağı, fakat Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına ilhak etmesinin buna mâni olduğu belirtilmiş, bizler için Bosna'nın çok büyük bir önem arz ettiği ve gelecek bir zamanda özgürlüğüne kavuşacağı ifade edilmiştir.

İran Müslümanları (s.73)

Yazarı zikredilmeyen yazıda *Frankfurt Gazetesi*'nden *Ajans Dö-Kostantinapol*'e gelen bir telgraftaki Rusya'nın sınırı geçerek Tebriz'e gireceği haberi üzerine duyulan üzüntü dile getirilmiştir.

Bulgarlar (s.74)

Yazarı belirtilmemiş olan yazıda Bulgarların kökenine yer verilmiştir. Yazıda Bulgarların Türk ırkına mensup olduğu aktarılarak; Bulgarların Orta Asya'dan hicret ederek önce Kıpçaklarla birlikte kaldıkları ardından bir kısmının Volga vadisinde kaldığı, bir kısmının ise Tuna nehrini aşarak Balkanlara yerleştiği ifade edilmiştir.

Zübde-i Siyâsiyye (s.78)

Bkz. C.1, S.1

Açık Muhabere (s.80)

Yazı Bediüddin Efendi'ye: "Risalemizin birinci nüshasındaki (Cemiyetimiz) unvanlı makaleye müracaat ediniz." şeklindedir.

5.SAYI (2 Kasım 1908, H.7 Şevval 1326, R. 20 Teşrinievvel 1324)**Meşrutiyet Meşveret (s.82)**

Beyazıd Muciz-i dersiamlarından Harputlu Abdullatif tarafından kaleme alınmıştır. Yazının başında "Ramazan-ı mübarekte Beyazıd Cami' şerifinde edilen va'z ve nasihatten bir parçadır" ibaresine yer verilmiştir. Yazıda meşveretin önemi uzun uzun anlatılarak Müslümanların birbirleriyle istişare etmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur.

Ulûm-ı İslamiye (s.84)

Bkz. C.1, S.3

Kerem, semahat, seha, Cud (s.88)

Vildan Faik'e ait olan yazı dört bölümden oluşmaktadır. Hepsisi de aynı anlama gelen bu kelimelerin başlıklarında Allah'ın yüceliği, güzelliği, cömertliği anlatılmıştır.

Din-i İslamda Hedef-i Münakaşa Olan Mesâil (s.89)

Bkz. C.1, S.3

“Hazâin-i Mensiye-i Milliyemiz”den Umûmi Kitâbhanelere Dair Musâhabe (s.92)

Nureddin Münir tarafından kaleme alınan yazıda, unutulmuş milli hazinelerimizden olan umumi kütüphanelerdeki nadir kitaplar ele alınmıştır. Unutulan ve her biri göz nuru olan bu nadir kitapların, para karşılığında ecnebi memleketlere satıldığı, ülkemiz kütüphanelerinde bulunması gerekirken yabancı devletlerin kütüphanelerinde bulunduğunu söyleyen yazar; bu kitapları menfaat uğruna para karşılığında satanların ise vicdansız ve imansız olduklarını savunmuştur.

Zavallı Vatan (s.94)

Halil Edip tarafından yazılan şiir, on bir kiteden oluşmaktadır. Şiirdeki bütün kıtaların son iki mısrası nakarat şeklindedir. Şiirde vatanın içinde bulunmuş olduğu kötü durum vurgulanırken tekrar eden kıtalarda “Bi-çare vatan işte bugün bir nefes aldı/ İhyası beş on sevgili evladına kaldı.” denilerek her şeye rağmen bir umudun olduğuna işaret edilmiştir.

Anadolu Seyahati (s.96)

Fatih dersiâmlarından Abdullah Atıf tarafından kaleme alınmış bir manzumedir. Manzume beş dörtlükten ve iki bendten oluşmuştur. Manzumede bir şemendiferle gezilen Anadolu’da halkın yoksulluğu göz önüne serilerek bu yoksulluğun dinî yönden de olduğu vurgulanmıştır.

Kürsî-i Tadrîs (s.96)

Cemiyet-i İlmîyye efrâdından Mehmed Ârif imzalı yazı “mefâ’ilün/fe’ilâtün/mefâ’ilün/fe’ilün” vezniyle mesnevi formunda yazılmış 36 beyitlik bir manzumedir. Şair manzumede çocukluk yıllarındaki bir anısından hareketle istibdat dönemini ironik bir şekilde eleştirmiştir.

Makâle-i Mahsûsa (s.98)

Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iye Baş Kâtibi Said tarafından kaleme alınan yazıda, Fatma Mergûbe tarafından 4. sayıda neşredilen *İttihâd Edelim* adlı makale için Fatma Hanım’a teşekkür edilmektedir. Öte yandan Fatma Hanım’ın yerli malı kullanımı için kadınlara çağrıda bulunmasına karşılık, Said de erkeklere aynı hassasiyeti göstermesi için çağrıda bulunmaktadır. Ayrıca kadınların çalışma hayatında bulunması gerekliliğine de Japonya üzerinden verdiği örnekle dikkati çekmeye çalışmıştır.

Ticaret Şirketleri Menafi İktisadiyesi (s.100)

Aynızade Hüseyin Tahsin tarafından kaleme alınmış yazıdır. Yazıda bir ülkenin servet ve aşama kaydetmesi için ticarete teşvik ve rağbetin olması gerektiği ifade edilerek ticaret, teşvik ve rağbetin önemi belirtilmiştir. Sermaye için şirketlerin önemi ile birlikte, şirketlerin ticaret ve teşvikte mühim müesseseler olduklarının altı çizilmiştir.

Zübde-i Siyâsiyye (s.101)

Bkz. C.1, S.1

Te'essüf-i Azim (s.103)

Fatin tarafından yazılan bu yazıda Şerif Abdullah Paşa Hazretleri'nin vefatı üzerine duyulan büyük üzüntü dile getirilmiştir.

Tashih (s.104)

Gazetenin geçen haftaki nüshasında yer alan 'İd-i Said-i Fıtr' başlıklı makalede "İki yüz dirhem gümüş kıymetinden fazla malı bulunmamak" cümlesindeki "bulunmamak" sözcüğü yanlış yazıldığı söylenerek doğrusu "bulunmak" şeklinde düzeltilmiştir.

6.SAYI (9 Kasım 1908, H.14 Şevval 1326, R. 27 Teşrinievvel 1324)**Din-i İslamda Hedef-i Münakaşa Olan Mesâil (s.106)**

Bkz. C.1, S.3

Siyaset-i Medine (s.110)

Küçük Hamdi tarafından yazılan bu yazıda şehir halkı arasındaki bağın ve bu bağın korunmasındaki hikmetin ne olduğunu anlatılmıştır. Yazarın Medine'den maksadı ise; görüşü farklı insanlar arasında ortaya çıkan işler ve çeşitli münasebetler sebebiyle birbirlerine yaklaşan insanların oluşturdukları sosyal ortamdır. Yani şehir (Medine) diye tabir edilen topluluğun, mevcut ilişkileri sebebiyle bir kişinin bile birçok parça ile sosyal çevreden mürekkep sayılması demektir.

Teessüf (s.112)

Bâyezid dersiâmlarından Seyyid tarafından kaleme alınmıştır. Makalede ramazan-ı şerif ayının bitmesinden hemen sonra cami ve mescitlerin boş kalması, beş vakit namazın terk edilmesi, cemaatle namaz kılınmasının sanki sadece ramazan ayında farz olduğu kanısının toplumda yer edinmesinden şikâyet edilmektedir.

Katarat-ı Hakikat (s.114)

Hakikatin Damlaları anlamına gelen bu yazı Ahmet Mikdad tarafından yazılmıştır. Makalede genel olarak İslamiyet'in, insan ve onun yaratmış olduğu medeniyet için öneminden bahseder. Yazıda bu gerçekliğin ifadesi "Din, âlem-i beşerin ruhu, cihan-ı medeniyetin ziyasıdır." şeklinde verilmiştir.

Ba'sü Ba'de'l-Mevt (s.115)

Bkz. C.1, S.3

İmâm-ı Azâm (s.118)

Cemiyet-i İlmiye efradından Mehmed Ârif imzalı yazıda, İmâm-ı Azâm Ebû Hanife için mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan bir methiyedir. Şiirde İmâm-ı Azâm'ın şahsı ve hayatı manzum olarak ele alınmıştır.

Leyal-i İstibdad (s.119)

Abdullah Atıf tarafından beyitler halinde yazılmış olan şiir, istibdatın karanlığından meşrutiyetin öneminden bahsetmektedir.

Bülbül-Şehzade (s.120)

Halil Edib'in kısa bir mesnevi tarzında yazmış olduğu şiirdir. Şair hikemi üslûp kullanarak bülbül ile şehzadenin karşılaşmaları ve birbirlerinin halleri üzerine çıkarımlarda bulunmalarını anlatmıştır.

Merhum ve Mağfurunleh Şerif Abdullah Paşa Hazretleri (s.121)

Yazıda Mekke valisi olarak atandıktan kısa bir süre sonra vefat eden Şerif Abdullah Paşa ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşaların görev yaptıkları yerlerde gösterdikleri erdemli tavır ve başarılarına yer verilmiştir. Yazı Asakir-i Nizamiye-i Şahane Kaymakamlarından Osman Lütfi Bey tarafından kaleme alınmıştır. Önce Abdullah Paşa'nın ardından Şerif Hüseyin Paşa'nın anlatıldığı yazıda her ikisinden de övgüyle bahsedilmiştir. Şerif Abdullah Paşa'nın Yemen'de ve Hicaz'da gösterdiği askeri başarıların yanında ahlaklı ve erdemli tavır ve konuşmalarıyla gerek ahali nazarında gerek şürefa nazarında saygı duyulan biri olduğu aktarılır. Şerif Hüseyin Paşa'nın da saygı duyulan bir kişiliği olduğunun anlatıldığı yazıda Hüseyin Paşa'nın uzun süre maaş almadığı; ancak bu durumu hiç dillendirmediği söylenerek onun erdemli bir duruş sergilediği vurgulanır. Şerif Abdullah Paşa'nın da Şerif Hüseyin Paşa'nın da uğradıkları haksızlıklara da yazıda yer verilmiştir.

Beyânü'l-Hak (s.123)

Abdullah Paşa'nın vefatı için Allah'tan mağfiret istenen kısa bir yazıdır.

Bir Nida-yı İhtiram (s.124)

Mehmet Sıdkı tarafından deneme türünde kaleme alınmıştır. Eskimiş bir haykırış anlamına gelmektedir. Deneme, İstibdadı konu almaktadır. Yazı *Beyânü'l-Hak*'ın yayın çizgisine uygun bir şekilde verilmiştir. Mehmet Sıdkı yazısında istibdadı yeren bir anlayış sergilemektedir ki özellikle bunu din ve ilim üzerinden yapmaktadır. Yazıda istibdadı cehaletle örtüştüren bir anlayışın olduğu görülmektedir. Yazıda ayrıca istibdat döneminde hürriyete duyulan özlem de dile getirilmektedir. "Biz sükûta hükmü istibdat ile mahkûm iken/Ağladık sevdayı hürriyete hep mecnun gibi."

Emtia-yı Dahiliye Şirketi (s.125)

Yazarı belirtilmemiş olan yazı 6 ve 7. sayılarda bulunmaktadır. 6. sayıda bir şirket hissedarlığı durumu on iki maddede ortaya konulmuştur. 7. sayıda ise on üçüncü maddeden devam edilerek yirmi maddeye kadar şirket hissedarlığı durum ve yetki değişikliği, anlaşma ve ticari usuller ahkâm-ı şeriye de göz önüne alınarak sıralanmıştır.

Zübde-i Siyâsiyye (s.126)

Bkz. C.1, S.1

Başlıksız (s.128)

Yazıda Muallimhane-i Nevvabın on beşinci Salı günü açılacağına haber alındığı ve daha önce ilave edilen hukuk derslerine idare-i hukuk dersi ve müstakil bir ders daha ilave edileceği bildirilmiştir.

7. SAYI (16 Kasım 1908, H. 21 Şevval 1326, R. 3 Teşrinievvel 1324)**Ulûm-ı İslamiye (s.130)**

Bkz. C.1, S.3

Siyaset-i Şeriye (s.134)

İbn-i Hazım Ferid tarafından makale türünde yazılan Siyaset-i Şeriye 28 yazıdan oluşmaktadır. Serinin ilk yazısı *Beyânü'l-Hak'*ın birinci cildinin 7. sayısı ile başlamakta ve serinin son yazısıysa ikinci cildin 56. sayısı ile son bulmaktadır. Siyaset-i Şeriye'nin yazarı İbn-i Hazım Ferid hakkında da kapsamlı bir bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır. Siyaset-i Şeriye adlı makale dizisinde genel itibarıyla "Siyaset, din, İslam hukuku, adalet kavramı, medeniyet" gibi konuların işlendiği ayrıca, sosyal hayatla ilgili olan namus, ırz, ergenlik gibi farklı konuların da yer aldığı anlaşılmaktadır. Makalelerde temel konuların ağırlıklı olduğu görülmekle birlikte toplum içinde yaşanan günlük olaylarında makalelerde yer aldığı rahatlıkla görülebilmektedir.

Tedrisat ve Medaris (s.136)

Mehmet Fatin tarafından kaleme alınmıştır. Medreselerin durumu ortaya konulmuştur. İlk medresenin H.400 tarihinde Nişabur'da kurulduğu ve asırlar boyunca felsefe ve fünün bilimi üzerine de tahsil verildiği ifade edilerek Sultan Nureddin ve Selahattin Eyyübi gibi zatlarla İslam memleketlerinin hemen her tarafına medreseler kurulduğu söylenmiştir. 8. sayı yazının devamı niteliğindedir. Medreselerin gerek din-i İslamiye gerek fünün ve felsefe alanında çok iyi tahsil verdikleri anlatılır. Medreselerin terakkiye büyük katkı sağladığı ifade edilmiştir. Bugün ise Garba terakki ede ede giderek cahil ve na-din bir hal alındığının altı çizilmiştir. 16. sayıda "Tedrisat ve Medaristen İmtihanlar" başlığı altında verilmiştir. Yazıda tahsil ile imtihan arasındaki münasebet ele alınmıştır. Tahsilin en çok ehemmiyet verildiği zamanın devre-i ibtida olduğu; bu nedenle imtihanların da tahsilin bu devresinde ancak istenilen faydayı sağlayacağına altı çizilmiştir. Yazının sonunda kur'a imtihanları mazeretleri beş maddede ortaya konulmuştur.

Lem'a-ı Diyânet (s.137)

Erzincan Müderrislerinden ve Rüşdiye-i Askeriye Muallimlerinden Ahmed Mikdâd tarafından kaleme alınmıştır. Makalede ulema ve vaizlerin öncelikli mesleği olan dinî tebliği terk ederek bunun yerine garip hikâyelerden oluşan yazılar kaleme alması ve dinî sohbetlerini bu yolda yapması eleştirilmiştir.

İslamiyet'te Taleb-i Maişet (s.138)

Hüseyin Hazım imzalı yazıda insanların her türlü ihtiyacını tahsile müftekir olduğu, insanın ihtiyaçlarının zaruriyetini ancak idrak ve terbiye ile anlayacağı fikriyle İslamiyet, Kur'an-ı Kerim, ahiret inancına yer verilmiştir.

Nuzûl-i Kur'an (s.140)

Fatih dersiâmlarından Konyalı Abdullah Âtîf imzalı yazı farklı nazım şekilleriyle Kur'an-ı Kerim'in indirilişi manzum olarak anlatılmıştır.

Na't-ı Şerif ve Tahmis (s.141)

Tahirü'l-Mevlevî'nin Suud'un yazdığı Naat şiirine yaptığı tahmistir. Hz. Peygamber'in övüldüğü bu şiirin kafiyesi "ya Resulullah"tır. Bu şiirin altında Hâfız Vahdetî'nin münacat olarak yazdığı üç kita ile bir rubai nazım şekliyle yazılmış şiirleri bulunmaktadır.

Talebe-yi ulûmdan ve darulmuallimin-i edebiyat şubesi müdavimlerinden Mehmed Şemseddin'in 19 beyitten oluşan ve devamının olduğu söylenen bir nat-ı şerifi de bu sayıda bulunmaktadır.

İmam Şâfi (s.144)

Cemiyet-i İlmîye efradından Mehmed Arif tarafından yazılan bu şiir 3 dörtlük, 28 adet beyitten oluşmaktadır. Bu şiirde İmam-ı Şafi'nin üstün tarafları, ilmî ve dinî kişiliği övülmektedir.

Tahmis (s.145)

Halil Edib tarafından Muallim Naci'nin "Kim Hayrette Değil" gazeline yazılmış bir tahmistir.

Fes ve Kalpak (s.146)

Mustafa Sabri imzalı yazıda *Sabah Gazetesi'*nde Edhem Nejâd'ın "Fes ve Kalpak" başlıklı makalesi ile ismi ve yazarı zikredilmeyen başka makale eleştirilmektedir. Mustafa Sabri fes dışında başka serpuşların önerilmesini gereksiz bulup Türklerin bir alamet-i nişanesi olan feslerin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Avusturya üretimi fesler yerine yerli üretim feslerin kullanımı önerilmiştir.

Emtia-yı Dâhiliye Şirketi (s.149)

Bkz. C.1, S.6

Başlıksız (s.150)

Yazıda *İkdam Gazetesi*'ndeki Şeyhülislam Efendi'nin beyânına ithafen Kur'an-ı Kerim'de kâfir ifadesinin putperestler için kullanıldığı, Kur'an-ı Kerim'in ehl-i kitaba kâfir demeyeceği yönünde fikirler görüldüğü ifade edilmiştir. Yazının hemen altında Beyânü'l-Hak başlığıyla ise gayr-ı müslimler bizim dinimizi reddettikleri için Müslümanların da onları münkir olarak nitelendirmelerinin olağan olduğu söylenmiştir. İnsanların, bir başkasının hak ve hukukuna tecavüz etmemekle sorumlu olduğu ifade edilmiştir.

Aynen (s.150)

Adil imzalı yazıda Bulgar vatandaşların çocuklarını mektebe yazdırma hikâyesine yer verilmiştir. Yazının başında mekteplerin bir memleketin geleceğini tayinde ne kadar önemli olduğu üzerinde durulur. Yazar, Cemiyet-i İlmîye'ye mensup İbrahim Edhem Efendi'nin, çocuklarını mektebe yazdırmak isteyen bir Bulgar vatandaşın çocuklarındaki liyakati görmesi yazılır. Edhem Efendi bunun üzerine çocukların kitap ve risale ihtiyaçlarını karşılayarak çocukların başlarına fes takıp mektebe devamlarını sağlar. Yazının sonunda Edhem Efendi'nin gösterdiği bu insanîyetine duyulan minnet ifade edilmiştir.

Başlıksız (s.151)

Başlıksız olarak verilen ve dört beş tane kartpostalla birlikte gazete idaresine gönderilen bir varaka olduğu ifade edilen yazı Yüzbaşı Ali Vasfi imzasını taşımaktadır. Yazıda örtünme çağına gelmiş kızların resimlerinin birçok dükkân camekânında bulunması ve daha fazla para kazanmak adına bu resimlerin satılması eleştirilmiştir.

Beyânü'l-Hak (s.151)

Yazıda, Yüzbaşı Ali'nin yazısıyla gönderdiği kartpostalların gazete idaresinde görüldüğü ve kartpostallara basılan kadın resimlerinin ve giydikleri elbiselerin İslam adap ve şeriatına uygun olmadığı, öte yandan Sanayi-i Nefise'den kabul edilen çıplak kadın resimlerinin Fatih'e kadar geldiği bildirilerek konu ile ilgili Rüsûmât Emâneti ile Zabtiye Nezâreti göreve çağırılmaktadır.

Mustafa Sabri ve Hamdi Efendiler (s.151)

Beyânü'l-Hak'ın sermuharriri (başyazarı) Fatih dersiâmlarından Tokatlı Mustafa Sabri Efendi'nin Tokat Sancağından ve yine gazetenin yazarlarından Bâyezid dersiâmlarından Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi'nin de Antalya Sancağından mebûs (milletvekili) seçildiğini haber veren bir yazıdır.

Suallerimiz (s.152)

Bu kısımda kelam ilmi ile ilgili iki soru sorulmuştur. Gazetede bu soruların cevabı okurlardan istenmektedir. En güzel cevaba mükâfat verileceği söylenmektedir.

8. SAYI (23 Kasım 1908, H. 28 Şevval 1326, R. 10 Teşrinisani 1324)**Din-i İslamda Hedef-i Münakaşa Olan Mesâil (s.154)**

Bkz. C.1, S.3

Fazilet (s.158)

Hüseyin Hazım tarafından makale türünde kaleme alınmıştır. Yazı, faziletin erdem ve öneminden bahsetmektedir. Yazar, fazilet kavramını Hz. Peygamber ile bağdaştırarak okura sunmuştur.

Terakki (s.160)

Halil Edip imzalı yazı 8, 9, 10, 14 ve 15. sayılarda devam etmektedir. Yazının 8. sayısında terakkinin sadece Avrupa'yı taklit etmek ve Avrupa'ya benzemek olduğu fikrine karşı çıkılarak terakkiyatımızı ilelebet devam ettirmek için İslamiyet ve Osmanlılık fikrinden ayrılmamız gerektiği vurgulanmıştır. Yazının devamı niteliğinde olan 9. sayıda terakki için okumamız gerektiği ve günümüzde bir kitaba ulaşmanın eski zamanlara nispetle çok daha kolay olduğu fikriyle ilerlemenin ancak cehaletten kurtularak olabileceği fikri üzerinde yoğunlaşmıştır. 10. sayıda ise terakkimiz için Arapça'nın öğrenilmesinin önemine yer verilmiştir. 14. sayıda yazar memlekette herkesin ilim, ticaret ve sanatta Avrupa'ya olan hayranlığına işaret ederek Avrupa'nın her konuda üstün olduğuna olan inancı eleştirir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi okunduğunda memleketin ilim, ticaret ve sanatta ne kadar ileri olduğu ve bu topraklarda ne büyük şahsiyetler yetiştiğinin görülebileceğini ifade ederek terakki için geçmişe bakılması gerektiğini ve bunda da en büyük görevin mekteplere düştüğünü söyler. 15. sayıda da Avrupa taklitçiliğini eleştiren yazar, burada kıyafet taklitçiliğine değinir. Memlekette birçok insanın Avrupalılar gibi giyinmeye başladığını söyleyerek bunları eleştiren yazar, kıyafetin insanlara hiçbir fazilet kazandırmadığı fikriyle Ziya Paşa ve Koca Ragıb'ın beyitlerinden örnekler vererek Avrupalılar gibi giyinmeye karşı çıkar.

Siyaset-i Şeriyye (s.162)

Bkz. C.1, S.6

Urvetü'l-Vüskâ (s.165)

Mehmed Ali tarafından yazılan ve gazete içerisinde seri halde yazılan yazılardan biri olan Urvetü'l-vüska 8, 9, 12, 14, 16 ve 20. sayılarda basılmıştır. İçerikte ise genel olarak Allah'ın yarattığı şeylerden yola çıkarak O'nun büyüklüğü, tekliği ispat edilmeye çalışılmıştır. Yazar bu konuda dinen yanlış olduğunu söylediği muhtelif görüş ve düşünceleri çürütmek iddiası ile reddiyeler yapmıştır.

Tedrisat ve Medaris (s.166)

Bkz. C.1, S.7

Müdâhene (s.169)

Bâyezid dersiâmlarından Dârendevî Said tarafından kaleme alınmıştır. Makalede, kötü vasıflardan biri belki de en çirkini olan yüze karşı övme, dalkavukluk, yağcılık ve ikiyüzlülük anlamına gelen müdaheneden bahsedilmektedir. İnsanın ahireti ve dinî inancı gereği sırf dünyevi menfaatten dolayı bu vasfa bürünmesinin kabul edilemez olduğu dile getirilmiştir.

Na't-ı Şerif ve Kıtalar (s.171)

Hâfız Vahdetî Suud'un bir önceki sayıda yazdığı na'tın devamı 8 beyit ve aynı içerik ile burada yazılmıştır. Bu yazının arkasından şairin iki rubai ile bir kıtası verilmiştir. Bunlar da arz-ı hal niteliği taşıyan şiirlerdir.

Çırçır Cıvarı (s.171)

Fatih dersiâmlarından Konyalı A. Atif tarafından kaleme alınmış bir şiirdir. "mefâ'ilün/fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün" vezniyle ve sarmal kafiyeli dörder dizeli 5 bentten oluşan bir manzume ile ve "mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün" vezniyle mesnevi nazım şekli formunda 10 beyitlik bir manzumeden oluşmaktadır. Yazıda yer alan iki manzume birbirinin devamı niteliğindedir. Birinci manzumede şairin Çırçır cıvarında kış vakti edindiği izlenimler, ikinci manzumede ise burada müşahede ettiği bir ailenin acıklı durumu aktarılmaktadır.

Nigûhiş-i Şâh-ı Acem (s.172)

Süleymaniye Müciz Dersiâmlarından Hüsnü imzalı Farsça başlıklı "Acem Şâh'ını Çekiştirme" anlamına gelen bu yazı İran Şâh'ına yazılan hicviye türünde bir manzumedir. Şiirde özellikle Şâh'ın istibdad yönetimi eleştirilmektedir.

Fes ve Kalpak (s.173)

Mustafa Sabri Efendi'nin bir önceki sayıda yer alan yazısından sonra *Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'*nde Ahmed Midhat Efendi tarafından yazılan "Kalpaklılar" başlıklı yazıya cevap mahiyetindedir.

Kur'a İmtihanları (s.173)

O dönemin kur'a imtihanları hakkında bilgi verilmektedir.

Şark Buhrânı Ve Esbâb-ı Hakikiyesi (s.174)

Tercüme olan bu yazı dizisi 4 yazıdan oluşmaktadır. "*Times Gazetesi muhbir-i mahsûsunun üç kıta' mektûbundan mütercemdir.*" notuyla neşredilen ve aynı adı taşıyan yazı dizisinin ilk üçü imzasızdır. Üçüncü mektup olan ve Avrupa Buhrânı ve Esbâb-ı Hakikiyesi adını taşıyan dördüncü yazı ise Mehmed İzzet imzasını taşımaktadır. Bu yazı dizisi, emperyalist politikalar izleyen büyük devletlerin (düvel-i muazzama) 19. yüzyıldaki Osmanlı'nın zayıflaması neticesinde topraklarının paylaşılarak Türkleri ilk etapta Balkanlardan, son olarak da Anadolu'dan atma gayesi taşıyan Şark Meselesinin, *İngiliz Times Gazetesi* muhbirinin gözünden anlatıldığı bir mektuptur.

9. SAYI (30 Kasım 1908, H. 6 Zilkade 1326, R. Teşrinisani 1324)**Ulûm-ı İslamiye (s.178)**

Bkz. C.1, S.3

Terakki (s.182)

Bkz. C.1, S.8

İnsanların Bir Kanuna İhtiyaçları (s.186)

İskilipli Mehmet Atif tarafından kaleme alınan yazıda insanın hayatını devam ettirebilmesi için başka insanlara olan ihtiyacı dile getirmiştir. İnsanın doğası gereği medeni bir varlık olduğu, medeniyetin de bir kanuna ihtiyacı olduğu belirtilerek; insanlık tarihi boyunca insanlar, ilahi dinler dışında insanlığa gerçek adaleti getiren bir kanun teşekkül ettiremedikleri ifade edilmiştir. Şu an toplumun muhtaç olduğu kanun *Kur'an-ı Kerim*'in emrettiği kanunlardır. Yazıda toplum olarak bu kanunlara sınıksız sarılmalı ve medeniyetimizi daha ileri taşımamız gerektiği fikri öne çıkmaktadır.

Urvetü'l-Vüska (s.188)

Bkz. C.1, S.8

Bir Mektub (s.189)

Mustafa Âsım'ın *Beyânü'l-Hak* gazetesinin eline ulaştıktan sonraki yorumlarını içeren bir yazıdır. Millet'in içinde bulunduğu durum dolayısıyla uğraşların değiştiği bir zamanda Allah'ı, ayetleri, peygamberi ve hadisleri anlatıp hatırlattığı için gazete ekibine müteşekkir olduğunu övgü dolu sözlerle yazmıştır.

Medrese (s.191)

Konyalı Abdullah Âtif imzalı yazı biri müstezat diğeri de bentlerden oluşan iki ayrı şiirden oluşmaktadır. Her iki şiirde de medresenin önemine atıfta bulunmaktadır.

İslam Kadınları ve Moda (s.192)

Hace Fatma Mergube imzalı yazıda İslam kadınlarının gerekirse vatan için hayatlarını bile feda edebilecekleri ifade edilir. İslam kadınlarının Avrupa dokumaları gibi üstün dokumalar bulmasalar bile kendi ellerinde olanları kullanmaları gerektiği ve bu hususta tanıştıkları İslam kadınlarıyla Avrupa dokumalarını kullanmayacaklarına dair kat'i söz verdiklerini içeren yazıda bütün İslam kadınlarının da kendisiyle aynı fikirde olacağına dair şüphe olmadığı aktarılır.

Şark Buhrânı ve Esbâb-ı Hakikiyesi (s.194)

Bkz. C.1, S.8

Zübde-i Siyâsiyye (s.195)

Bkz. C.1, S.1

Talebe-i Ulûmun Kur'a İmtihânları (s.198)

İstibdattan sonra on altı yıldır yapılmamış olan kura imtihanlarının yeniden yapılacak olması üzerine yazılmış bir yazıdır. Yazıda medreselerde yıl yıl hangi derslerin okutulması gerektiği üzerine de bir öneri cetveli verilmiştir.

Sualler, Cevaplar (s.200)

Hac sûresinin beşinci ayeti ile ilgili bir soru sorulmuştur.

Rica (s.200)

Bu kısımda, gazetede imzasız yazılara cevap verilmediği bu nedenle kendilerine gönderilen yazılarda yazarların mutlaka imzalarını beyân etmeleri rica edilmektedir.

10. SAYI (7 Aralık 1908, H.13 Zilkade 1326, R. 24 Teşrinisani 1324)**İbtâl ve Tezyîf (s.201)**

Yazarı belli olmayan yazıda, Memâlik-i Osmâniye'de Emvâl-ı Gayrı Menkule ve Evkâf Hakkında ismiyle yazılmış bir açık mektup hakkında yapılan eleştiriler yer almaktadır. Vakıflara ve Beytül-mâl'a ait olan malların ister istibdat döneminden isterse başka zamandan kalma olsun hiçbir şekilde bir başkasına devredilemeyeceği; ayetler, hulefa-i hamisin (beş halifenin) ve sahabenin hayatından örnekler verilerek anlatılmaktadır.

Hutbe (s.204)

Yusuf Suâd tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda Hz. Peygamber'in hicretini, Medine halkının onlara sahip çıkmasını ve Kubâ ile Medine arasındaki Rânûnâ Vadisi'nde bulunan Mescid-i Cuma'da kılınan hicretin ilk cuma namazı anlatılmaktadır.

Terakki (s.207)

Bkz. C.1, S.8

Siyaset-i Şeriyye (s.209)

Bkz. C.1, S.8

Medeniyet, Müessis-i Medeniyet Olan İslam- Ulema Meslek İlimi (s.212)

Yazı 11 ve 12 sayılarda da devam etmiştir. 10. ve 12. sayıda yazarı Ebü'l-Fazl Seyyid Mehmet Nesib iken; 11. sayıda yazarı belirtilmemiştir. 10. sayıdaki yazıda medeniyetin insanları bataklıktan çıkaracağı fikri ortaya konulur. 11.

sayıda mesleki beceride ilmin önemi ele alınırken; 12. sayıda Kur'an ilminin icra edilebilmesi için Arapça ve Farsça belagat kaidelerinin iyi seviyede bilinmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Takriz ve Tarih (s.214)

Gazeteyi övmek ve tarih düşürmek için Sahih-i Buharî Hâfızı Mevlevî Hâfız Osman el-musallî Efendi tarafından ihda edilmiş bir manzumeyi içerir.

Sâdî'den İstifâza (s.214)

Makriköy: 21 Ağustos 1322 tarihli ve Halîl Edîb imzalı yazıda hak ve hakikatin nasıl olması gerektiği sorgulanmıştır. Şair burada mütehayyirdir. Şiirin sonunda Sâdî-i Şirâzî'nin Gülistan adlı eserinde geçen üç beyitte sorularına cevap bulmaktadır. Şiir 40 beyitten oluşan mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.

Enderez Be-Şâh-ı İrân (s.215)

Süleymaniye Mücîz Dersiâmlarından Hüsnü imzalı Farsça başlıklı "İrân Şâhı'na Nasihat" anlamına gelen bu yazıda İrân Şâhı'na sitem edilip adalet çağrısında bulunmaktadır. Şiirin ilk üç Farsça beytinin tercümesi verilmiştir. 16 beyitten oluşan şiir nasihat-name türündedir.

Öksüz Ömer (s.216)

Abdullah Atif tarafından yazılan şiir babasını Yunan harbinde kaybettikten sonra annesini de kaybeden Ömer'in öksüzlüğünü ve öksüz kalışını anlatır.

Ulemâ-yı İslamiye'den Bir Zatın Hamiyet-i İslamiyesi (s.217)

Bu yazıda gazetenin 7.sayısında Zaimzade Adil Bey imzalı Gümölcineli İbrahim Efendi'ye yazılmış olan bir mektupta teşekkür kısmının eksik olduğu ve eksik kalan kısmı bu sayıda tamamlandığı söylenir. Bu yazıda Bulgar vatandaşları üzerinde ahkâm-ı İslamiye'nin müsamaha ve müsaadelerinin olumlu tesirleri hakkında bilgi verilmiştir.

Askeri Kulübü (s.218)

Yüzbaşı Mehmed Hamdî imzalı yazıda yazar Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane-i Osmaniye'de teşekkül eden asker kulüplerini olumlu karşılamaktadır. Yazının devamında askeriye ve askerın devlet ve millet için önemi belirtildikten sonra askeriyenin nasıl bir tarz ve tatbikat izlemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Başlıksız (s.219)

Yazıda 7. nüshada sorulan sorulara 9. nüshada verilen cevapların devamına yer verilmiştir.

İran Müslümanları (s.221)

Yazarı belirtilmeyen yazıda İran'ın siyasi durumu ele alınmıştır. Yazıda İran şahının halkına zulüm ettiği ifade edilerek İran'da fikir istibdadı olduğu ve İran'da meşrutiyetin ilan edildiği söylenir. Şahın, hürriyetin ilanından sonra Rusya'ya firar edeceğinin söylendiği ve Türkiye'de ikamet edebileceği söylenerek yazının sonunda şahın hür bir ülkeye ne yüzle gelebileceğine şaşıldığı vurgulanır.

Zübde-i Siyâsiyye (s.221)

Bkz. C.1, S.1

Açık Muhabere (s.224)

Mekteb-i Hukuk üçüncü sınıf talebelerinden Eğridere'li Mustafa Efendi'ye yazılan yazıda kendisinin doğru beyânında abartmaması istenerek beyânının doğru olduğu ifade edilmiş ve yalnız Mûcib Efendi'ye olan tebrik mektubunun Mûcib Efendi'ye gönderildiği bildirilmiştir.

İtizar (s.224)

Yazıda dokuzuncu nüshada münderic (Medrese) başlıklı manzumede bazı hatalar yapılmış ve bu hatalar düzeltilmiştir.

11. SAYI (14 Aralık 1908, H.20 Zilkade 1326, R. 1 Kanunievvel 1324)**Taaddüd-i Zevcan (s.226)**

“Din-i İslam'da Hedef-i Münakaşa olan Mesâil” den başlıklı yazının bir bölümüdür. (Bkz. C.1, S.3)

Siyaset-i Şeriye (s.231)

Bkz. C.1, S.7

Medeniyet, Müessis-i Medeniyet Olan İslam Ulema Meslek İlmi (s.234)

Bkz. C.1, S.10

Hitâb (s.237)

“Şairü'n-nebi Hazret-i Hasan'a” başlığı ile Fatih dersiâmlarından Konyalı Atif tarafından yazılmıştır. Hazret-i Hasan'a medhiye niteliğinde bir manzumedir.

Ey Şâh-ı Felek-Câh (s.238)

Halil Edib imzalı yazıda Hâfız-ı Şirâzî'nin Farsça iki beytiyle başlamış ve İran Şâhı'nın yaptığı zulümleri bırakıp adaletle hükmetmesi istenmiştir.

Kıta (s.240)

Hüseyin Hazım imzalı bir kıtadır. Kitanın başında “Mekteb-i Talebe-i Şahane Emraz-ı Ayniye Muallimi Esad Paşa Hazretlerine” ibaresi bulunur. Kitada yazar Esad Paşa’yı överek ona şükranlarını iletir.

Hindistan İğtişaları (s.240)

Abdulahad Davud imzalı yazıda gazetelerde yer alan Hindistan’da İngiltere’ye karşı ayaklanmalar ele alınmaktadır. Yazar makalesinde, ayaklanmaların nerelerde, kimler tarafından yapıldığını sebepleriyle açıklamaktadır.

Şark Buhrânı Ve Esbâb-ı Hakikiyesi (s.242)

Bkz. C.1, S.8

Zübde-i Siyâsiye (s.246)

Bkz. C.1, S.1

Bu Haftaki Suallerimiz (s.248)

Bu kısımda bir beyit verilmiş olup bu beyit üzerinden verilen soruya doğru cevabı verene *Beyânü'l-Hak*’ın bir senelik aboneliğinin hediye edileceği yazılmıştır.

Kura İmtihanları (s.248)

O dönemin kura imtihanları hakkında bilgi verilmektedir.

Müteferrika (s.247)

Yazıda gazetenin dokuzuncu nüshada sorulan suallere birçok cevap geldiği ancak mümeyyiz heyeti tarafından Rizeli Hâfız Ferid Efendi’nin cevabının kabul edildiği ifade edilerek Hâfız Ferid Efendi’nin gazeteye yazdığı cevaba yer verilmiştir. Yazının sonunda Beyânü'l-Hak başlığıyla gazete idaresi, yazara teşekkür ederek gazete abonesini almasını söylemiştir.

Dersaadet Mebusları (s.248)

Beyânü'l-Hak gazetesi idaresinin Dersaadet Mebusluğuna seçilen Nasuh Efendizade Mustafa Asım Efendi Hazretlerine tebriklerini ileten yazıdır.

12. SAYI (21 Aralık 1908, H.27 Zilkade 1326, R. 8 Kanunievvel 1324)**İslah-ı Medâris (s.250)**

“Müntesibîn-i İlmiye’den Biri” imzasıyla kaleme alınmıştır. Medreselerin ıslah edilmesi üzerine yazılmış bir yazıdır. 11 maddelik bir öneri sunulmuştur.

Beyânü'l-Hak (s.251)

Gazete tarafından kaleme alınmış yazıda medreselerin ıslahıyla ilgili yazılara yer verileceği, buradaki amacın iktidarın ıslah ile ilgili fikir ve tenkitlerden de faydalanması olduğu söylenerek dikkatlerin İstanbul ve taşra medreselerine çevrilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Siyaset-i Şeriye (s.252)

Bkz. C.1, S.7

Urvetü'l-Vüska (s.253)

Bkz. C.1, S.3

İltizam-ı Adalet (s.256)

Bayezid Muciz dersiâmlarından Hadimî Hasan Sabri imzalı yazıda adalet meselesi üzerinde durulmuştur. Yazar ahkâm-ı şeriatin adaleti sağlamada esas alınması gerektiğini söyleyerek, terakki için ahkâm-ı şeriat dışında başka yollara başvurulması durumunda “henüz hududumuzda müterassıd bulunan cünûd-ı İlahi hareket eder ve o zaman bizi kimse kurtaramaz” demektedir.

Medeniyet, Müessis-i Medeniyet Olan İslam Ulema Meslek İlmi (s.257)

Bkz. C.1, S.10

Re's-i Hikmeti Mehâfetullâh (s.259)

Mekteb-i Bahriye Muallimlerinden Binbaşı Salih İhsan imzalı yazı, “Edîb-i a'zam Kemal-i bî-hemâlin bir teşbih-i belîğ ile hanedan-ı Âl-i Osmanî'nin aşere-i mübeşşeresi diye tavsif ve kadr-sâmîlerini tebci eylediği selâtîn-i pîşîn hazeratının ...” ifadeleriyle başlamaktadır. Yazının devamında Napolyon'un “Dünya bir hükümet olsa pay-ı tahtı İstanbul sözü olurdu.” ve Hazret-i Peygamber'in “İstanbul'u fetheden komutan ne güzel bir komutan fetheden asker ne güzel askerdir.” mealindeki Hadis-i Şerifi aktarılarak burayı bize vatan olarak bırakan ve “Selâtîn-i pîşîn” olarak adlandırılan padişahların meziyetlerinden bahsedilmektedir. Yazar bu padişahların mazhar olduğu başarıları “mehafetullah” olarak adlandırmaktadır. Yazar yazısına “... şu Devlet-i sermediye-i Osmaninin taht-ı tâbiyyetinde kalıp da millet-i hâkime olan biz Türklerden ziyade servet ve saadete nailiyetle müreffehen yaşarlar mıydı?” sözleri ve Farsça bir beyitle son vermektedir.

İmam Malik Yahud İmam Darü'l-Hicret (s.260)

Cemiyet-i İlmiye efradından Mehmed Arif tarafından yazılan bu manzume İmam Malik'in fiziksel özellikleri ile ilmi ve ahlaki özelliklerini anlatmaktadır.

Meclis-i Mebusan'ın Küşadına Tarih (s.261)

Abbas Lütfi tarafından yazılmış on beyitlik bir şiirdir. Şiir Meclis-i Mebusan'ın açılışını konu almaktadır.

Meclis-i Mebusan'ın Resm-i İftitâhı (s.262)

Yazarı belirtilmemiş yazı meclis-i mebusanın resmi açılış gününü kaleme alır. Yazıda halkın büyük bir coşkuyla mebusları alkışladığı ve büyük bir kalabalıkla onları selamladıkları ifade edildikten sonra mecliste yeni kabinde yer alanların coşkusuna da yer verilerek meclisin devamı temennisinde bulunulur.

Sûret-i Nutk-ı Hümâyûn (s.263)

Yazarı belirtilmemiş yazı Meclis-i mebusan ve meclis-i ayanı ele alır. Yazısının başında yazar Meclis-i Mebusan'ın Kanun-i Esasi ile meşgul olduğu dönemde Bulgaristan ve ardından Avusturya'nın Devleti Aliye'ye ihanetine değinen yazar, ardından Meclis-i Mebusan'ın Kanuni Esasiye doğrultusunda Meclis-i Ayan seçimine değinerek oluşturulan şubelere, şubelerin başına getirilmesini anlatır. Yazar yazısının sonunda Meclis-i Ayan ile Meclis-i Mebusan arasındaki ayrılığın mebusları üzdüğünü söyler.

Âlem-i İslâm (s.265)

Yazarı belirtilmeyen yazıda Mısır, İran, Hindistan ve Fas'taki gelişmelerden bahsedilmiştir.

İcmâl-i Harici (s.266)

Yazarı belirtilmeyen yazıda "İngiltere, Amerika-Japonya İtilafı, Avusturya-Macaristan, Almanya" alt başlıklarında dünyadaki gelişmeler ile Osmanlı Devleti'ne etki edecek gelişmeler anlatılmıştır.

Zübde-i Siyâsiye (s.268)

Bkz. C.1, S.1

Teesüf (s.271)

Yazarı belirtilmemiş olan yazı Kerek vaizi Mehmet Halis Efendi tarafından gazeteye gönderilmiştir. Yazı, Suriye'nin Katraniye mahalinde bulunan ve Hazreti Ömer döneminden kalma, yıkılmaya yüz tutan bir caminin Reşit Paşa tarafından tamir ettirilmesine rağmen kendisinin ölümüyle birlikte sonraki Arapların himayesi altında bulunan Vali Mustafa tarafından buranın ahıra çevrilmesi üzerine duyulan teessüf haberidir.

Başlıksız (s.272)

Feyzullah Efendi Medresesi'nde Kırmılı Duacı imzalı bu yazıda, gazetenin dokuzuncu nüshasında Hac Sûresi'nde verilen "bir ayete" (hangi ayet olduğu belirtilmemiştir) dair derc edilen yazıyı gazete abonesini alması ricasında bulunulan bir yazıdır.

Saatli Evkat-Nüma Duvar Takvimi (s.272)

Yazıda "1327 sene-i hicriyesine mahsus olan kısmı neşr edilmiştir. Mahall-i furuhtu Mahmud Bey matbaasıdır." denilmiştir.

13. SAYI (28 Aralık 1908, H. 4 Zilhicce 1326, R. 15 Kanunievvel 1324)**Mütala'a-yı Mahsûsa: İslah-ı Tadrîs Hakkında (s.274)**

Müntesibîn-i İlmiye'den Biri imzasıyla kaleme alınmıştır. Medreselerin İslah edilmesi üzerine yazılmış 6 maddelik bir yazıdır.

Medaris-i İlmiye (s.276)

Yazarı belirtilmemiş yazıda medreselerin gerek dinî ilimlerde gerekse lisan olarak Arapça'da büyük hünere sahip oldukları ifade edilmiştir. İstanbul ve taşra medreselerinde birçok erbab-ı liyakat mevcut olmasına karşın bazı taşra medreselerinde noksanlıkların olduğunun da gözlerden kaçmadığı, bu noksanlıklara Arapça lisanındaki eksiklik misal olarak gösterilmiştir.

Târih-i İslâm Sahâ'ifinden: İslâm'ın İlk 'Âlemi Ve İlk 'Alemdârı (s.278)

Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun) tarafından kaleme alınan Târih-i İslâm Sahâ'ifinden³ adlı yazı dizisi, *Beyânü'l-Hak, Sırat-ı Müstâkim, Sebilü'r-Reşâd* adlı mecmualarda yayımlanmıştır. Tahirü'l-Mevlevî, daha sonra bu mecmualarda yayımladığı makalelerden bazılarını bir araya getirerek aynı adla müstakil bir kitap neşretmiştir.⁴ Kaynaklarda, Târih-i İslâm Sahâ'ifinden adlı makalelerinden geriye kalanları da ikinci bir kitap olarak neşredeceği, ancak buna ömrünün vefa etmediği yazmaktadır.

Beyânü'l-Hak'ta neşredilen Târih-i İslâm Sahâ'ifinden adlı yazı dizisi, ilki 4 Zilhicce 1326 (28 Aralık 1908) tarihli cilt 1, sayı 13'te; sonuncusu ise 24 Zilkade 1330 (4 Kasım 1912) tarihli cilt 7, sayı 182'de olmak üzere toplam 95 makaleden oluşmaktadır. Tahirü'l-Mevlevî, bu yazılarında bazen İslâm Tarihi'nden belli bir olayı ele alırken, bazen de kendi döneminin güncel olaylarını İslâm Tarihi'ndeki olaylarla kıyaslayarak yaşananlar üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Mevlevî, yazı dizisindeki makalelere başlıklar vererek hangi konuyu ele alacağını da her yazının başında bildirmiştir. Sadece Târih-i İslâm Sahâ'ifinden başlığını kullandığı yazılarında ise, genellikle bir önceki konunun devamı olduğundan ayrıca bir başlıklandırmaya gitmemiştir.

Siyaset-i Şeriye (s.280)

Bkz. C.1, S.7

³ Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Târih-i İslâm Sahâ'ifinden* adlı makaleleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehmet Çoğ, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004; Ömer Göksal, *Tahirü'l-Mevlevî ve İslâm Tarihçiliği*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017; Emel Bal, *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Tarih Risaleleri Üzerine Bir İnceleme*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2019.

⁴ Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun), *Târih-i İslâm Sahâ'ifinden*, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul, 1326.

Sa'yın Meşruyeti (s.283)

Mehmed Tayyib tarafından yazılan bu yazıda insanın rızkının çalışmayla geleceği, çabalayarak geçimini sağlayacağı ve böylece hayattan daha çok zevk alacağı söylenmiş ve tabiattan örnekler verilerek sözleri desteklenmiştir.

“Panislamizm” Cemiyet-i Umumi-i İslamiye (s.284)

Abdulahad Davud imzalı yazı Hindistan'ın önde gelen Müslümanlarından Şeyh Meşir Hüseyin Kıdvai ile Abdulkadir Efendilerin dersaadete ziyaretlerinin hatırlanmasıyla yazının kaleme alındığının ifadesiyle başlar. Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'ye karşı Osmanlı taraftarlığının altının çizildiği yazıda Umumi İslamiye Cemiyeti'nin Panislamizm politikaları ve amaçları anlatılarak bu amaçlar üç madde halinde sıralanmıştır.

Taaddüd-i Zevcât (s.286)

Mustafa Sabri imzalı yazıda iki kadın arasındaki çok eşlilik ile ilgili muhavere manzum olarak aktarılmıştır.

Meclis-i Mebusan'ın Küşadına Dair Bir Tarih-i Belîğdir (s.289)

Hâfız Osman Dede el-Musuli tarafından oldukça sanatlı bir ifade ile yazılan şiir Meclis-i Mebusan'ın açılışı için sunulan Arapça tarih düşürme şiiridir. Şiirde verilen tarih 1326'dır.

Mebusan'ın Hulasa-i Mukarrerâtı (s.289)

İcmâl-i Dâhili üst başlığında yer alan yazıda Meclis-i Mebusan'da alınan kararlara yer verilmiştir.

Âlem-i İslâmiyet (s.291)

Mısır, Fas, İran ve Hindistan alt başlıklarında buradaki gelişmeler aktarılmıştır.

İcmâl-i Harici (s.293)

İcmâl-i Dâhili üst başlığında yer alan yazıda dâhilde meydana gelen önemli gelişmeler başlıklar halinde kısaca belirtilmiştir. İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya alt başlıklarında buradaki gelişmeler aktarılmaktadır.

Müteferrika: Varak-i Mahsûsa (s.294)

C. Mehmed Ali imzalı yazı, Fevziye Kiraathanesi'nde Ahmed Midhat Efendi ile Rıza Tevfik'in Türklük hakkında konuşmacı olarak katıldıkları müsamereden edindiği izlenimleri aktardığı yazıdır. Rıza Tevfik'in konuşmasından: “Türklerin dine değil milliyete önem verdikleri, Cengizhan'ın yaptığı vahşiliği icraat-ı adaleden sayması ve Avrupa Türklerinin dinden tecridi ile ileri gittiklerini savunması” sonuçlarını çıkarmıştır. Yazar, Müslümanlık ve Türklük üzerine yapılmış konferanstan dolayı Ahmet Mithat'tan övgüyle bahsederken Rıza Tevfik'i ise eleştirmektedir.

Beyânü'l-Hak (s.295)

Gazete tarafından kaleme alınan yazı C. Mehmed Ali imzalı Varaka-i Mahsusa adlı yazıya istinaden kaleme alınmıştır. İslam dinine yönelik hassasiyetlerin göz ardı edildiğine dair şikâyet yazılarının sıkça kendilerine ulaştığı ifade edilerek dine hassasiyetlerin korunması gerektiği vurgulanır. Fesin terk edilmesi gerektiğine yönelik fikirler eleştirilir.

Başlıksız (s.296)

Mustafa Sabri imzalı bu yazı geçen hafta gazete yer verilen Ebü'l-fazl Seyid Mehmed Nesib'in yazısına istinaden kaleme alınmıştır. Mehmed Nesib'in kendisine gelinceye kadar Türk edebiyatında ehemmiyet verilecek Arapça bir esere rastlamadığını ifade ettiği sözlerine karşılık Mustafa Sabri hem teessüflerini hem de teşekkürleri bildirir. Yazar, Mehmed Nesib'in Türk edebiyatındaki bazı Arapça eserleri gözden kaçırdığını ifade etmiştir.

Kurban Derileri (s.296)

Yazarı belirtilmeden kaleme alınan yazı Talebe-i ulûmdaki kurban derileriyle ilgilidir. Talebe-i ulûmun kurban derilerinin Hicaz için verildiği, bundan sonra da aynı şekilde devam edileceği bildirilmektedir.

14. SAYI (4 Ocak 1909, H. 11 Zilhicce 1326, R. 22 Kanunievvel 1324)**İd-i Said-i Adha (s.298)**

Kurban bayramını da içeren dinî bayramların mübarekliği anlatılmış ve bu bayramlar Hüseyin Hazım tarafından methedilmiştir. Bu yazıda kurban ibadetinin nasıl yapılacağı, kimlerin kurban kesebileceği, kesilme vaciblerinin ne olduğu gibi fihhi bilgiler verilmiştir.

Terakki (s.299)

Bkz. C.1, S.8

Siyaset-i Şeriye (s.304)

Bkz. C.1, S.7

Hakk Ali'dir (s.307)

Mekteb-i Sultani Ahlak Muallimi Rif'at imzalı yazıda Doktor Cevdet'in Profesör Duzi'nin (Reinhart Pieter Anne Dozy -1820-1883) Tarih-i İslam adlı eserini Osmanlıcaya tercüme etmesi üzerinde durulmaktadır. Duzy'nin İslam aleyhinde olan bu eseri, dönemi içerisinde büyük tepkiler toplamıştır. Yazar, Doktor Cevdet'in bu eseri tercüme etmesi üzerinde durarak kendisini sertçe eleştirmiştir.

Urvetü'l-Vüska (s.310)

Bkz. C.1, S.3

Mebusan'ın Hulasa-i Mukarrerâtı (s.312)

İcmâl-i Dâhili üst başlığında bulunan yazıda Meclis-i Mebusan'da alınan kararlara yer verilmiştir.

Müteferrika (s.313)

İcmâl-i Dâhili üst başlığında yer alan yazıda, dâhilde meydana gelen önemli gelişmeler başlıklar halinde kısaca belirtilmiştir.

Âlem-i İslâmiyet (s.314)

Tahran'dan Times'a başlıklı alıntı bir yazıda İran'daki gelişmeler aktarılmaktadır. Yazıda İran'daki Osmanlı sefaretinin işgal edilmesi ve buradaki muhaliflerin tutuklanması ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Yazının devamında İstanbul İran büyükelçisi Prens Mirza Rıza Daniş Han'ın Şah'a gönderdiği Farsça arzuhal verilmiştir.

Avrupa Buhrânı Ve Esbâb-ı Hakikiyesi (s.315)

Bkz. C.1, S.8

15. SAYI (11 Ocak 1909, H. 18 Zilhicce 1326, R. 29 Kanunievvel 1324)**Tarik-i Tedrisin Ber- Vech-i Ati Islah ve Tesviyesine (s.322)**

Medreseden bir heyet tarafından 1284 senesinde medreselerin ıslahı için yapılmış bir programdır. Programda öğrencileri kapsayan kuralların sekiz maddede ortaya konulduğu, yazının sonunda Arapça okuma yollarının anlatıldığı bir derse yer verilmiştir.

Islah-ı Medaris (s.324)

Ömer Fevzi imzalı yazıda medreselerin tanzim ve tamir edilmesi üzerinde durulmuştur. Medreselerin yeniden yıkılıp yapılmasından ziyade şimdilik tamirlerinin yapılması ve imtihanla medreselere öğrenci alımı üzerinde de fikir beyân edilmiştir.

Edeb-i Tahrir (s.326)

Mustafa Sabri imzalı yazıda gazetelerde kullanılan dil ve üsluba dikkat edilmesi gerektiğine değinilmiştir. Basın dilinin çok özenli olması gerektiği çünkü millete örnek teşkil ettiği ifade edilerek *İkdam*'da yer alan İtalya'daki depremle ilgili yazıda muharririn kullandığı üslup ve ifadeler üzerinden eleştirilerde bulunulmuştur.

Saadet-i Hakikiye (s.328)

Bu makale insanların güzel vasıflarının, özelliklerinin bulunmasının dört cihet üzere olduğunu söyler. Kemal sıfatının bir insanda olmasının o insandaki demir gibi pehlivan sözünün dış görünüşe değil hakiki insan mutluluğuna sebep olduğunu anlatır. İnsanın bitkiye benzer kısmın güzellik ve taravet sıfatına; hayvanlara benzeyen kısım ise sinirlenme ve hırçınlanmaya bağlanmıştır. İnsanın kendilerine benzeyen kemalata ulaşması

için mutlaka insan olması lazım geldiği söylenir. Bunun da ahlak faziletlerinin, erdemlerinin uygun olduğu bünyede bulunduğu bahsedilmektedir. Küçük Hamdi tarafından kaleme alınmış bu yazıda gerçek mutluluğun kişinin kendisini bulmaya çalışmak olduğu vurgulanmıştır.

Hak (s.333)

İbnülemin Mahmut Kemal İnal imzalı yazıda hakkın bir toplum için ne kadar önemli olduğuna, faziletli bir toplumun ortaya çıkmasında hakkın önemine vurgu yapılmıştır.

Terakki (s.334)

Bkz. C.1, S.8

Siyaset-i Şeriye (s.337)

Bkz. C.1, S.7

Nat-ı Şerif (s.339)

Tahirü'l-Mevlevî'ye ait olan bu natın her kıtasının son mısrası, Hz. Üftade'nin "meded ey kafilè-salar-ı rüsul huz biyedi" ibarelerinin tekrarı ile yazılmıştır. Hz. Peygamber'e duyulan özlemi ve istenen şefaati anlatan bir manzumedir.

Bir Ma'sûmun Tazarru'âtından (s.340)

Leylî Kız Sanâyi Mektebi Tâlebâtından 427 Numaralı M. Nevvar tarafından kaleme alınmış mensûredir. "Mevsim-i hazan, o fasl-ı hüzn-asâr gelmiş, ortalığa ruhani bir mağmûmiyet müstevli olmuş, yaz mevsiminin şiddetli hararetleriyle kupkuru kesilen dereler sonbaharın hazin, lakin latif yağmurlarıyla can bulmuş." ifadeleriyle başlamaktadır. Yazının devamında mensur sonbahar tasvirleri yer almaktadır. Daha sonra tevhid nazım türünün özelliklerini gösteren 4 beyitlik bir manzume yazılmıştır. Yazar daha sonra Allah'a ilticada bulunarak "Ancak senin merhametine sığınırım zira: Aciz kulunu afv u inayet ile şâdân/Sen etmez isen kim edecek ey Ulu Yezdân" beytiyle son vermiştir.

Meclis-i Mebusan (s.341)

Yazarı belirtilmemiş yazıda bayramdan ötürü meclisin on gün tatilde olacağı sadece Perşembe ve Cuma günleri dilekçelerin kabul edileceği ifade edilmiştir.

Müteferrika (s.341)

Yazarı belirtilmemiş olan yazıda ülkenin gündemine dair bilgiler verilmiştir. İlk defa Yıldız Sarayı'ndaki bayramlaşma törenine bütün mebusların katıldığına verildiği ilk haberde halkın mebuslarla bayramlaşmış olmasının mutluluğunu yaşadığı ifade edilmiştir. Ardından Posta ve Telgraf Nazırı Galip Bey'in istifasına, Kudüs Ortadokslarının Osmanlı parlamentosuna dilekçe sunmasına, Mabeyn Bekçibaşısı Osman Ağa'nın hizmetinden

çıkarıldığına, Messina'daki felakette dūçar olmuşlar için Operatör Cemil Paşa başkanlığında bir sağlık heyetinin Messina'ya hareket ettiği gibi haberler verilmiştir. Divan-ı umumiye meclisi idare reisi sabıkı Fransız Dayinler vekilinin Paris'te vefat ettiği ve en son Bahriye Nezaretine ait davaları takip için bir hukuk müşavirliğinin kurulacağı duyurulmuştur.

Âlem-i İslamiyet (s.342)

Yazarı belirtilmemiş yazı İran, Natal, Hindistan, Afganistan ve Fas'ı ele almıştır. İran ile ilgili olarak öncelikle İran'da meşrutiyetin ilan edildiği sürece değinen yazar ardından Times gazetesi Bürüksel Muhabirinden aldığı haberlere göre Rusya'nın İran karşısında ciddi ve sert bir politika sergileyeceği ve isteklerinin kabulüne şahı mecbur edeceği ifade edilir. Natal ile ilgili olarak Afrika'da İngiliz himayesinde bulunan ülkede birçok Müslümanın bulunduğu ve bu Müslümanların da halifelikten ötürü Osmanlı'ya bağlı oldukları, meşrutiyetin ilanı için tebriklerini gönderdikleri söylenir. Hindistan'da yapılan yeni islahatlarla birlikte mecliste daha önce az olan üye sayıları artırılarak şartlarının daha da iyiye gittiği ifade ve ihtilal isteyen dokuz komitacının yakalandığı söylenir. Times gazetesinin, Afganistan'da birkaç Osmanlı zabıtın asker olarak hizmet etmek üzere Kabil'e ulaştıkları ve Şah tarafından memnuniyetle karşılandıkları haberine yer verilir. Fas ile ilgili ise Tanca'daki elçi heyeti tarafından Molla Hâfıza Emaretinin tasdik edildiğine dair nota verildiği yazılmıştır.

Başlıksız (s.344)

Yazarı belirtilmemiş başlıksız yazı Meclis-i Mebusan'a asılması istenen resimlerle ilgili eleştiriyi içerir. Yazar, Meclise bazılarının Rıza ve Enver Niyazi Beylerin resimlerinin asılmasını istemesine karşılık bazılarının Midhat Paşa'nın resimlerini asmanın daha doğru olacağı tartışmalarını eleştirerek dinî hassasiyeti her zaman dile getirmelerine karşılık buna dikkat edilmediğini ifade eder. Meclise asılacak bu resimlerin ne maddî ne de manevî bir faydası olmadığını söyleyen yazar, resimlerin yerine bir ayet-i kerimenin asılmasının daha doğru olacağı fikrindedir.

16. SAYI (18 Ocak 1909, H. 25 Zilhicce 1326, R. 5 Kanunisani 1324)

Urvetü'l-Vüska (s.346)

Bkz. C.1, S.8

Bekâ, Din İle Kâimdir (s.347)

İbnülemin Mahmûd Kemâl tarafından kaleme alınmıştır. İlmin ancak İslam ile yoğurulmuş hâlinin insan ufkunu, kâinatını ve hayatını aydınatabileceğini vurgulayan Kemâl, İslam'dan habersiz olanların önce İslam tarihi okumalarını, İslam'dan haberdar olanların ise Kur'an-ı Kerim'in feyzinden yararlanmalarını tavsiye etmektedir.

İtizar (s.350)

Yazarı belirtilmemiş yazı, gazetenin geçen nüshasında “Hak” başlıklı yazının 334. sayfa ve 20. satırda “Hudud-ı Allâhı tecavüz edenleri mani etmemek” cümlesindeki “etmemek” fiilinin sehven “etmek” şeklinde dizildiğini ve bu yanlışlıktan ötürü özür dilendiğini söylemektedir.

Târih-i İslâm Sahâ’ifinden 2: İslâm-ı Hazreti Hamza Radıyallahu Anha (s.350)

Bkz. C.1, S.13

Gayret-i Diniye (s.353)

Hüseyin Hâzım imzalı yazıda İslam ümmetinin ne kadar büyük ve şerefli bir ümmet olduğu ve buna mensup olmanın büyüklüğü zikredilmiştir. Bununla birlikte ümmetin mevcut durumu ele alınarak hayıflanılmıştır. Ümmetin tekrardan eski kudretine ulaşmak için dine sınıksız sarılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Siyaset-i Şeriye (s.354)

Bkz. C.1, S.7

Tedrisat ve Medaris’ten İmtihanlar (s.357)

Bkz. C.1, S.7

Nat-ı Şerif (s.361)

Tahirü’l-Mevlevî’nin yazdığı bu nat-ı şerif Hz. Muhammed’e ve Medine’ye duyulan sevgiyi içermektedir.

Eşref (s.361)

Halil Edip imzalı bir manzumedir. On üç yaşında Eşref isimli babasız bir çocuğun hasta annesiyle verdikleri geçim mücadelesi işlenmiştir.

Sabah-ı İnşirah (s.363)

Sabahın ferahlığı anlamına gelen bu yazı M. Nevar tarafından yazılmıştır. Yazar bir sabah namazı sırasında yaşamış olduğu ferahlığı ve İslam dinine karşı duyduğu hissiyatı ifade etmiştir.

Mebusan’ın Hulasa-i Mukarrerâtı (s.365)

İcmâl-i Dâhili üst başlığındaki bu yazıda Meclis-i Mebûsan’da alınan kararlar yer almaktadır.

Müteferrika (s.365)

İcmâl-i Dâhili üst başlığında yer alan yazıda dâhilde meydana gelen önemli gelişmeler başlıklar halinde kısaca belirtilmiştir.

Âlem-i İslâmiyet (s.366)

Hindistan, İran, Afganistan ve Fas alt başlıklarında buradaki gelişmeler aktarılmaktadır.

Müteferrika: Te'vilât-ı Sahife (s.367)

Yüzbaşı Mehmed Hamdi tarafından yazılmıştır. Rıza Tevfik Bey'in *Yeni Gazete'de* tefrik edilen diyanet aleyhindeki yazılarına yapılan eleştirileri içermektedir.

Bir Eser-i Nisyan (s.368)

Osmanlı devletinde uygulanan şer'i hukuk içeriğine bağlı olarak yayımlanacak eserlerin de buna uygun olmasının gerekliliği hakkında bir yazıdır.

17. SAYI (24 Ocak 1909, H. 2 Muharrem 1327, R. 12 Kanunisanı 1324)**İdare-i Meşruta (s.369)**

İbnülemin Mahmut Kemal İnal tarafından yazılmış yazıda, hürriyetin şart ve gerekleri ile toplum üzerindeki etkisi ve ancak din sayesinde arz-ı didar edeceği, çünkü esas hakiki hürriyetin ancak İslam'ın özünde olduğu fikri ele alınmıştır.

Makale-i Mahsûsa (s.371)

'Urefâ-yı Nakşibendiyeden Kelâmî Dergâhı Post-nişini Erbilli Şeyh Esad Efendi Hazretleri tarafından irsâl buyurulmuştur notuyla neşredilen yazıyı Mehmed Esad (Esad Erbilî) kaleme almıştır. Osmanlı milleti ve İslam ümmetinin istibdattan kurtulması üzerine yazılmış bir yazıdır. Sonunda da gelen yeni dönemin İslam âlemi için kutlu bir bayram olması temennisinde bulunulmuştur.

Nidâ-yı Ehl-i İslam (s.373)

Bursa mebusu Ömer Fevzi tarafından yazılan bu yazıda Meşrutiyet ilan olup Kanun-ı Esasi yürürlüğe girdiğinde dinî ve içtimaî alandaki bozuklukların geçeceğinin, insanların daha iyi daha güzel bir şekilde yaşayacağını vaad edilmesi fakat meşrutiyetin kabulünden sonra bir düzelme olmadığının, aksine düzenin daha da bozulduğunun durumu anlatılmıştır.

Sebilü'r-Reşad (s.375)

İbnü'l-Emin Ahmed Tevfik'in yazdığı bu makalede İslam'dan önce adaletin olmadığından, her yerde zulme uğrayan canlılar olduğundan; İslam'dan sonra ise sadece insanların değil hayvanların ve bitkilerin dahi hak ve hukukunun belirlenip korunduğundan bahsedilmektedir. Yazar, iman sahiplerinin iyiliği emredip kötülükten sakındırmalarının önemli bir farz olduğunu, bazı insanların bilerek veya bilmeyerek din hakkında ileri geri konuşmalarını ve diğer insanların aklını bulandırıp dinden soğuttuklarını söylemektedir. Din hissiyatı olanların bu hissin gereğini yapmalarını, dini her türlü olumsuzluktan uzak tutmak gerektiğini anlatır. Din ve mezhebe zarar

getirenlerin her devirde olduğunu, bunların insanların arasına girerek imanlarını bozan fitneci ve fesat kişiler olduğunu söyler. İslam'ın emir ve yasaklarına uyulmadığı, her türlü kötülük ve fenalıkların güzel sıfatlarla adlandırıldığı, dünya menfaatlerinin öne çıktığını ve gerçek iman sahiplerinin azalıp zayı olduklarını bu nedenle bugünkü kötü hale düşürüldüğünü yazmıştır. Müslümanların dinin esasına ve kurallarına riayet etmesi gerektiğini söyler. İslam'ın ilerlemeye mani olmadığını söyleyen yazar, Müslümanların kendilerini düzeltmesini ve cahillere itibar etmemesini istemektedir.

Makale-i Mahsûsa (s.379)

Ali Nazmi tarafından kaleme alınmıştır. Son bulan istibdat üzerine yazılmış bir yazıdır. Ancak Ali Nazmi kavuştukları hürriyet konusunda temkinli davranıp uyarıda bulunarak istidadın kolaylıkla savuşturulmadığına dikkati çekmektedir. Yazıda hürriyeti, canlarını ve mallarını ortaya koyarak eksiksiz çalışarak ve millî birlik oluşturularak kazandıklarına vurgu yapılmıştır.

Kuvve-yi Teşriiye (s.381)

Manastırlı İsmail Hakkı imzalı yazı 15. sayıda *Beyânü'l-Hak* gazetesinde Mustafa Sabri Efendi'nin "Edebi Tahrir" adlı makalesindeki kuvve-i teşriiye tabiri itirazına, cevap olarak yazılmış bir mektuptur. Bu tabirin doğru olmadığı, ilahi vasıf için kullanılan bu tabirin kullar için kullanılmasının düşüncesizlik olduğu ileri sürülmüştür. 21. sayıda ise Kuvve-i Teşriiye tabiri ve tabirin geldiği anlamlar üzerinde durulmuştur.

Cevabım (s.382)

Mustafa Sabri tarafından kaleme alınmış olan yazı, İsmail Hakkı Efendi Hazretlerinin yazmış olduğu bir yazıya yapılan eleştiriye karşı cevap niteliği taşımaktadır.

Tercüme-i Hutbe-i Münife-i Hazret-i Risâletpenâhî (s.384)

Esbak Musul Valisi Ahmed Reşîd imzalı yazı Hz. Peygamber'in hicri onuncu yılda Zilhicce ayının dokuzunda Cuma günü Arafat'ta yüz binden fazla sahabeye verdiği hutbenin tercümesidir.

Ziya-ı Elîm (s.386)

Halil Edip tarafından kaleme alınan yazıda, toplumda saygınlığı bulunan büyük zatların ölümlerinin gazetelerde yeteri kadar yer almamasından duyulan üzüntü dile getirilmiştir.

Mebûsân'ın Hulasa-i Mukarrerâtı (s.389)

İcmâl-i Dâhili üst başlığındaki bu yazıda Meclis-i Mebûsan'da alınan kararlar yer almaktadır.

Âlem-i İslamiyet (s.390)

İran ve Hindistan alt başlıklarında buradaki gelişmeler aktarılmıştır.

Müteferrika (s.390)

İcmâl-i Dâhili üst başlığında yer alan yazıda dâhilde meydana gelen önemli gelişmeler başlıklar halinde kısaca belirtilmiştir.

Kura İmtihanları Başlıklı Makalede Tashihat (s.392)

Kura imtihanları başlıklı yazıda, sayfa, sütun, satır, hata, sevab başlıklarıyla bir tablo şeklinde hatalar ve bu hataların doğru şekli verilmiştir.

18. SAYI (31 Ocak 1909, H. 9 Muharrem 1327, R. 19 Kanunisanı 1324)**Sermaye-i Hayat (s.394)**

İbnülemin Mahmut Kemal İnal imzalı yazıda yaşanan dünyanın kazanımlarının ilerdeki zamanda, ahiretteki sermayeyi oluşturacağına dair düşünceler yer alır. Bu sermayeyi korumak, muhafaza etmek, eksiltmek de insanın kendisinin elindedir, denilmiştir.

Başlıksız (s.396)

Başlıksız olarak verilen tashih yazısıdır. Yazıda ikinci sayfada huma-yı hürriyet yerine hemen hürriyet yazılmış yine onuncu sayfanın ikinci satırında “hiçbir millet gazasız yaşayamaz” ibaresinden sonra “hele biz hiç yaşayamayız” cümlesinin sehven derc edildiği ifade edilmektedir.

Ziyâ-ı Elîm: Yazık, Süreyyâ Bey de Ölmüş (s.396)

Bkz. C.1, S.17

Makale-yi Mühimme (s.399)

Hamdi tarafından kaleme alınmış bu yazıda insanların bekasının ve medeniyetin kuvvetinin kanun ile sağlanacağını anlatılmıştır. Kanunların ehemmiyetinden ve kanunun nasıl yapılması gerektiğinden bahseder. Avrupa ülkelerinin hukuklarından örnek vermiş, Osmanlı hukuk sistemi incelenmiştir.

Şark, Garb (s.404)

Hüseyin Hâzım imzalı yazıda o dönemlerde tartışma konusu olan doğu-batı meselesi ele alınmıştır. Yazar makalesinde medeniyetin teşekkül noktasının “şark” olduğunu “garb”ın terakkiyatının şark mahsulü olduğunu belirtmektedir. Hatta batıda yeni oluşan demokratik yönetimler bundan bin üç yüz yıl önce dört halife döneminde icra edilmiştir. Yazar yazısının devamında batının ahlakî açıdan çöküşe doğru geçtiğini belirtmekte doğunun terakkisi için batının kültür ve ahlakî yerine pozitif ilimlerinden istifade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazar “Sabah Gazetesi”ndeki bir yazıyı bu noktada eleştirmiş “İslam’da Taleb-i Maişer” başlıklı başka bir yazısına da atıfta bulunmuştur.

Tesettür (s.405)

Ahmed Reşid'in makalesi olan bu yazıda her Müslüman erkek ve kadının örtünmesi gereken yerlerini örtmesi, kendini haramdan sakınması ile yükümlü oldukları, her milletten insanların ve İslam beldelerinde dahi gayrimüslimlerin sokak ve çarşılarında örtündüklerini söylemektedir. Bilhassa müslim kadınların izzet ve şereflerini muhafaza için örtünmelerinin ehemmiyetli olduğunu vurgulamakta, örtünmenin nasıl olması gerektiğini söylemektedir.

Târih-i İslâm Sahâ'ifinden 3: İslâm'ın İlk Harb Sancakdârı (s.406)

Bkz. C.1, S.13

İslamiyet'te Medeniyet ve Hürriyet (s.408)

Mehmet Rifat imzalı yazı şeriatın, medeniyetin ve hürriyetin kapısı olduğu fikrini içermektedir. Medeniyetin ve onun koşulu olarak beliren ahlakın şeriatle mümkün olacağı, şeriatsız hürriyetin olamayacağına altı çizilmiştir.

Siyaset-i Şeriye (s.409)

Bkz. C.1, S.7

Kıta-i Tarihiye (s.412)

Bu manzume Halil Edip tarafından kaleme alınmış olup meşrutiyetin ilanına düşülen bir tarih kıtasıdır. (1327)

Ya Hüseyin (s.412)

Bu yazı, Kemalzade Ali Ekrem'in Kudüs sancağı dahilindeki Hz. Hüseyin'in makamını ziyaret ettiği zaman söylediği mersiye türünde bir manzumedir.

Âlem-i İslamiyet (s.413)

İran, Fas ve Hindistan alt başlıklarında buradaki gelişmeler aktarılmaktadır.

Müteferrika (s.415)

Mekke-i Mükerrreme'de bulunan Hicaz şimendifer hattı ile *Mikyâs-ı Şeriat Gazetesi* 17. sayısında yer alan Eflatun'un mazbut ve malum olmayan nebilerden olduğuna dair yazının hatalı olduğuna dair uyarıların yapıldığı bölümdür.

Kura İmtihanları (s.416)

O dönemin kura imtihanları hakkında bilgi verilmektedir.

Tashih (s.416)

Bu yazıda, geçen hafta gazetede yayımlanan Kuvve-i Teşriye adlı makaledeki “hâllikiyet” kelimesinin bazı harflerinin olması gereken yerden daha aşağı yazıldığı ve bunun da farklı manalara gelebileceği ifade edilerek bu yanlışlık düzeltilmiştir.

19. SAYI (7 Şubat 1909, H. 16 Muharrem 1327, R. 26 Kanunisanı 1324)**Makale-i Mahsûsa (s.418)**

Kelâmi Dergâh-ı Şerifi Post-nişîni Esad tarafından kaleme alınmıştır. İnsanlığın cehalet ve sefaletin en alt mertebesinde, saadet ve selametın zirvesine ulaşmasındaki yegâne yolun ilim ve irfan olduğunu anlatan yazıdır.

Siyaset-i Şeriye (s.420)

Bkz. C.1, S.7

Amel (s.424)

İbnülemin Mahmûd Kemâl tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda, beşerin nefsin esaretinden kurtuluşunun, halis niyet ve salih amelde olduğunu vurgulayan İbnülemin, hakiki hürriyetin Hakk’a ibadet etmekle elde edileceğini dile getirmektedir.

Din-i İslamda Hedef-i Münakaşa Hedef Olan Mesâil (s.426)

Bkz. C.1, S.3

Mûlahaza-i Muktesidane (s.428)

İbnülemin Ahmed Tevfik imzalı yazıda israf ve savurganlığın toplumu nasıl felakete sürdüğü açıklanıp iktisat ve kanaatin önemine değinilmiştir. Yazar, döneminden şikâyet ederek zamane insanların olumsuz yöndeki değişimlerinden yakınmaktadır. Yazıda iktisat toplumsal boyutlarıyla ele alınmaktadır. Toplumdaki israfla birlikte kapitülasyonların da içeride üretimin durmasına ve bağımlılığa sebebiyet verdiği açıklanmaktadır.

Diyanetin İnsâniyete Siyâsete Lüzûmu Var Mı? (s.432)

Rize Mebusu Ferîd imzalı yazıda önce insaniyetin ve siyasetin tanımı yapılmıştır. Daha sonra da diyanetsiz insaniyetin insanlık ve siyasetin adil bir siyaset olamayacağı belirtilmiştir.

Mezbaha-yı Ahlakiyeler Yahud Kahvehaneler (s.433)

Mehmed Arif’in yazdığı bu makalede kahvehanelerin kumar ve eğlence merkezlerine dönüştüğü, birçok insanın aile hayatını mahvettiği, topluma kötülüklerin yayıldığı yer olduğu anlatılmıştır. Sonunda da kahvehanelerin hiç olmazsa ahlaka mugayir yer olmaya çalışılması anlatılmaktadır.

Franmasonluk (s.435)

Yazarı belirtilmeyen ve 19 ve 20. sayılarda yer alan seri yazı o dönemin *Sabah Gazetesi'*nde yer alan ve masonların Müşir Fuad Paşa'nın evinde toplanmaları haberi üzerine yazılan, masonlarla ilgili bir makaledir. Yazının birinci bölümünde masonluğun bu millete sadece zarar vereceği, meşrutiyetin bundan büyük bir zarar göreceği ifade edilmiştir. İkinci kısımda ise masonluğun yapısı irdelenip mantıksal bir eleştiri çerçevesinde ilkesel olarak insanlara bir fayda sağlamasının mümkün olmadığı açıklanmıştır.

Nat-ı Şerif (s.436)

Tahirü'l-Mevlevî'nin "üstüne" redifli Hz. Peygamber'e yazılmış bir manzumedir.

Müteferrika: Darüşşafaka ve Heyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin İhyası (s.437)

Yazarı belli olmayan yazıda, Sultan Abdülaziz döneminde ve Sadrazam Sakızlı Esad Paşa gözetiminde hicri 1281 tarihinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adıyla kurulan, sonra kapatılan ve II. Meşrutiyetin ilanı ile h. 1304 tarihinde Darüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti adıyla yeniden kurulan Darüşşafaka Cemiyeti anlatılmaktadır. Kurulan cemiyetin idare heyetinin listesi ve Meclis-i Ayan Sadr-ı Esbâk Said Paşa'nın heyete hitaben söylediği nutuk da yazıda neşredilmiştir.

Darüşşafaka ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin İhyası (s.432)

Yazarı belirtilmemiş olan yazıda Darüşşafakanın önemine yer verilerek 19 Kanunisanı 324 tarihinde on azadan olmak üzere meclis-i idare ve meclis-i tedris heyetlerine ve bu heyetlerin Darüşşafakayla ilgili verdikleri kararlara yer verilmiştir.

Arnavutlar ve Hatt-ı Arabî (s.439)

Yazarı belirtilmeyen yazıda bundan beş altı ay evvel Arnavutların Latin harflerine geçişi daha sonra tekrardan Arap alfabesine dönüp alfabenin revize edilmesinden bahsedilmiştir. Yazıda tüm Müslüman milletlerin aynı alfabe kullanımları ve Arapça'da bulunmayan kendi dillerindeki sesleri yeni harfler kullanarak bu alfabe kullanabildikleri ifade edilmiştir. Ümmetin birliği adına Kur'an harfleri olan Arap alfabesinin muhafazasının önemine vurgu yapılmıştır.

Başlıksız (s.440)

Başlıksız ve imzasız olarak verilen yazı talebe-i ulûm imtihanlarına dairdir. Yazıda imtihana geçen nüshada 305 kişinin katılacağı 99 kişinin ise katılamayacağını ifade edildiği her türlü hukuki teşebbüse açık olduğu ancak talebe-i ulûmun haklarının korunması gerektiği söylenmiştir.

Muinü't-Talebe (s.440)

Yazarı belirtilmemiş yazıda talebe-i ulûma İskilipli Atif Efendi'nin açık bir üslupla ve soru cevap şeklinde kaleme aldığı Muinü't-Talebe adlı eserini almaları ve bu eseri nerelerde bulacaklarını tavsiye etmiştir.

Açık Muhabere (s.440)

Yazı "Beşiktaş'da S. Efendiye: Hüvviyetinizi bildirmenizi rica ederiz." şeklindedir.

20. SAYI (14 Şubat 1909, H. 23 Muharrem 1327, R. 2 Şubat 1324)**Afrika Kıtasında Bulunan Müslümanlar ve Sekine-i Umumiyesi İle Mukayesesi (S.442)**

Yazarı belirtilmemiş yazı Afrika'da bulunan Müslümanların ülke adı, ülkedeki genel nüfus, Müslüman nüfus, bağlı olduğu hükümet/devlet ve konuştuğu lisanın uzun bir tablo şeklinde ortaya konuluşunu ihtiva eder.

İslamiyetle Medeniyet-i Cedîde Birleşebilir mi? (s.442)

Küçük Hamdi imzalı yazı 20, 21, 23 ve 24. sayılarda devam etmektedir. Paris'te toplanan Kuzey Afrika Kongresi'nde Mösyö Rinye Milye tarafından sunulan tebliğin tercümesidir. Tercüme yer yer dipnotlarla takviye ve düzeltilmesiyle ortaya konulmuştur⁵.

Siyaset-i Şeriye (s.445)

Bkz. C.1, S.7

Şark, Garb (s.448)

Bkz. C.1, S.18

Târih-i İslâm Sahâ'ifinden 4: İslâm'ın İlk Seriyeleri Ve Kumandanları (s.450)

Bkz. C.1, S.13

Urvetü'l-Vüska (s.452)

Bkz. C.1, S.8

Esas Terbiye (s.453)

İbnülemin Ahmed Tevfik imzalı makalede bir birey ve milletin terbiyesi üzerinde durulmaktadır. Yazar, bir birey ne kadar medeni olursa olsun milletin terbiye ve terakkisi olmaksızın bu medeniyetin bir anlam ifade edemeyeceği ve milletin terbiyesinin de dinî terbiyeden geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca milletimizin terakkisi adına önerilerde de bulunmaktadır.

Vazife-yi İslam (s.455)

İbnülemin Mahmud Kemal tarafından yazılmış bu makalede insanların İslâm'a her türlü hakikat ve incelikleriyle dönmedikleri sürece felaha ve salaha kavuşamayacakları anlatılmıştır.

⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın makaleleri Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler başlığı altında A.Cüneyd Köksal ve Murat Kaya tarafından hazırlanarak 2011 yılında Klasik Kitap yayınlarından kitap halinde yayımlanmıştır.

Erzurum Nâibi Faziletli Ebubekir Hilmi Efendi Tarafından İrsâl Buyurulmuştur (s.457)

Es-Seyyid Ebubekir Hilmi tarafından kaleme alınmıştır. İstibdat, hürriyet ve meşrutiyetin ele alındığı bir yazıdır.

Yadigâr (s.459)

Halil Edip imzalı uzun bir manzumedir. Manzumenin başında “Oğlum Lütfullah” ifadesini kullanan şair, burada oğluna öğüt vermektedir. Şair, okumanın hayatı anlamada önemli olduğunu vurgulayarak oğlundan okuryazar olmasını istemektedir.

Arapça Beyt (s.461)

“Kayseri Ulemâ-yı benâmdan Merhûm Hacı Torun Efendi hafidi Nuh Efendi Hazretleri tarafından gazetemize manzume-i tarihiye olmak üzere irsâl buyurulmuştur” alt başlıklı manzume 15 Arapça beyitten oluşmaktadır. Manzumenin son iki beytinde “inşâd ve irsâl tarihi: 1327” ve “Tesîs tarihi: 1626” dipnotları yer almaktadır.

Afrika Kitasında Bulunan Müslümanlar (s.462)

Yazıda, bu kıtada bulunan Müslümanların hangi şehirde yaşadıkları, toplam nüfusları, konuştukları dil ve hangi hükümete tabi oldukları hakkında rakamlarla açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Kura İmtihanları (s.464)

Cumartesi günü Bayezid medresesinde yapılmış olan sınav hakkında okuyuculara bilgi verilmektedir.

Aşiyân (s.464)

Yazarı belirtilmeyen yazı, 22. nüshası yayınlanan *Aşiyân* adlı risalenin tanıtımıdır. Yazıda “çok değerli yazarların” kaleminin yer aldığı, felsefî, dinî, edebî, siyasî, fennî, ahlakî olmak üzere birçok konuda yazının bulunduğu ifade edilmiştir. Yazının hemen altında Fatin, risaleden duyduğu memnuniyeti tek cümleyle ortaya koymuştur.

21. SAYI (21 Şubat 1909, H. 30 Muharrem 1327, R. 9 Şubat 1324)**İslamiyet’le Medeniyet-i Cedide Birleşebilir Mi? (s.466)**

Bkz. C.1, S.20

Esas Terbiye (s.468)

Bkz. C.1, S.20

Siyaset-i Şeriye (s.470)

Bkz. C.1, S.7

Târih-i İslâm Sahâ'ifinden 5: Putperestliğin Kıt'a-i Hicâziyede Keyfiyet İntişârı ve Hicâziyenin Kable'l-İslâm Bazı 'Âdât-ı Câhiliyesi (s.473)

Bkz. C.1, S.13

Kuvve-i Teşriye' Tabirine Dair (s.476)

Bkz. C.1, S.17

Cevabım (s.476)

Bu yazı, Mustafa Sabri'nin bir makalesinde yer verdiği 'Kuvve-i Teşriye' tabirine Manastırlı İsmail Hakkı'nın yazmış olduğu eleştiri yazısına verilen cevabı içermektedir. Bu yazıda Mustafa Sabri ileri sürdüğü düşüncesini örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Umdetü'l-İkan (s.480)

Bu makalede Mimarzade Mehmed Ali, insanların etrafında olanları anlamak istediğini, yorum yapmak istediğini ve bunun için de kendi içinde bulunduğu cevheri kullanması lazım geldiğini anlatmıştır. Yazar, düşünerek yaşamının hikmetli bir ders olup âlemdeki her şeyin bir maksadı olduğunu bilerek yaşamak gerektiğini söylemiştir.

Metanet-i Azim (s.481)

Halil Edib imzalı bu yazıda bir tasvir bulunmaktadır. Uzun süredir görmediği arkadaşıyla bir tren yolculuğunda karşılaşan yazarın, istabdat ve meşrutiyet ile ilgili görüşleri tartışılmaktadır. Yazı, arkadaşların her ne olursa olsun hakikati her fırsatta ifade edeceklerine ve doğru yoldan asla ayrılmamaları gerektiğine dair sözleriyle bitirilmiştir.

Franmasonluk (s.481)

Bkz. C.1, S.19

Kabinenin Tebeddülünde Tesiri Bulunan Bazı Esrar-ı Mühimme (s.486)

Makale türünde kaleme alınmış olan yazının yazarı bilinmemektedir. Yazıda, Kemal Paşa Kabilesinin içinde bulunduğu durum ve Kabilede bulunan Cemalettin Paşa'nın istifası ile Kemal Paşa Kabilesinin düşmesindeki sebepler anlatılmaktadır.

Cevab-ı Muhik (s.487)

Haklı Cevabım anlamına gelen ve yazarı bilinmeyen bu yazı, seri şekilde makale türünde kaleme alınmıştır. İlk yazıda, Avrupa ulemasından bir zatın İslam üzerine sormuş olduğu bir soruya, Muhammed Abdullah Bin Konstantin adındaki zat cevap vermiştir. İkinci yazıda, insanın kötülük ve iyiliğe olan ilgisi ile insanın belli bir kurala tabi olarak yaşaması gerektiği, bunun zorunlu bir durum olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü yazıda, Hz. Peygamber'in kısa süre içerisinde toplumda oluşturduğu durum ve Kur'an-ı Kerim'in lüzumundan

bahsedilmektedir. Metnin devamında Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim ile gelen şeri hukukun kendisinden önce gelen peygamberlerin getirmiş oldukları şeri durumlardan farklı olmadığını fakat tamamlayıcı olduğundan bahsedilmiştir.

Başlıksız (s.488)

Bu sayının sonunda "İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in 19 Numaralı Nüshada Münderiç 'Vazife-i İslam' Unvanlı Makalesine Ait Tashihat"a yer verilerek sütun şeklinde makaledeki hatalı sözcük, düzeltilmiş hali, sütunu ve sayfasına yer verilmiştir.

22. SAYI (1 Mart 1909, H. 8 Safer 1327, R. 12 Şubat 1324)

Esas Teşettüt (s.490)

Ahmet Tefik imzalı yazı 23. sayıda da devam etmiştir. Bu sayıda taşrada halk arasında birçok batıl inançların olduğu ifade edilerek halkın bu cehaletine son vermek gerektiği fikri ele alınmıştır. 23. sayıda yine halkın içinde bulunduğu cehaletle, manevi kargaşa aktarılır. Köy ve kasabalarda halkın ecnebiler gibi giyindiklerine şahit olduğunu ifade eden yazar, böyle mübalağasızlıkların "bir kavmin ahval-i umumiyesinde" ittirad ve irtibatsızlığa yol açtığına vurgu yapar. Kendi dinini, halkını vatanını bilmeyen insanların memlekette söz hakkı olamayacağını altını çizen yazar, memleketteki asıl sorunun dinini bilmemek olduğunu anlatır.

Din-i İslam'da Hedef-i Münakaşaya Olan Mesâilden Sûret (s.492)

Bkz. C.1, S.3

Siyaset-i Şeriye (s.495)

Bkz. C.1, S.7

Târih-i İslâm Sahâ'ifinden 5: (Mâb'Ad) (s.499)

Bkz. C.1, S.13

Saâdet-i Mü'temine (s.500)

Mimârzade Mehmed Ali imzalı yazıda kemâlâtın temelini medeniyet olduğu, hakiki medeniyetin de en doğru ayarı hissiyât-ı dinîyeden geldiği ifade edilmektedir. Yazar makalesinde Avrupa medeniyetine yetişmek için büyük gayret sarfedilmesi gerektiğini, ataletin bunun önündeki en büyük engel olduğunu yazmıştır. Yazının sonunda "Âlimler peygamberlerin varisleridir" mealinde bir hadis verilerek âlimlerin bu konudaki sorumlulukları anlatılmıştır.

Zarar-ı Müskirat: Absent, Semm-i Hail (s.502)

Hüseyin Hazım tarafından kaleme alınan yazıda, Fransa Encümen-i Daniş azası Mösyö Jül Klarni'nin *Tan Gazetesi*'nde neşredilen "Zarar-ı Müskirat" başlıklı yazısından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.

Cevab-ı Muhik (s.504)

Bkz. C.1, S.21

Beşer (s.506)

Halil Edib'in yazdığı bu şiir 76 beyitten oluşmuştur. Şiirde insanoğlunun acizliğinden ve bu durumun oluşturduğu acziyetten yakınılmaktadır.

Teracim-i Ahvâl (İmam Gazali) (s.500)

Behcet'in yazdığı bu yazıda İmam Gazali'nin hayatı, ailesi, yetişme ortamı, düşüncesini oluşturan koşullardan bahsedilmektedir.

İslamiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye (s.511)

Küçük Hamdi'nin bu yazısı *Mizan Gazetesi*'nin 76. numaralı yazısında "Şeyhülislam Meclis-i Mebusan'a gelmeli mi, gelmemeli mi?" başlıklı yazıya bir eleştiri mahiyetindedir. Bu yazıya göre şeyhülislam, kabine erkânından olamayacağından kabinede sadece halife vekili ve cemaat-ı İslamiye reisi olarak katılabileceği belirtilmiştir. Yazar böyle bir mütalaanın batıdaki ruhbanîyet telakkisiyle eşdeğerde görüldüğünü ancak İslamiyetteki şeyhülislamlığın ruhbanîyetle asla bir sayılamayacağı ifade edilmiştir.

Cava (s.514)

Âlem-i İslamiyet üst başlığında *Cava Yahud Yirmi Sekiz Milyon Müslümanı Hâvî Bir Cezîre* başlıklı ve Abdülehad Dâvud imzalı seri yazıda günümüzde Endonezya'ya bağlı Cava adası tanıtılmaktadır. Yazının birinci bölümünde Cava'nın tarihî nüfus dağılımı, ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Müslümanların büyük bir çoğunluk teşkil ettiği bu bölgede var olan diğer etnik unsurların buraya ne zaman, nasıl ve niçin geldiği hakkında bilgiler yer almaktadır. Yazının yazıldığı dönemde Hollanda'nın sömürgesi olan bu bölge ile ilgili sömürge devrinin tarihçesi de aktarılmış, bölgenin hilafet kurumuyla yakın ilgisine dikkat çekilmiştir. Yazıda Müslümanların niçin terakkide geri kaldıkları üzerinde de durulmaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak da cehalet gösterilmektedir.

23. sayıda yer alan yazının ikinci kısmında Cava'nın coğrafi yapısı, tarımsal ürünleri ve iklimi üzerinde durulmuştur. Burada Cava'nın ihracat ürünleri net rakamlar verilerek açıklanmıştır. Yazının sonunda da buradaki Müslümanların satvet-i dinîyeleri takdir edilmiştir.

İhtar (s.520)

Bu ihtar yazısında 24 sayfa olan gazetenin bu hafta 32 sayfa olduğu bildirilmiştir.

23. SAYI (8 Mart 1909, H.15 Safer 1327, R. 23 Şubat 1324)**İslamiyet’le Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi? (s.522)**

Bkz. C.1, S.20

Marifet – Din (s.525)

İbnülemin Mahmûd Kemâl tarafından kaleme alınmıştır. *Matin Gazetesi*’nin Dersaadet muhabiri ile şeyhülislam arasında geçen konuşma üzerine yazılmış yazıdır. Konuşma şöyledir: muhabir şeyhülislama, “Yeni idare/rejim Osmanlı milletinin yeni ve daha mükemmel bir tahsil almasını sağlayacaktır. Yeni rejime geçen bazı memleketlerde eğitim seviyesinin artması, dinî hassasiyetin azalmasına sebep olmaktadır. Siz, burada aynı halin vuku bulmasına ihtimal veriyor musunuz?” diye sormuş; şeyhülislam, “Hayır. Asıl ecnebi memleketlerde böyle bir durumun olmasına şaşarım.” yanıtını vermiştir. İbnülemin, üçüncü bir şahıstan duyduğu bu diyalog üzerine marifet (eğitim) ile din arasındaki ilişkiye dair bu yazısını neşretmiştir.

Din-i İslam’da Hedef-i Münakaşaya Olan Mesâilden Sûret (s.528)

Bkz. C.1, S.3

Esas Teşettüt (s.530)

Bkz. C.1, S.22

Siyaset-i Şeriye (s.533)

Bkz. C.1, S.7

Cevab-ı Muhik (s.536)

Bkz. C.1, S.21

Beşer (s.538)

Halil Edib’in yazdığı bir önceki sayıda aynı başlıkla bulunan şiirinin devamı niteliğindedir. 77 beyitten oluşmaktadır. İnsanların yaptığı işler eğer gayret edilip de yapılmışsa insanı hayrete düşürecek kadar güzel olur denmiştir ve fotoğraf örneği üzerinden bu düşünce işlenmiştir.

Âlem-i İslamiyet-Cava (s.540)

Bkz. C.1, S.22

Şeriat İsteriz (s.541)

Yazarı belirtilmeyen yazıda, Meclis-i Mebusan’da Tadil-i Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından Kanun-ı Esasiye’ye fikhî hükümler alınması maddesinin eklenmesine binaen bu durumu memnuniyetle karşılayan birkaç kişinin

yayınladığı bir tebrik mesajının halktan bazı kesimlerin bu durumu olumlu ve olumsuz karşılamaları üzerine gazetelerin gösterdiği tavır eleştirilmektedir. Yazıda bazı gazetelerin bu kanun maddelerini destekleyenleri heyecan verecek şekilde takdir ederek, eleştirenleri de din düşmanı olarak göstermeleri istibdat dönemindeki uygulamalara benzetilmiş ve bu duruma karşı temkinli davranılması tavsiye edilmiştir.

Kura İmtihanları (s.542)

Dönemin Kura imtihanları hakkında bilgi vermektedir

Cevap (s.543)

Küçük Hamdi tarafından kaleme alınan yazıda, gazetede çıkmış olan bir yazı üzerine yöneltilen iki suale cevap verilmektedir.

Sabah Refikimize (s.544)

Mustafa Sabri imzalı yazıda meclis-i mebusanda mebusların sözlerinin her gazetede farklı bir isme isnat edilmesi eleştirilmektedir. Ardından yazar, 'kuvve-i teşrii' tabirine karşı çıkmasına rağmen bir gazetenin Mustafa Sabri tarafından bu anlatımın kullanıldığıının söylenmesine kızmaktadır.

Açık Muhabere (s.544)

Yazıda; "İnegöl'de Mehmed Sezai Efendiye: Çok doğru söylüyorsunuz" ibaresi yer almaktadır.

Başlıksız (s.544)

Burada, Fatin imzasıyla gazetenin geçen haftaki nüshasının 'Beşer' başlıklı manzumesinde görülen hatalar ve bu hataların düzeltilmiş haline yer verilmiştir.

24. SAYI (15 Mart 1909, H. 22 Safer 1327, R. 2 Mart 1325)

İslamiyet'le Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi? (s.546)

Bkz. C.1, S.20

İttihâd-ı Kulûb (s.548)

İbnülemin Mahmud Kemal'in yazdığı bu makalede, bir insanda kalp yumuşaklığının sebebi, o kalbin diğer kalpleri sevmesine bağlıdır, denilmiştir. Kalpler bir olduğu zaman ortaya çıkacak zararların, kötülüklerin en aza indirgeneceği söylenir. İslam'ın işaret ettiği yol da kalplerin birliğidir, denilerek bu konuda örnekler verilmiştir.

Siyaset-i Şeriye (s.549)

Bkz. C.1, S.7

Târih-i İslâm Sahâ'ifinden: (5 Numaraları Makalesinin Mâb'Adı) (s.553)

Bkz. C.1, S.13

Kosova'da Vâki Firuz Bey Cemiyeti (s.558)

Kosova'da Vâki Firuz Bey Cemiyeti Yahud Ahâlî-i Umûmiyenin Hissiyât-ı Şeriyat-perverânesi başlıklı seri yazı, Manastır Müftüsü Kalkandelenli Receb Cûdî imzasını taşımaktadır. Yazı, ecnebi birinin, Arnavutluk sınırlarında bulunan Firuz Bey isimli bölgede aldığı ormanlık araziye bir tiyatro açması ve civar yerlerdeki ecnebilere buraya getirtmesi üzerine Arnavutların toplanarak bu teşebbüsü önlemeleri haberlerinin gazetelerde çıkması ve yazarın bu haberleri eleştirmesi ile başlamaktadır. Konu ile ilgili gazete haberleri olayın iç yüzünü tam olarak aydınlatmadığı için yazar bu durumdan dolayı endişelerini dile getirmektedir. Çünkü Firuz Bey bölgesinde 20 ila 30 bin arasında kişinin toplandığı haberleri dolaşmaktadır. Bu da bir karışıklığa neden olabilecek bir durumdur. Yazar durumun iç yüzünü öğrenmek için olayın yaşandığı bölgeye gitmeye karar verir. Oraya ulaştığında 30 bine yakın insanın bu küçük bölgede toplandığını görür. Haberi duyan insanlar burada toplanmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu sayı her geçen gün artmaktadır. Yazar buradaki durumu incelemeye koyulur. Olayın iç yüzünü öğrenmek için buradaki insanlarla muhaverelerde bulunur. Bu muhaverelerde halkın bu bölgede bir ecnebi tarafından kurulmak istenen tiyatro teşebbüsü karşısında toplandığını öğrenir. Çünkü buradaki halk, bu tiyatro hadisesini kendi kültürlerini dejenere etme girişimi olarak görmektedir. Bu durum da kendi topraklarının içeriden işgal edileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Yazar olaylar karşısında buradaki halkın teşebbüsünü takdirle karşılamaktadır.

Bir Neşide-i Hakimâne (s.560)

Derviş Mesnevihan Bahâeddin Veledü'l-Mevlevî el-Bekri'l Ulvî tarafından yazılan bu yazı Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin *Divan-ı Kebir*'inde bulunan 28 beyitlik farsça bir şiirin açıklamasıdır.

Bir Mektup (s.562)

Halil Edip imzalı bu yazı, belirtilmeyen bir müdüriyetin başında bulunan bir zatın gönderdiği mektuba karşılık olarak yazılmıştır. İsmi verilmeyen zatın yazara gönderdiği mektuptan duyulan memnuniyetin dile getirildiği yazıda memleket meselelerine duyarsız kalamayan muharririn bu meseleler karşısındaki duygu ve düşünceleri, kimi şairlerin beyitlerinden örneklerle ortaya konulmuştur. Mektubun devamı niteliğindeki 25. sayıda da halkın içinde bulunduğu cehalet ile koyun sürüsüne benzediği, hükümet ve toplumda belli vazifeler üstlenmiş memurların buna eğilerek memleketin ve halkın bu durumdan kurtarılması gerektiği fikri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Müteferrika (s.565)

Yazarı belli olmayan yazıda, II. Meşrutiyetle birlikte yeni gelişmeler ve ilerlemeler kaydeden Osmanlı Devleti'nde tesis edilen yeniliklerin hayata geçirilmesi konusunda millî hislerin eksikliğinden bahsedilmektedir. Ancak Osmanlı

Devleti'nde millî his olarak dikkate alınması gereken asıl meselenin, dinî hissin ön planda tutulması olduğu vurgulanmaktadır.

Başlıksız (s.568)

Yazıda 'Marifet-Din' başlıklı makaleye ait tashihiere yer verilmiştir. Makaledeki yanlış sözcüklerin doğru olanları yazılmıştır.

25. SAYI (22 Mart 1909, H. 29 Safer 1327, R. 9 Mart 1325)

Din-i İslam'da Hedef-i Münakaşaya Olan Mesâilden Sûret (s.570)

Bkz. C.1, S.3

Kavanin-i Ahlak (s.573)

Ahmet Tefik imzalı yazıda medeniyetin en önemli şartının adalet olduğu, adaletin sağlanmasında sadece kanunların değil aynı zamanda ahlakî değerlerin de olması gerektiğini yazılmıştır.

Siyaset-i Şeriye (s.576)

Bkz. C.1, S.7

İstibdâd, Din (s.580)

Hüseyin Hâzım tarafından kaleme alınan "İstibdâd, Din" adlı yazı dizisi, ilki 29 Safer 1327 (22 Mart 1909) tarihli cilt 1, sayı 25'te; sonuncusu ise 21 Rebiülevvel 1327 (12 Nisan 1909) tarihli cilt 2, sayı 28'de olmak üzere toplam 3 makaleden oluşmaktadır. Dizi yazısının başında istibdadın sözlükteki ve siyasetteki anlamıyla birlikte, mutlak hükümetin de tanımını yaparak istibdat hükümeti ile meşruti hükümet arasındaki farklar sıralanmıştır. Yazar, tarihte istibdada ilk karşı çıkışın Yunan hükemasınca olduğunu dile getirerek o zamandan kendi zamanına kadar istibdadın başarıyla sürdürülemediğini anlatmaya çalışır. Her ne kadar üçüncü makalenin sonunda mâbadı var diye belirtse de sonraki sayılarda devamı yazılmamıştır.

Kosova'da Vâki Firuz Bey Cemiyeti (s.581)

Bkz. C.1, S.24

Bir Mütala'a (s.583)

Sivasî Selim Efendizade Mustafa Naki tarafından yazılmış bu makalede devletlerin ve hükümetlerin olduğu zamanlardan bu zamana kadar geçerli olan kanunların hangisi olduğu tartışılmıştır. Yazar, İslam dini hükümlerine göre yönetilen her devletin askeri, vatandaşı, yöneticileri de dâhil herkesin iyi şekilde yaşadığını söyleyip bu sözlerini gerekçe ve örneklerle desteklemiştir.

Bir Mektup (s.586)

Bkz. C.1, S.24

İran Şahına (s.589)

Erzurum Mebûsu Hacı Şevket imzalı beş bentten oluşan manzume, muhammes nazım şekliyle ve fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Manzumede İran şahına seslenilmekte şahın adil olması istenmektedir.

Müteferrika-Der Saadet Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye Merkez Umumiyesine (s.589)

Yazarı belı olmayan yazıda, yeni dönemde giderek artan ecnebi milletlerin yaşantısına dair özentiden dolayı, İslâm'a uygun olmayan kılık kıyafet giyildiği ve onların kisvesine bürünüldüğü anlatılarak bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmesi hususunda uyarılar yapılmıştır.

Beyânü'l-Hak Gazetesi İdaresine (s.590)

3 Mart 325 tarihli İttihad ve Terakki Cemiyeti Aciz azalarından Kul Azası Resneli Niyazi imzalı bu yazıda, İzmir'de kendisine uygun bir fırka bulunduğunun söylenmesine tepki olarak bugün İttihad ve Terakki sayesinde konuşabildikleri ve bu nedenle ondan başka hiçbir fırkaya girmeyeceği yazılmıştır.

Evkaf Nazareti Hukuk Müşavirliğinden (s.591)

Takvim-i Vekayi imzasıyla verilen yazı, cabi ve yöneticilerinin varislerinin evkaf nazarına bağlanacağına yönelik bazı gazetelerden çıkan haberlerin yalan olduğu açıklamasını içermektedir.

Başlıksız (s.591)

Bu yazıda gazetede müdürlük yapan Fatin'in istifa ettiği, gazete olarak kendisinin yazılarını gazetede tekrar görmek şartıyla istifasını kabul ettikleri yazılmıştır.

Başlıksız (s.591)

Sicil Nüfus İdare-i Umumiyesi Kuyudat Kalemi Müme-yizi Ahmed Nureddin imzalı hurre ile cariyenin iddet süreleri üzerinde durulan yazıya yer verilmiş ve altına *Beyânü'l-Hak*'ın gelecek nüshada bu yazıya cevap vereceği bildirilmiştir.

İhtar (s.591)

Yazıda 27. nüshadan itibaren abone ücretlerinde indirim yapılacağı okuyuculara bildirilmiştir.

İ'tizar (s.592)

Yazıda geçen haftaki nüshanın 567 sayfanın 11. satırında yer verilen bir ayetin yanlış yazıldığı ifade edilerek düzeltilmiş ve bundan ötürü özür dilenmiştir.

İmtia-yı Dâhiliye Şirketi (s.592)

Bu kısımda ilan ve reklam bulunmaktadır. Fincancılar yokuşu Şark çarşısı bir numaralı mağazada satışa başlanan şirketin memlekete hizmet edeceği duyurulmuştur.

26. SAYI (29 Mart 1909, H. 7 Rebiülevvel 1327, R. 16 Mart 1325)**İhtar-ı Mahsusa (s.594)**

Daha önce ifade edilen gazete abone ücretlerinin değişeceği, indirimlerin yapılacağına dair ihtar yazısı burada tekrar edilmiş ve gazetenin yeni fiyatına yer verilmiştir.

Düello (s.594.)

Yazarı belirtilmeyen yazı, “Meşrutiyetimiz bizim için en güzel emellere cevalangah, en güzel işlere zemin olacağı beklenirken harekâtımız hemen günü gününe değişmekte bu tahavvül ise mutlaka Avrupa ahlakı ve a’dâtına müteveccih bulunduğundan Avrupalıların velev alışdıklarına pişman oldukları ‘âdâtını tevârüs için bazılarımız tarafından garib bir tehâlik gösterildiği bu hususda daha faal davranmak isteyenlerimizin işi, teşebbüs derecesine çıkardıkları maatteessüf görülmektedir.” ifadeleriyle başlamaktadır. Yazının yazılma amacı yazıda “işte bu hafta gazetelerde kurenâ-yı hazret-i pâdişâhîden Ali Gâlib Bey ile meşâhir-i vükelâ-yı de’âviden Âdil Bey’in Avrupadan en büyük kuvvetle def edilmeye çalışılan bir nev-i mukâtele-i müteammidânenen ibaret olan düello gibi bir fiil-i makdûhun icrasına görülür görülmez Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye bi’l-vazife nehî anî’l-münker sıfatıyla işe müdahale ederek ve meselenin ... ve buna dair yevmî gazetelerde bir beyanname neşreylediği gibi meselenin cihet-i şeriyesini de *Beyânülhak*’ta yazmayı vadetmiştir. Bu babdaki icâbât-ı şeriyesi şu suretle hülasa olunur:” ifadeleriyle belirtilmektedir. Buradaki ifadelerden düellonun çıkış yeri olan Avrupa’da bile yasaklanmaya çalışılmasına rağmen Osmanlı’da bu uygulamanın yerleştirilmeye çalışılmasının açık bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Yazının devamında düellonun şer’i hükümlere göre değerlendirilmesi yapılmakta bunun katille eş değer olduğu vurgulanmaktadır.

Din-i İslam’da Hedef-i Münakaşaya Olan Mesâilden: Talak (s.595)

Bkz. C.1, S.3

Başlıksız (s.598)

Geçen haftaki nüshada “Din-i İslamda Hedef-i Münakaşa Olan Mesâilden Sûret” isimli yazının son sayfasında şiirin son mısrasında yanlışlık yapıldığı ifade edilerek düzeltilmiştir.

Serbest-i Mezahib (s.598)

İbnü'l-emin Mahmud Kemal’in yazdığı bu yazı, yazarın Beyrut’ta okuduğu zamanlarda Hristiyanların yaptığı İslam dinini yıkma politikalarının, istibdat ile birlikte ülkeye girip bütünlüğü bozma faaliyetleriyle benzerlik

gösterdiğinden bahsetmektedir. İstibdatın ortadan kalkmasıyla birlikte akil kişilerin artık bir şeyler yapmaya başlamasının gerekliliği konusuna değinilmiştir.

Siyaset-i Şeriye (s.600)

Bkz. C.1, S.7

Diyanetin Medeniyete Lüzumu (s.604)

Mustafa Naki Efendi'nin yazdığı bu yazı dizisi 26, 27, 28, 29 ve 31. sayılarda bulunmaktadır. Bir kimsenin başka birinin hakkına tecavüz etmemesinin bir görev olduğu fikriyle başlayan yazılarda görev, suç, ahlak, hukuk, tecrübe, hukuki cezalar, teknoloji kavramları üzerinde durulmuştur. Yazar, iyi bir kanunun oluşmasının şartlarını sıralamıştır. Eşitliği dinin sağladığını, insanların ve milletlerin mutluluk ve fazilete kavuşmalarının ahlak ile mümkün olacağını, ahlakın ise nefis ve ruhun terbiye ve tezkiyesiyle güzelleşeceğini yazmıştır. İlim ve teknoloji ile uğraşmanın önemi, kanuni cezaların önemi ve cezaların herkesin gözü önünde uygulanmasının şart olduğu fikirleri üzerinde durulmuştur.

Târih-i İslâm Sahâ'ifinden 6: Ecdâd-ı Kirâm-ı Peygamberi ve Kusay Bin Kilâb (s.606)

Bkz. C.1, S.13

Kosova'da Vâki Firuz Bey Cemiyeti (s.609)

Bkz. C.1, S.24

Hakiki Şiirlerim (s.611)

Mustafa Sabri imzalı manzume dokuzar beyitten oluşan altı bentlik bir terkeb-i bentdir. Manzumenin vezni mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'ilü/fâ'ilün şeklindedir. Manzume naat nazım türündedir. Manzumede Hazret-i Peygamber övgüsü yer almaktadır.

Mevlid Cenâb-ı Peygamberi'yi Takdîs (s.613)

Hüseyin Hâzım'ın yazdığı bu mevlid metni 35 beyitten oluşmuştur.

Sumatra Müslümanları (s.615)

Abdulahad Davud imzalı yazı Şarkta bir bölge olan Sumatra'daki Müslümanları ele alır. Yazının başında Osmanlı'daki Müslümanların birbirlerini hiç tanımadıklarına hayıflanan yazar, Müslümanlarla ilgili bilgilere ecnebi kitaplarında rastladıklarını söyleyip misyonerlerce İslamiyet'in yok edilmek istendiğine değinmiştir. Daha sonra yazar, Müslümanların yaşadıkları şark topraklarının fizikî görünümlerinden bahsetmiştir.

Müteferrika: Hürriyet-i Su'-i Tefsir (s.617)

Bu yazıda, Sanayi-i Nefise Mektebi Ressam Sınıfının model olarak kullanılacak bir çingene kadının çıplak bir vaziyette poz vermesinin edep ve ahlaka uygunsuzluğundan bahsedilmiştir. Okul müdürü ve Maarif Nezareti'nin şikâyeti üzerine kadının çıplak model olarak kullanılmasının engellenmesinden dolayı her ikisine de teşekkür edilmiştir.

Talebe-i Ulûmun Kura İmtihanları (s.618)

Talebe-i ulûm için yapılan sınav hakkında bilgi verilmiştir.

Başlıksız (s.619)

Bu yazıda Numune-i Terakki Mektebi'nde namaz kılmayan öğrencilerin namaz kılan öğrencilerle alay ettiklerinin ve öğrencilerin idareye bu durumu bildirmelerine rağmen idare tarafından hiçbir şey yapılmadığının haberi dikkatlere sunulmuştur.

Gazetemizin Birinci Cildi (s.619)

Gazetenin birinci cildinin sona erdiğinin ifade edildiği yazıda 27. nüshadan itibaren gazetenin yeni fiyatına yer verilmiştir.

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan *Beyânü'l-Hak* gazetesi İslamcı bir yayın politikası izlemiştir. Çalışmaya dâhil olan 1. ciltte yer alan 26 sayıdaki yazılar, dinî, fennî, siyasî karakter taşımaktadır. Bunun yanında dinî ve millî konulu manzumelere de yer verilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in tüm ülkede yaratmış olduğu coşku ve heyecanı, ulemanın önemli kalemlerinin toplandığı bir gazete olan *Beyânü'l-Hak*'ta görmek de mümkündür. Yazılarda dinî konuların yanında istibdatın eleştirisi ve terakkinin önemi Meşrutiyet'in ilanına duyulan heyecanla birlikte ele alınmıştır. Gazetenin başyazarlığını üstlenmiş olan Mustafa Sabri imzalı "Beyânü'l-Hak'ın Mesleği" başlıklı yazıda gazetenin yayın çizgisi ortaya konulmuş ve gazetenin istibdat karşıtı ve İttihat ve Terakki taraftarı olduğu ifade edilmiştir.

Beyânü'l-Hak gazetesinin incelemeye dâhil edilen ilk 26 sayısında gazetenin ülke sınırları dışındaki Müslümanlara kayıtsız olmadığı da görülmektedir. Bu doğrultuda gazetede İran, Çin, Fas, Hint ve Bosna Müslümanlarının durumları ve onlara dair haberlere yer verilmiştir. Bunun yanında Afrika Müslümanlarının yaşadıkları coğrafya ve Sumatra Müslümanları hakkında bilgiler de Müslümanların birbirlerini tanımadıklarına dair eleştiriyle okuyucuya sunulmuştur.

Gazetenin ilk cildindeki yazılarda dikkati çeken önemli husus İslam'ın terakkiye engel olmadığı fikrinin altının çizilmesidir. "Cemiyetimiz" başlıklı yazısıyla Mehmet Fatih, *Beyânü'l-Hak*'ın İttihat ve Terakki Cemiyetine bağlı olduğuna işaret ederek gazetenin İslamî inanç, yaşayış ve düşüncüsü esas aldığını aktararak Meşrutiyet'in ilanıya gelen hürriyetten duyulan sevinç ve memnuniyeti kaleme almıştır.

Çalışmaya konu olan söz konusu yazılarda İslam dininde münakaşaya hedef olan birçok mesele Mustafa Sabri'nin "Din-i İslam'da Hedef-i Münakaşaya Olan Mesailden" başlığı altında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tahirü'l Mevlevî imzalı "Tarih-i İslam Saha'ifinden" başlıklı yazı dizisiyle İslam tarihinden seçilen olaylar aktarılmıştır.

Yazılarda öne çıkan diğer bir husus İslam inancına karşıt düşünce ve tavırların eleştirisidir. Meclis-i Mebusan'a asılması planlanan resimlerin yanlışlığı, tablo çiziminde kadın modellerin kullanılması, kadın tesettürü tartışmaları ve kadında giyim modasının yanlışlığı gazetenin ilk cildinde eleştirilen başlıca konulardandır.

*Beyânü'l-Hak'*ın yazılarında üzerinde durduğu noktalardan biri Batı taklitçiliğidir. Gazete, terakki adı altında Batıya koşulsuz özenmenin İslam ahlakından uzaklaşarak ahlaksız bir toplum meydana getireceğini ve böyle bir toplumun ilerleyemeyeceğini vurgular ve İslam'ın terakki karşıtı olmadığını altını çizer.

Dönemi içinde izlediği İslamcı çizgiyle dikkatleri üzerine çeken *Beyânü'l-Hak* gazetesi, bünyesinde yer verdiği siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, edebî, dinî ve felsefî konularla yayımlandığı dönemin panoraması hakkında önemli malzeme taşıdığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Bektaş, Ekrem (1992). "*Beyânü'l-Hak*" DİA, C.VI, İstanbul.

Gündüz, Mustafa (2006). "Ahmed Şirânî ve Medreseleri Hem Eleştiren Hem de Savunan Dergisi: "Medrese İtikatları", (İndeks ve Yazı Özetleri), *Folklor Edebiyat*, S.47, s. 97-131.

Güngör, Zülfikar,(2002). "Beyanü'l-Hak'dan: Mevlana Hüseyin Vaiz ve Tefsir-i Hüseyini", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık Yıl: 3, sy. 9, s. 363-368.

Halis, Ayhan (1993). "*Cemiyet-i İlmîye-i İslâmiye*", DİA, C.8, İstanbul, s.332.

Kılıç, Hulusi(2003). *El-Makâmât*, DİA, Ankara, 2003, 27.c, s.414-415.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

OSMANLI DEVLETİNİN SON RESMÎ VAKANÜVİSİ ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ'DEN AHMED MİDHAT EFENDİ BİYOGRAFİSİ

Sadettin GÜRMAN¹

Özet

Sadeleştirdiğimiz bu makale, Osmanlı Devleti'nin son resmî vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi tarafından, Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın 1 Şubat 1328 tarihli 18. Sayısında yayınlanan, kendisinin de görevli bulunduğu Târîh-i Osmânî Encümeni âzâlarından Ahmed Midhat Efendi'nin vefatı dolayısıyla gerek tarihe kayıt düşmek, gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak gerekse birlikte çalıştığı ilim insanı arkadaşına vefası gereği kaleme aldığı biyografik bir çalışmadır. Abdurrahman Şeref Efendi, makalesini yazarken gerektiğinde tenkit gerektiğinde takdir ifadeleri ile gerçeklikten ödün vermemiştir. Bu yönü ile sadece bir şahıs tanıtımından ibaret olmayan biyografik çalışma aynı zamanda Ahmed Midhat Efendi'nin yaşadığı döneme ilişkin aydınlatıcı bir perspektif sunmaktadır. Çalışmayı önemli kılan bir diğer hususu ise hem biyografisi ele alınan Ahmed Midhat Efendi'nin hem de biyografiyi kaleme alan Abdurrahman Şeref Efendi'nin, Türk tarihi için hayli mühim kişiler olmasından dolayıdır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Şeref Efendi, Ahmed Midhat Efendi, Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Târîh-i Osmânî Encümeni, Türk Tarih Encümeni.

Biography of Ahmed Midhat Efendi by Abdurrahman Şeref Efendi who the Last State Chronicler of the Ottoman Empire

Abstract

This article we have simplified is published in the 1 February 1328, 18th issue of the Ottoman Historical Committee Journal by Abdurrahman Şeref Efendi, who the last state chronicler of the Ottoman Empire, he wrote for the death of Ahmed Midhat Efendi, one of the members of the Ottoman Historical Committee, of which he was a member. The aim of this biographical study is in terms of both making a record of history, transferring it to future generations, and fidelity to the friend, scientist with whom he workfollows. Abdurrahman Şeref Efendi, when writing his the biographical study, does not compromise reality with the expressions of criticism and discretion when necessary, offers us a illuminating perspective not only for the introduction of a person but also for the period of Ahmed Midhat Efendi. Another point that makes the study important is that both Ahmed Midhat Efendi, whose biography is discussed, and Abdurrahman Şeref Efendi, who wrote the biography, are very important people for Turkish history.

Keywords: Ahmed Midhat Efendi, Abdurrahman Şeref Efendi, The Ottoman Historical Committee Journal, The Ottoman Historical Committee, The Turkish Historical Committee.

¹ Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi, sadettingurman@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son resmî vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi tarafından kaleme alınan ve dönemin resmi tarih dergisi olan Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın² 1 Şubat 1328 tarihli 18. Sayısında yayınlanan bu makalenin sadeleştirilmesi³ dönemi ve şartlarını anlama açısından mühim bir biyografik çalışmadır. Çalışmanın amacı, gerek şahsiyeti gerek icraatı yönünden etkisi yazıldığı dönemle sınırlı kalmayan kıymetli zevatın sonraki nesillere iyi örnek olması olarak özetlenebilir. Bir diğer açıdan Abdurrahman Şeref Efendi'nin Ahmed Midhat Efendi'ye dair yazısındaki anlatım hususiyeti, dikkate alınan noktalar, artıları ve eksileri ile tam ve objektif bir bakış açısı serdedilmesi tarihe kayıt düşecek kişiye dair kılavuz mahiyetindedir. Ölçülü anlatımı ve gerekli gördüğü yerde takdir etmesi gerekli gördüğü yerde tenkit etmesi, sonuç olarak tüm bu anlatımı bir fikre bağlayarak üzerinde düşünülmesi gereken esas beyan etmesi bunlardan yalnız birkaç hususiyettir.

AHMED MİDHAT EFENDİ

Encümenimiz âzâsından Ahmed Midhat Efendi (h.1260) tarihlerine doğru İstanbul'da dünyaya gelmiştir.⁴ Pederi Süleyman Ağa isminde bir fakir âdem idi. Validesi Çerkes idi. Lüüm [anne bir] büyük biraderi Hafız Ağa⁵ Niş ve Vidin eyaletlerinde müdürlük ve voyvodalık gibi hidemâtta [hizmetlerde] bulunur idi. Bir aralık bi-gayri hakkın [haksız yere] Niş'te hapsolunup Midhat Paşa Niş'e vali tayin olundukta (h.1277) idareten hapis olunanların tahkiki ahvaliyle [durumlarının araştırılmasıyla] bî-cürüm [suçsuz] olanları salıverdiği sırada Hafız Ağa'nın dahi sebî-i ihlâ [salıverilmiş] kılınmış idi. Ondandır Hafız Ağa Vali Paşa'nın teveccüh ve takdirine mazhar olarak dâhil-i vilâyette tekrar istihdama başlanmakla valide ve hemşire ve biraderini Niş'e celp etmiştir. Ahmed Midhat'ın Rumeli'ye gitmesi ve Midhat Paşayı tanıyıp dairesine intisap etmesi bu suretle olmuştur. Hattâ ismi yalnız Ahmed iken Midhat lâkabını Paşa merhumun emriyle ismine izafe etmiştir.

Midhat Paşa Niş'ten Tuna'ya tahvil-i vilâyet [şehir değiştirme] eyledikte (h.1281) artık dairesi mensubîni zümresine dâhil olan Hafız Ağayı ve Ahmed Midhat'ı Rusçuk'a götürerek sahib-i tercüme-i vilâyet mektûbî kalemine çırak etmiştir. İstanbul'da rüştiye tahsilini fil-cümle gören [tamamlayan] Ahmed Midhat gerek Midhat Paşa'nın tavsiyesi ve gerek kendi idrak ve himmeti sayesinde Niş'te ve Rusçuk'ta tevsi-i malûmat [bilgisini genişletmek] ve erbab-ı maariften fûnun-u mütenevviayı [çeşitli fenleri] taallüme [öğrenmeye] ez-cân ü dîl [cân-ı gönülden] çalışıyor idi. Sa'y u gayretinin ve malûmatının tezyidi nispetinde vali paşanın teveccühü dahi arttığından henüz yirmi dört yirmi beş yaşlarında Tuna vilâyeti gazetesine başmuharrir oldu. Midhat Paşa Bağdat valisi oldukça tertip ettiği parlak maiyete Ahmed Midhat'ı dahi katarak birlikte Irak'a götürdü. Sahib-i tercüme iki

² Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası hakkında ayrıntılı bilgi makalenin sonunda verilecektir.

³ Sadeleştirmemizde karışıklığa mahal vermemek adına bazı kelimelerde, uzatmalar için ^; ayn (ع) harfi için ' ; hemze (ء) için ' işaretini kullanılmıştır. Sadeleştirilmesi yapılan kelimeler ise orijinal ifadeye sadık kalmak amacıyla köşeli parantez ile metin içinde yazılmıştır.

⁴ Bundan 4-5 ay evvel 67-68 yaşında olduğunu bilmünasebe söylemişti.

⁵ Hafız Ağa Ahmed Midhat Efendinin rivayetine nazaran okur yazar hatta şiir söyler kâmil bir âdem imiş. Rumelide Efendi tabiri zî-ulemâda bulunanlara mahsus olduğundan mümaileyh "Efendi" denmeyip ünvanı "Ağa" kalmış. Muahharan Hafız Ağa Paşa olarak Basra mutasarrıfı ilen bir araban ihtilalinde telef olmuş.

sene kadar Bağdat'ta kalarak ila-yevminâ [günümüze kadar] vilâyet gazetesi olan *Zevra*'yı tesis ve ber-sabık [eskisi gibi] tahsil ve talime devam eyledi. İstanbul'a avdetinde devlet memuriyetini terk ile matbuat âlemine daldı ve iddihar edebildiği [biriktirebildiği] meblâğ-ı cüz'îye [küçük bir meblağ] ile bir küçük matbaa küşat etti [açtı] ki sonraları *Kırkanbar* matbaası ve elyevm *Tercüman-ı Hakikat* matbaası tesmiye olunan matbaaların esasıdır. Bu devirde nasıl çalışıp çabaladığı ve müşkülât-ı hayat ile ne gûnâ [ne çok] pençelediği Ebüzziya Tefvik Bey'in müşarünileyh [kendisine işaret edilen] hakkında yazdığı makalât-ı mahsûsadan pek güzel müstebân [açık, ayan] olur. Tesis-gerdesi [kurduğu] olan *İbret* gazetesi muharrirleri ki başta Namık Kemal olmak üzere o zamanın genç Türkleri sayılır idi. Bilâ muhakeme nefy [sürgün] olundukları sırada Ahmed Midhat dahi onlara ilhak olundu ve menfası Rodos oldu. Muharririn-i salifeden [anılan yazarlardan] olan Ebuzziya Tefvik Bey refik-i zindanı [hapis arkadaşı] düşmüştü. Sultan Murat Han-ı Hâmis'in cülusundan sonra bu sürgünler mazhar-ı afv [affedilmiş] olmakla Ahmed Midhat dahi İstanbul'a geldi. Ebüzziya Tefvik Bey'in kavlince Rodos'ta ikametleri 1155 gün imiş.

Ahmed Midhat Rodos'ta dahi takip eylediği neşriyatına bu defa İstanbul'da fevkalade germiyet [hararet] verdi. Vaktiyle çıkarıp ta'til olunan ve heyet-i tahrîriesinin bâis-i [sebe] felaketi addolunabilen *İbret* gazetesinin yerine bu kere *İttihat* namıyla yeni bir gazete tesis eylediği gibi⁶ evvelce *Dağarcık* ve sonra *Kırkanbar* nam risale-i mevkutelerde [sürelî yayınlarda] envâ-i mebahis-i fennîye [çeşitli ilmî konular] yazar ve bir takım romanlar, hikâyeler, müfid kırâat kitapları tahrîri ile inzâr-ı mütalâaya [okunmaya] arz eylerdi ve namını günden güne halka tanıtırdı. Hayatının o devir faaliyetinde yazdığı yazıların miktar-ı yevmiye [günlük miktarı] beş sahifeden aşağı düşmemiştir. Sultan Abdülhamid-i Sâni ashab-ı kalemi [kalem ehli, yazar] elde etmek ve himaye suretiyle sükûnlarını temin eylemek siyasetini düşündüğü cihetle Ahmed Midhat Efendiyi taltif ve tatyibe [gönlünü hoş etmeye] başlamış idi. Üss-ü İnkılâp ve Zübdetü'l-Hakâyık nam iki eseri bir maksad-ı mahsûs ile o esnarlarda mumaileyhe [adı geçen] yazdırmış ve gerek Midhat Paşa muhâkemesinde ve gerek muhâkemededen sonra zayıf tarafını bularak istifadeye kalkışmıştır.

Ahmed Midhat Efendi cümle-i avâtîf-ı şehriyârîden [padişah hediyesi] olarak 1292 tarihinde Matbaa-i Âmire Müdüriyetine ve 1300 senesinde bu memuriyet uhdesinde bulunduğu halde Meclis-i Sıhhiye Baş Kitabetine tayin edilmiş ve 1310 senesinde mezkûr matbaa müdürlüğünden infisali [ayrılması] vuku bulmuştur. 1311 tarihinde Meclis-i Sıhhiye riyasetine tayin edilip 1325 tarihinde mezkûr riyasetten tekaüt [emekli] edilmiştir. Tuna ve Bağdat'taki küçük hizmetleri sayılmadığı takdirde hayat-ı resmiyesi bunlardan ibarettir. Meclis-i Sıhhiyeye muntazaman devam eylemiş ise de on sekiz sene imtidad eden [süren] Matbaa-i Âmire müdüriyetinde matbaaya ancak bir iki kere ayak basmış ve alât ve edevâtını metrûk bir halde bırakmış idi. Sebebi baş mabeyinci Osman Bey *Matbaa-i Osmaniye*'yi küşat ederek [açarak] matbuatı bir nevi taht-ı inhisara [tekelleşme, hasretme] almayı kurması ve Matbaa-i Âmireyi istirkâb [çekememe] eylemesidir. Bunda Midhat Efendinin hatası olsa olsa istemeyerek fakat bilerek Matbaa-i Resmîye'nin harabına ses çıkarmamasıdır.

Ahmed Midhat merhum bizim tabirimizce münşî [usta yazar] değildir. Binlerce sahife yazdığı yazılarda bir belâgat kitabında misal irâd edilecek iki üç cümle bulmak bile müşkildir. Hele şiire hiç intisabı yok idi. İrsal-i mesel

⁶ Bir müddet sonra *İttihat* gazetesi kapatılarak yerine *Tercüman-ı Hakikat* kaim olmuştur.

nevinden zebanedimiz olan [çokça zikredilen] ebyat-ı meşhûreyi [meşhur beyitleri] bile ezberlememişti. Bir de yazdığı şeyleri bir daha okuyup nevâkısını [eksiklerini] tashîh [düzeltme] külfeti ihtiyar etmediğinden müellefat ve muharrerâtında [yazdıklarında] itina görülmez hattâ büyük romanlarını cüz cüz tahrir ve neşrettiği cihetle meselâ kırkıncı cüzü yazarken yirminci cüzde yazdığını unutur ve bundan dolayı karîin'in [okuyucuların] erbab-ı dikkati [dikkat sahibi] tuhaf tuhaf tezatlarla müsadif olurdu [rastlardı]. Lâkin bu memleketin irfanına ettiği hizmetin derecesi tarif olunamayacak derecede yüksektir.

Merhum bütün manasiyle “publisist” [halkçı] ve “vülgarizatör” [yalınlaştırıcı] dür. Mübahese-i fûnun-u şetâyı [çeşitli ilmî sohbetleri] açık bir lisanla halka ta'mîm etmiştir. Âsârını teşnegân-ı mütâlâa [okumaya istekliler] kapış kapış ederdi. Zannederiz ki köylerimize varınca Ahmed Midhat'ın âsârı yayılmış ve mûcib-i istifade [istifadeye sebep] olmuştur. İki sıfat mumaileyhi [adı geçen] beyne'l-emsal [benzerleri arasında] temyiz eder. Biri kaleminin gayetle mahsûldâr olması ve ikincisi her bildiğini başkasına ifhâma [anlatma] iktidârdır. Kendisine kırk bângîr [beygir] kuvvetinde yazı makinesi demişlerdi ki ayn-ı hakikattir. Muâsîrîninden [çağdaşlarından] yalnız Şemsettin Sâmî Bey merhum bu hususlarda sahib-i tercüme ile mukayese edilebilir. Aralarında şu farklar vardır ki Sâmî Bey ciddî ve fennî şeyler yazar, halkın mahz-ı [sadece] istifadesini düşünür, hoşla gidip gitmeyeceğini düşünmez. Ahmed Midhat ise her şeyden karıştırmış ve tatlı tatlı okutur. Sâniyen Sâmî Bey merhumun çalışması gayetle muntazamdır; en mühim eseri olan Kamusu'l Â'lâmı aynı kalemle aynı kıt'ada kâğıtlara aynı miktarda yazılmak şartıyla hafta nihayetinde formayı yetiştirir idi. Ahmed Midhat ise bu derece mazbûtiyete [düzene] tâbi olamamıştır. Zira ne fitratı ne ihtiyacı ona müsait değil idi.

Ahmed Midhat erbab-ı ihtisastan [uzman] değildir yani hiçbir fende yed-i tûlâsı [geniş nüfuzu] vardır denilemez. Sâniyen bahs ve tahrir ettiği mesâili de hakkıyla ta'mika [derinleştirme] vakit bulamamış ve malûmatı sathî [yüzeysel] kalmıştır. Yazmak için yeni şeyler öğrenmeğe ihtiyaç görmekle bir yandan yazar ve bir yandan okur öğrenir; yazdıkça okur okudukça yazar idi. Bu faaliyet kendisinde matbuata sansürün dest-i gadri [zulüm eli] uzanincaya kadar bilâ-inkita [kesintisiz] devam etmiş ve hâsıl ettiği ihâtâyı [kapsam] külliye calib-i hayret [hayret çeken] bir mertebeye varmıştır. Ahmed Midhat bir recül-i siyasi de [siyaset adamı] değildir. Dâhilî ve hâricî siyasete dair evvel ve kaleme aldığı bentler ve makalelerde derin bir vukuf his olunmaz.

Öteden beri dûçar-ı muaheze [kınanan] olan ibn-i vaktâne [zamana uyan] bazı etvâr-ı [tavırları] muhîtin tesiratına ve zamanenin ilcaatına [zorlamalarına] atf olunmak muvafık-ı şân u insaf olur zannındayım. Bâhusus işbu etvârından [tavırlarından] hiçbir fert manen ve maddeten zarar dîde [zarar gören] olmamış eğer ondan bir leke kalmışsa sırf nefesine ait ve münhasır bulunmuştur. Vatandaşlarına ettiği hizmet ve bu hidemâttan istihsal olunan [elde edilen] menafi' ise hâric-i havza-i tarif ve tadattır [sayımı ve tanımı zordur]. Fezâilinden biri de çıkardığı gazetelerde şübban-ı [genç] erbab-ı kalemi daima alkışlayarak o yolda birçok adam yetişmesine hizmet etmesidir.

İlân-ı meşrutiyetten sonra Meclis-i Sıhhiye riyasetinden tekaüt [emekli] edildi. Lâkin muattal [işsiz] ve muk'ad [kötürüm] olmadı. Devr-i cedid henüz zinde ve tüvana [güçlü] olan fikir ve bünyesine yeniden yeniye saha-i cevelanlar [hareket sahaları] açtı. Herhangi işe çağırılrsa zamanında bir faide-i amme [kamu faydası] me'mul [ümit] etti mi koşa koşa gider ve dört el ile sarılır idi. Böylece Darülfünun hocalıklarından mâadâ [başka] bir çok meclis

ve cem'iyâyâta âzâ olduğu gibi Cemiyet-i Tadrîsiye-i İslâmîye âzâlığı ile Darüşşafaka'ya fiilen ve fahriyen [bedelsiz ve gönüllü] hizmeti cây-i şükran [teşekküre değer] idi. Cemiyet-i mezkûrenin meclis-i tadrîsi reisi bulunmak ve meclis akşamdan sonra haftada bir kere Darüşşafaka'da in'ikat etmek [toplanmak] hasebiyle hanesi Beykoz'da olmaktan nâşî [sebebiyle] o geceleri mektepte beytüteti ihtiyar eylemiş idi. İşte bu suretle Darüşşafaka'da ve şehri-i Muharrem'in 1331. Pazar gecesi (15 Kânun-u evvel 1328) itmam-ı vazife eyleyerek yatacağı sırada nisfi leyde [gece yarısı] hunnâk-ı sadrîden [göğüs iltihabı, kalp rahatsızlığı] dar-ı bekaya göçmüştür. Lafz-ı "gufrân" tarih-i vefatıdır.

Merhum müşarünileyh üşenmez ve usanmaz, ye's [ümitsizlik] ve fütur [bezginlik] nedir bilmez, her kârda müteşebbis ve tesis ettiği şeylerde müdür [idareci] ve müdebber [tedbirli] bir zat idi. Kibir ve gururdan muarra [arınmış], mütevazı, lâubâli [çekincesi olmayan] meşrepti. Bahis ve münakaşayı sever, hararetlenir, cidal [kavga] derecesine geldikte bile iddiasını müdafaa ve tavzihe [açıklamaya] uğraşır fakat âdab-ı münazaradan hiç ayrılmaz ve kolaylıkla ilzam olunamaz [yenilmez, susturulmaz] idi. Darülfünun derslerinden deruhte eylediği Tarih-i Edyan [dinler tarihi], Tarih-i Felsefe, Tarih-i Umumîyi suret-i ciddiyede tetebbu' edip [araştırıp] tahrir [yazmaya] ve neşretmeğe teşebbüs etmiş idi ki her yiğidin göze alacağı şeyler değildir.

Her gecesini bir işe tahsis eylediğini ve yalnız bir gecesi ailesiyle musâhabeye [görüşme ve sohbet] mahsus olduğunu söylerdi. Altmış beş yaşından sonra dahi bu merteye çalışıp didinmesine hayran olmamak gayri kâbil idi. Sırf kendi mahsul-ü sa'yi ile meydana çıkan ve çalışmak nasıl olacağına ve çalışmakla neler olacağına memleketimizde nümûne ittihâzına sezâ [örnek almaya değer] bulunan Ahmed Midhat merhum kalabalık bir ailenin başında eb-i müşfik [şefkatli baba] olmak için de misal gösterilebilir.

İşbu makale-i muhtasarda müverrih sıfatıyla hakkında bazı mertebe tenkidâta [eleştiriye] girilmiş ise de kendisini en ziyade takdir edenlerden biri olduğumu itiraf eder ve memleketimizde yüz kat fazla kusurlu ve daha az faydalı keşke birkaç Ahmed Midhat olsaydı tahassüriyle [özlem] izhâr-ı teessür [üzüntüyü beyan] eylerim. Cenab-ı hak garîk-i rahmet ve gufrân eyleye.

Abdurrahman Şeref

DERGİ VE MÜELLİFİ HAKKINDA

Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası:

II. Meşrutiyet döneminin beraberinde getirdiği yeni siyasî anlayışa uygun biçimde halka millî şuur aşılması, vatan sevgisi kazandırılması maksatlarıyla oluşturulan ve bu amaçlar doğrultusunda ilk olarak kâmil manada bir Osmanlı tarihinin kaleme alınması için Târîh-i Osmânî Heyeti kurulmuş, ardından Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın teklifi ve Sultan Mehmed Reşad'ın iradesiyle 14 Teşrînisânî 1325 (27 Kasım 1909) tarihinde Târîh-i Osmânî Encümeni teşekkül etmiştir (Özcan 2011: 83-86).

Encümenin kuruluşunu takiben yapılan ilk toplantıda *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* adlı derginin yayın periyodu iki ayda bir olarak belirlenmiş ve seksen sayfalık bir hacimde olması kararlaştırılmıştır (Şeref 1327: 2). Mecmuanın yayın hayatına başlamasındaki amaç; Encümen'in asıl faaliyetlerinden olan kâmil bir Osmanlı

tarihinin metnine aynen giremeyecek olan fakat pek kıymetli inceleme ve muhakemeleri, vesikaları ve kitabe suretlerini, gerek Türkçe gerek diğer dillerde yazılmış olan fakat şimdiye kadar basılmayan/basılmayan risaleleri yayınlamak, tarihimizin anlaşılmasına ve anlatılmasına müsait bir zemin hazırlamak ve okumaya meraklı kimselerin bilgilerini ziyadeleştirme, ufuklarını genişletme ve zihinlerini açmaya, millî hissiyatı canlandırmaya hizmet etmektir (Şeref 1327: 3).

Elbette bu kadar kıymetli vazifenin bir ortak akıl, iş birliği, uyum ve ahenk ile olması halinde faydalı olacağı aksi halde faydasından ziyade tartışmaya mahal verebileceği bilindiği için toplantıda alınan kararlardan biri de mecmuanın içeriğinde her ne varsa hepsinin Târîh-i Osmânî Encümen'inde okunarak kabul edilmesi şartı konulmuştur. Ayrıca Osmanlı topraklarıyla ilgili her türlü malumat ve eserler, Osmanlı tarihinden önceki dönemlere ait olsa bile mecmuanın yayın kapsamına dâhil edilmiştir (Şeref 1327: 2). Mecmua sekiz yıl boyunca iki ayda bir ve 207x145 mm boyunda dört forma ve bir ek forma olarak düzenli bir şekilde çıkarılmış ve satış fiyatı uzun bir süre beş kuruş olarak belirlenmiş, daha sonraları ise onbeş kuruş ve otuz kuruş olarak değiştirilmiştir (Cunbur 1981: 46).

Mecmuanın yayını Birinci Dünya Savaşı yıllarında dahi aksamamış fakat Milli Mücadele döneminde ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ortaya çıkan engellerden dolayı bir süre basımı ve yayını mümkün olmamıştır (Eldem 1928: 4). Mecmuanın 9. ve 10. seneleri 1921 yılında bir sayı olarak, 11, 12, 13. seneleri de 1923 yılında yine bir sayıda yayınlanmıştır.⁷ Bu yıldan sonra Târîh-i Osmânî Encümeni adını Türk Tarih Encümeni olarak değiştirmiş bu sebeple mecmuâ da bu yeni isimle yayın hayatına devam etmiştir.

Yayın dönemi boyunca mecmuada elli kadar müellifin kaleminden üçyüze yakın ilmî makale neşredilmiştir. Makale yazarlarının ekserisini encümenin âzâları oluşturmuştur. Arşiv vesikası belge yayımı olarak ilk defa Ahmed Refik tarafından gerçekleştirilen daha sonra bu tür çalışmalara örnek olan Ahmed Refik'in, *Memâlik-i Osmâniyye'de Demirbaş Şarl* ve *Memâlik-i Osmâniyye'de Kral Rakoczi ve Tevâbii 1109-1154* adlı eserleri İsveç İlimler Akademisi ve Macarlar tarafından takdir nişanları ile ödüllendirilmiş, ilk eser İsveç diline, ikincisi ise Macarca'ya çevrilmiştir. Ayrıca müellifin *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı 961-1000* adlı eseri ise Almanca'ya çevrilmiştir (Özcan 2011: 83-86).

Encümen'in yayın politikasına göre sadece ilmi değeri olan makaleler yayınlamakla iktifa edilmemiş bunların haricinde tarihî yazar/içerik/mahiyet itibarıyla kıymetli eserleri de mecmuaya ilave olarak yayınlamışlardır. Bunlardan mühim olan bir kısmını dergi numara sırasına göre şöyle sıralayabiliriz; birinci sayıda *Tarih-i Cami-i Şerif Nur-u Osmanî*, ikinci sayıda Fatih Sultan Mehmet'in *Kanunname-i Ali Osmani'si*, Kanuni Sultan Süleyman'ın *Kanunname-i Ali Osmani'si*, Naci Zade'nin *İstanbul Fetihname'si*, Refi' Efendi'nin *İran Sefaretname'si*, üçüncü sayıda *Vakıat-ı Sultan Cem*, dördüncü sayıda Koca Sekban Başı'nın *Hülasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam'ı*, altıncı

⁷ Mecmuanın 9. ve 10. Senelerinin yayınlandığı mecmua bu yıllarda çıkması gereken mecmuaların numaraları 48. Sayının üstüne eklenerek 49. Sayı aynı zamanda 62 numarasıyla verilmiş. Daha sonra 11, 12, 13. senelerin sayıları da bu defa 63. sayı aynı zamanda 77 numarasıyla verilmiştir. Fakat 78. sayıda encümen isim değişikliğine gitmiş ve mecmuanın diğer sayıları Türk Tarih Encümeni Mecmuası adıyla yayınlanmıştır.

sayıda Esseyid Ali Efendi'nin *Paris Sefaretname'si*, onikinci sayıda ise , Tursun Bey'in *Tarih-i Ebü'l Feth'i* ve Kritovulos'un eseri olan *Tarih-i Sultan Mehmet Han Sanî* ilave baskı olarak yayınlanmıştır.

Zikredilenler haricinde ise *Şehzade Halil Efendi'nin Sergüzeşti*, *Anadolu Beyliklerinin Ortaya Çıkışı*, *Topkapı Sarayı Hümayunu*, *Alemdar Mustafa Paşa*, *Humbaracıbaşı Ahmet Paşa*, *Özdemiroğlu Osman Paşa*, *Sumatra Seferi*, Üçüncü Ahmed devrine dair *Madam Montagut'un Mektupları*, *Eretna Devleti*, *Kadı Burhaneddin Ahmed*, *Anadolu'da İslâmî Kitabeler*, *Hasankeyf Eyyûbiye Hükümeti*, *Celalettin Mengüberti*, *Maraş ve Elbistan'da Dulkadiroğulları*, *Sikkeler* ile İstanbul'daki su ve yiyecek kıtlığı gibi sosyal olaylar ve vefat eden Encümen âzâlarına dair biyografik çalışmalar gibi daha birçok konu ile ilgili makaleler pek çok sayıda yazı dizileri halinde yayınlanmıştır.

Makalemizin müellifi Abdurrahman Şeref Efendi başta olmak üzere Halil Edhem Bey, Mehmet Arif Bey, Necip Asım Bey, Safvet Bey, Musa Kazım Efendi, Ahmet Tevhit Bey gibi dönemin öncü isimleri mecmuada en çok makalesi bulunan kişiler olarak sıralanabilir.

Abdurrahman Şeref Efendi (1853 – 1925):

Osmanlı Devleti'nin son resmî vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi 1853 yılının Ağustos ayında İstanbul'un Tophane semtinin Otakçılar mevkiinde dünyaya gelmiştir (Kodaman vd. 1996: 18). Tıpkı dedesi gibi asker kökenli olan babası Hasan Efendi, Tophane-i Amire'nin muhasebe kâtiplerinden olup annesi Şevket Fezâ hanımdır. Ailenin menşei ise Safranbolu'ya dayanır (Demiryürek 2003: 15).

Abdurrahman Şeref Efendi ilk dersini mahallenin imamı olan Hafız Mehmet Efendi'den almış, akabinde sıbyan mektebinde tahsiline başlamıştır. Sonrasında sırasıyla Eyüp'te bulunan Hazret-i Hâlit Mekteb-i Rüştîyesini ikmal etmiş ve bugünkü ismi Galatasaray Lisesi olan Mekteb-i Sultânî'den şehâdetnâmesini alarak mezun olmuştur.

Mezuniyeti sonrasında Mahrec-i Aklâm-ı Şahane, Mekteb-i Sultânî ve Darü'l-Muallimîn'de tarih-coğrafya öğretmenliği, Mekteb-i Mülkiye'de ise müdürlük vazifeleri yapmıştır (Demiryürek 2009: 17; Özcan 1988: 175). Gerek bu vazifeleri esnasında gerekse daha sonrasında Defter-i Hakânî Nezâretine baktığı, Meclis-i A'yân Azâlığında bulunduğu ve iki kez Maârif Nâzırı olarak atandığı bilinmektedir. Yine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisliği, Şûrâ-yı Devlet Reisliği, Tarîh-i Osmânî Encümeni Reisliği, Posta ve Telgraf Nezâreti Vekaleti ile Evkâf Nâzırlığı vazifelerinde de bulunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim döneminde İstanbul Mebûsu olmuş ve en yaşlı üye sıfatıyla Meclis Başkanı olarak açılışı yapmıştır (Kodaman vd. 1996: 18). 1925 yılında Ankara'da vefat eden Abdurrahman Şeref Efendi, hayatı boyunca birçok unvan, nişan ve madalya ile taltif edilmiştir. Uhdesindeki vazifeleri hakkıyla yerine getirmiş böylece Osmanlı Devletinin son resmî vakanüvisi olmak yanında, tarihçi, eğitimci, milletvekili ve Tarîh-i Osmanî Encümeni Reisliği yapmış biri olarak Abdurrahman Şeref Efendi sadece Tarih-i Osmanî Encümeni riyasetinde olmasından dolayı değil, diğer kimlikleriyle de Türk tarihinde önemli yer teşkil etmiş bir şahsiyettir.

Abdurrahman Şeref Efendi Tanzimat Fermanı'dan sonra Islahat Fermanı'ndan önce doğmuştur. Böylece hem Meşrutiyeti hem Cumhuriyeti yaşamış, sürece damga vuran mühim hadiselerle tanıklık etmiş, bazı mühim

olayların bizzat içinde yer almış, en önemlisi tüm bu cereyanı tarihçi titizliği ve eğitimci hassasiyeti ile sonraki nesillerin istifadesi için kaleme almıştır. Tüm bu özelliklerinin yanı sıra hatırı sayılır bir tercüme-i hâl / biyografi yazarıdır. Zira Biyografi de bir tarih türü, bir açıklama usûlü, küllî tarihin bir parçasıdır (Halkın 1989: 55). Kendi ifadesi ile, *Tarih bizi maziden, ecdâd ve eslâfımızdan ve terâcim-i küberâdan haberdar eyleyerek kuvve-i hafızamızı ihkâm eder* (Şeref 1316: 69). Müellifin 1909-1922 arasında yazdığı hâl tercümesi makaleleri Sabah, Vakit, Servet-i Fünûn, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ve Düşünce Mecmuası gibi dönemin önemli basın-yayın organlarında yayınlanmış, daha sonra 1923 yılında *Musahabe-i Tarihiye* adıyla kitap olarak basılmıştır.

Abdurrahman Şeref Efendiye ait diğer eserler *Tarih-i Osmanî, Târîh-i Devlet-i Osmâniyye, Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmiyye, Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmâniyye, Târîh-i Asr-ı Hâzır, Harb-i Hâzırın Menşei, Coğrafya-i Umumi, Coğrafya-yı Umrani, Zübdetü'l-Kısas, İlm-i Ahlâk* şeklinde sıralanabilir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son resmi vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin, kendisinin de görevli bulunduğu Târîh-i Osmânî Encümeni âzâlarından Ahmed Midhat Efendi'nin vefatı dolayısı ile gerek tarihe kayıt düşmek, gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak gerekse teşrik-i mesâide bulunduğu arkadaşına ve bir ilim adamına vefası gereği kaleme aldığı biyografik çalışma birçok açıdan önemlidir.

Öncelikle Abdurrahman Şeref Efendi her yönü ile incelenmeye değer kıymetli bir idareci, siyasetçi ve bürokrat, nevi şahsına münhasır bir biyografi yazarı, ideal sahibi münevver bir eğitimci ve gayretli bir müverrihtir. Yaşadığı dönem, içinde bulunduğu yahut tanıklık ettiği tarihî olaylar ve bu olaylar karşısındaki duruşu ile günümüzde özellikle devlet kademelerinde ehliyet ve liyakat sahibi zevâta duyulan ihtiyaca binaen Abdurrahman Şeref Efendi gibi şahsiyetlerin sık sık hatırlanması gerekmektedir.

Biyografinin neşredildiği Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası ise kuruluşundan günümüze resmi tarih yazıcılığı ve genel Osmanlı/Türk tarihine kaynaklık edecek vesikaların her türlü kaynaktan, keşfinden neşrine kadar sorumlu olan bir teşkilatın yayın organıdır. Zira bugün halen aktif olan ve yararlı çalışmaları ile otorite kabul edilen Türk Tarih Kurumu'nun 1931 tarihli kuruluşuna kadar bu vazifesi sırasıyla Târîh-i Osmânî Encümeni ve Cumhuriyet'in kuruluşu esnasında Türk Tarih Encümeni tarafından icra edilmiştir. Bu itibarla tarihi önemi ve yayın geleneği olan bir kaynaktır.

Makalede biyografisi detaylı olarak yazılan Ahmed Midhat Efendi, kendisine has edebî, siyasî, idarî yönleri bulunan, üzerine çok şey söylenmiş halen söylenen ve muhakkak gelecek zamanda da söylenecek olan mühim bir şahsiyettir. Ancak bunların pek çoğu, onu uzaktan tanımanın yahut eserlerini incelemenin verdiği bilgilerle donatılmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi ise onu şahsen tanıyor, ailesine dair görgüye dayalı bilgisi mevcut ve eserleri hususunda ise gerek tarihçi gerek eğitimci gerekse müdakkik bir okur nazarı ile incelemelerde bulunabilmektedir. Bu itibarla ayrıca bir önemi bulunduğu aşikardır. Ayrıca biyografi sadece bir kişinin tercüme-i hâli değil yaşanan bir devrin panoraması, akıcı sürecin kalıcı bir resmidir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin (1316:

69) kendi tabiri ile “Tarih bizi maziden, ecdâd ve eslâfımızdan ve terâcim-i küberâdan haberdar eyleyerek kuvve-i hafızamızı ihkâm eder.”

Son olarak çalışmamızın konusu biyografinin bir hususiyeti de müellif tarafından sadece müteveffanın iyi yönlerini zikretmek ile hayalî bir güzelleme yapılmamış, aksine tamda kendisine yakışır bir şekilde insan olmanın beraberinde getirdiği tüm hususiyetleri eksiği, kusuru ve yanlışıyla dile getirmiş gerek gördüğünde tenkit ederek gerek gördüğünde takdir ederek gerçeklikten ödün vermemiştir. Abdurrahman Şeref Efendi yine kendi ifadeleri ile biyografinin sonunda bizlere şöyle der; *İşbu makale-i muhtasarada müverrih sıfatıyla hakkında bazı mertebe tenkidata girilmiş ise de kendisini en ziyade takdir edenlerden biri olduğumu itiraf eder ve memleketimizde yüz kat fazla kusurlu ve daha az faydalı keşke birkaç Ahmed Midhat olsaydı tahassüriyle izhar-ı teessür eyleyirim.*

KAYNAKÇA

- Cunbur, Müjgân (1981). “Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası”. *Türk Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. 46.
- Demiryürek, Mehmet (2003). *Tanzimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925)*. Ankara: Phoneix Yayınları.
- Demiryürek, Mehmet (2009). *Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi ile Osmanlı Tarihi Sohbetleri*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- Eldem, Halil Edhem (1928). “*Fihrist-i Umumî*”. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Halkin, Leon Ernest (1989). *Tarih Tenkidinin Unsurları*. Çev. Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kodaman, Bayram ve Mehmet Ali Ünal (1996). *Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özcan, Abdülkadir (1988). “Abdurrahman Şeref”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 175.
- Özcan, Abdülkadir (2011) “Târîh-i Osmânî Encümeni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 83-86.
- Şeref, Abdurrahman (1316). *İlm-i Ahlâk*. İstanbul: Darü't-Tibaati'l Amire.
- Şeref, Abdurrahman (1327). “İfade-i Meram”. *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*. 1: 9-19.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

XVI. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ MÜSLİMÎ VE DÎVÂNİ'NİN MATLA BEYİTLERİ

Enes YILDIZ*

Özet

XVI. yüzyıl divan şairlerinden Ispartalı Müslimî, Mîrî Emrullah Efendi'nin oğlu, Kınalızâde Ali Efendi'nin kardeşidir. İlk eğitiminden sonra devrin önemli âlimlerinden Ebûssu'ûd Efendi'nin hizmetinde bulunmuştur. İstanbul, Rodos ve Amasya'da müderrislik yapan şair, Sultan Selim'in tahta geçmesiyle müderrislikten azledilmiştir. Şair, Isparta'da kadı iken 994 (1585-1586) yılında vefat etmiştir. İyi derecede Farsça bilen şairin Türkçe müretteb bir divanı bulunmaktadır. Müslimî Dîvânı'nın araştırmalarımız sonucu ulaşabildiğimiz tek nüshası Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 94/811 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 34 varaktan oluşan Dîvân'da sırasıyla 2 kaside, 119 gazel, 4 kıt'a ve 1 matla olmak üzere toplam 126 şiir bulunmaktadır. Bu çalışmada şairin hayatı hakkında bilgi verildikten sonra Dîvânı tanıtılmıştır. Makalenin asıl bölümünde ise 126 şiirin matla beyitleri okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Müslimî, Dîvân, matla.

16th Century Divan Poet Müslimi and The First Couplets of His Diwan

Abstract

Müslimi from Isparta one of the divan poets of the 16th century. Müslimi is the son of Miri Emrullah Efendi, and the brother of Kınalızade Ali Efendi. After his first education, he was at the service of Ebussu'ud Efendi, one of the important scholars of the period. Müslimi, worked as a manager in Istanbul, Rhodes and Amasya. When Sultan Selim passed the throne, he was removed from his post as a professor. The poet died in 994 (1585-1586) while he was working as a professor at Isparta. The poet who knows a good Persian has a Turkish divan. The only copy of the Müslimî's divan that we can reach as a result of our researches is registered in Madina Arif Hikmet Library with Turkish archives 94/811. There are a total of 126 poems in divan, which consists of 34 page, with 2 eulogy, 119 ghazels, 4 verses and 1 matla. In this study, firstly, information will be given about the life of the poet and his Diwan will be introduced. In the original part of the article, the first couplets of 126 poems will be presented to the readers' benefit.

Keywords: Classical Turkish literature, Müslimi, Diwan, matla.

* Dr., MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, enesedebyat@hotmail.com

GİRİŞ: XVI. Yüzyıl Divan Şairlerinden Müslimî

Müslimî hakkında birçok biyografik kaynakta birbirini tekrarlayan bilgi bulunmaktadır. Şair mahlas olarak “Müslimî”yi seçmiştir. Bu mahlası nasıl ve niçin seçtiği bilinmemektedir. Arapça “barış, boyun eğme, teslim etme, kurtuluşa erme, vermek” anlamalarına gelen “silm (selm)” kökünden gelen “müslim” “İslam dininde olan, Müslüman, teslim olmuş, selamette olan” anlamlarına gelir. Şairin mahlası ise “müslim” kelimesinin nisbet “î”si almış şeklidir ve “İslam dininde olana ait, Müslümana ait, selamette olana ait” gibi anlamlara gelmektedir. Kaynaklarda şair “Müslimî, el-Mevlâ Müslimî, Kınalı-zâde Müslimî Efendi, Müslim Çelebi” şeklinde geçmektedir (Açıkgöz, 2017: 296; Donuk, 2015: 835; Solmaz, 2018: 266). Müslimî kaside ve gazellerinin tamamında mahlas kullanmıştır. Dîvân’da 117 şiirde “Müslimî”, üç gazelde (G. 61/5, G. 70/7, G. 91/5) ise “Müslim” mahlası bulunmaktadır.

Ispartalı olan Müslimî’nin doğum yılı kesin olarak bilinmemektedir. “Menşe’-i fusehâ-yı berâ’at-şî’âr ve muhtedd-i fuzalâ-yı hakâ’ik-disâr sunûf-ı eşcâr-ı tayyibe ile mahfûf ve riyâz-ı behcet-âsârı cennâtin tecrî tahtihe’lenhâr ile mevsûf olan kasaba-i Ispartadandır.” (Sungurhan, 2017b: 775). “Kânûnî Sultân Süleymân devri şu’arâsından ve zümre-i kuzâttan olup Ispartalıdır.” (Nazik, 2008: 65).

Kınalı-zâdeler sülalesinden gelen Müslimî, Mîrî mahlaslı Emrullah Efendi’nin oğlu, Abdulkâdir Hamîdî Efendi’nin torunudur. Müslimî, devrin önemli sanatçılarından *Ahlâk-ı Alâî*¹ yazarı Kınalızâde Ali Efendi’nin² kardeşidir.

¹ Kınalızâde Ali Efendi’nin (ö. 979/1572) Türkçe ahlâk kitabı. Kınalızâde, 1564 yılında Şam’daki kadılık vazifesi sırasında kaleme aldığı eserini, o zamanlar Suriye beylerbeyi olan Semiz Ali Paşa’ya ithaf etmiş, Ali adının “yükseklik, yücelik” anlamındaki alâdan türediğini göz önünde tutarak kitabına *Ahlâk-ı Alâî* adını verdiğini belirtmiştir. Müellifin ifadesine göre, “hikmet-i ameliyye (ahlâk felsefesi) üzerine bir telif” olan eser, bir mukaddime ve üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Mukaddimedede, ahlâk felsefesi alanına giren konular, ahlâk ilmi ile ilgili terimler, ahlâk ilminin faydaları, amelî ve nazarî ahlâk, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde durulmuştur. Bu kısım, insanın “eşref-i mahlûkât” olduğuna dair bir bahisle son bulur. “İlm-i ahlâk” a ayrılan birinci bölüm ferdî ahlâk meselelerini ele alarak huy çeşitleri, faziletler, faziletlerin elde edilmesine engel olan ruh hastalıkları (reziletler), bunların tedavi usulleri, lisan terbiyesi ve konuşma âdâbını konu edinmiştir. İkinci bölüm aile ahlâkına (ilm-i tedbîr-i menzil) ayrılmıştır. Kınalızâde bu bölümde müslüman Türk ailesinin kuruluşu, aile reisinin görevleri, küçükten büyüğe doğru aile fertlerinin hak, vazife ve mesuliyetleri hakkında bilgi vermiş, ailede terbiye usullerini örneklerle anlatmıştır. Aile müessesesine son derece önem veren müellif, bu bölümün “ehl ü iyâl terbiyesi” kısmında, evin düzenini ve aile huzurunu bozabileceği düşüncesinden hareketle, taaddüd-i zevcât hakkında ihtiyatlı bir ifade kullanmakta ve şu tavsiyede bulunmaktadır: “Erkek, evinde, tende can gibidir. Nitekim iki bedene bir can olmadığı gibi iki eve de bir erkek yakışmaz.” Üçüncü bölüm devlet idaresi ve siyasî ahlâk (ilm-i tedbîr-i medîne) ile ilgilidir. Bu bölümde müellif, Türk milletinin asırlardır içinde yaşadığı ve yaşattığı devlet modelini anlatmaktadır. Mülkün korunması ve adaletin hâkim kılınması, devlet reisinin vasıf ve görevleriyle devlet adamlarının seçiminde uyulması gereken kurallar, devletin halk ile münasebeti, ordunun gücü vb. konular bu bölümün önemli mevzularıdır. Eserin bu son kısmında adalet kavramı üzerinde ısrarla durulduğu görülür. Bölümün sonuna eklenen adalet dairesi şeması ile devlet-ordu-halk (reâyâ) bütünleşmesine işaret edilmekte, mülkün ancak adaletle ayakta durup devam edebileceği anlatılmak istenmektedir. Eserin sonunda, Eflâton ve Aristo’ya ait olduğu söylenen bazı öğütlere yer verilmektedir (Kahraman, 1989: 15-16).

² Kınalızâde Ali Efendi 916’da (1510) Isparta’da doğdu. Babası çeşitli kadılıklarda bulunan Mîrî mahlaslı Emrullah Efendi, dedesi Abdülkadir Hamîdî’dir. Hamîd-ili’nin merkezi Isparta’da oturan Abdülkadir Efendi kına kullandığından dolayı ahfadı da Kınalızâde (Hinnâvîzâde) lakabıyla tanınmıştır. Ali Efendi, ilk öğrenimini Isparta’da yaptıktan sonra İstanbul’a giderek akrabası Kazasker Kadri Efendi’nin nezaretinde tahsiline devam etti. Mahmud Paşa Medresesi müderrisi Mâlûl Emîr Efendi’den, Dâvud Paşa Medresesi müderrisi Sinan Efendi’den, Ali Paşa Medresesi müderrisi Merhaba Efendi’den ders aldıktan sonra Fâtiş Medresesi’ne girip orada Kara Sâlih Efendi’den ve devrin meşhur âlimi Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi’den istifade etti, ardından da ona muîd oldu (945/1538). Kaynaklarda Ali Efendi’nin hemen her mevzuda mâlûmat sahibi, bilhassa tefsir, fıkıh, felsefe, riyâziyyât, belâgat ve inşâdda önde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca fazilet sahibi, güzel ahlâklı, kâmil bir insan olduğu kaydedilmektedir. Üç dilde şiir söylemesi onun Arapça ve Farsça’ya olan vukufunu gösterir. Şiirleri sanatkârane bulunduğu

“Hamîdiyyü’l-asl olan Kınalızâde Ali Çelebi Efendinin sinnen birâder-i mihteridür.” (İsen, 2017: 209). “Arsa-i fazl ü kemâlün merd-i müsellemi ve “Mîrî” muhalles Emrullâh Efendi’nün mahdûm-ı mihterîn-i mükerreremi olup ve sâlifü’z-zikr Kirâmî Çelebi’nün birâder-i ‘azîzi ve Kınalı-zâde’lerin mahdûm-ı sâhib-i temyîzidür.” (Donuk, 2015: 835). “Kâdî-i Şâm olan Hınnalu-zâde ‘Ali Çelebi Efendi’nün birâder-i ercmend-i hûşmendidür.” (Solmaz, 2018: 266).

Mesleği müderrislik olan Müslimî, ilk eğitiminden sonra devrin önemli âlimlerinden Ebûssu’ûd Efendi’ye mülazım/hizmetkâr olmuştur. Kırk akçe maaşla İstanbul İbrahim Paşa Medresesi’nde müderrislik yapmış, daha sonra Rodos ve Amasya Medresesi’ne geçmiştir. “Tahsîl-i envâ’-ı fazl u kemâl ve tekmîli dâ’ire-i esnâf-ı ma’ârif ü efdâl idüp hasbü’l-âde sülûk-ı tarîk-i istifâde itdükde cenâbı felek-kıbâb müftî’l-imâmü’l-haberî’l-himâm ve’l-bahrî’l-kamkâm mazhar-ı dakâ’ik esrârî’l-te’vîl kâşif-i hakâ’ik envârü’t-tenzîli’l-matla’ ‘âli-havâsu’t-terâkîbi’l-ma’ânî ve’l-vâkıf ‘alâ gavâmız nüketi’l-kur’ân ve’s-seb’î’l-mesânî üstâdânâ Ebu’s-su’ûdü’l- ‘imâdî Hazretlerinden nâ’il-i rütbe-i mülâzemet oldukdan sonra sâlik-i tarîk-i tedrîse olup rûz-be-rûz kasr-ı rif’atlerini teşyîd ü te’sîs üzre Kostantiniyye-i mahmiyede kırk akçe ile medrese-i İbrâhîm Paşada müderris iken;

*Devlet için ihtiyâr itdi kazâ-yı Müslimî
Bu mesel meşhûrdur devlet kazâ yanındadır*

Diyûp semend-i tab’-ı mekârim-iktizâsiyla müteveccih-i seyr-i fezâ-yı kazâ olmuşlar idi.” (Sungurhan, 2017b: 775). “Nihâl-i nev-ber-i istihâli terbiyet-i âftâb-ı fazlına mîvedâr ve nev-bâve-i âsârı sîb-i müslimî gibi elden ele yâd-gâr olmaga sezâvâr olup şemmâme-i fazl ü ma’ârifeye dest-yâz ve meyân-ı erbâb-ı isti’dâdda gûy-rübâ-yı imtiyâz oldukda Ebu’s-su’ûd Efendi hazretlerinden mülâzemet ile kurs-ı i’tibârı mu’allem ve ba’z-ı medâris-i celîle zât-ı kerîmlerine müfevvez ü müsellemler olup kırk akçe ile Eski İbrâhîm Paşa Medresesi’nde müderris ve halka-i ifâzada sadr-ı meclis iken;

*Devlet için ihtiyâr itdi kazâyı Müslimî
Bu mesel meşhûrdur devlet kazâ yanındadır*

mazmûnî üzere cezîre-i Rodos kazâsı ile makzî’l-merâm, ba’dehu medîne-i Amâsiyya hükûmeti ile bülend-makâm olup ...” (Donuk, 2015: 835). “Ebu’s-su’ûd Efendi’den ihrâz-ı şeref-i mülâzemet idüp “Devlet kazâ yanındadır.” diyü mesned-nişîn-i çârbâliş-i şerî’at olmuşdı.” (Açıkgöz, 2017: 296).

Müslimî’nin hayatında önemli bir dönüm noktası ise Sultan Selim ve Beyazid arasındaki taht mücadelesinde Sultan Beyazid tarafında yer almasıdır. Sultan Selim tahta geçince müderrislikten azledilmiştir. Af için Sultan Süleyman’a Farsça bir “bahâriyye” kasidesi sunmuş, bunun sonucunda sultanın affına mazhar olmuş ve kendisine

kadar ifadesi serbest, lafızları da son derece sağlam ve yerindedir. Öte yandan Ali Efendi şair Emrî’nin etkisiyle muammaya merak sarmış, bu türün edebiyatımıza girmesini ve yayılmasını sağlamıştır (Aksoy, 2002: 416-417).

Mısır'da "Garbiyye" namıyla meşhur bir kaza ihsan buyurulmuştur. Bu konu kaynaklarda şöyle geçer: "Şehzâde Sultân Bâyezîdün tугyânı zemânına râst gelüp Şehzâde-i mezbûr meksûr olup emri ber-taraf oldukda mezbûr için Amasiyyada kâdî ola şehzâdenün tугyânını niçün arz itmeye diyü mazharı gazab-ı pâdişâhî olup niçe müddet mansıbdan me'yûs oldukdan sonra Sultân Süleymân Hâna bir Fârisî Bahâriyye kasîde virmekle cerîde-i ceremine kalem-i afv çekilüp mahalle kazâsı ihsân buyurulmuş idi." (Sungurhan, 2017a: 186).

"... ba'dehu medîne-i Amâsiyya hükûmeti ile bülend-makâm olup tokuz yüz altmış altı târîhinde livâ-yı mezbûra sâyendâz-i iclâl olan şeh-zâde-i nâ-ümmîd Sultân Bâyezîd hilâf-ı rızâ-yı peder, şerâre-rîz-i şûr u şerr olduhda bunlar dahı mazhar-ı kahr-ı Süleymânî ve nevmîd-i âmâl ü emânî olmuş idi. Rikâb-ı Süleymânî'ye 'arz-ı hal ve enmele-i yerâ'a-ı berâ'a ile sevk-ı nimâl eyleyüp diyâr-ı Mısriyye'de "Garbiyye" nâmı ile meşhûr olan mahalle-i kübrâ kazâsı ihsân olındı." (Donuk, 2015: 835).

"Fî'l-vâki' kazâ hidmet-i 'aliyelerine mahz-ı kazâ ve 'ayn-ı 'anâ olup kazâ-yı evtâr amânî itmek ister iken kazâ-yı âsmân oldu. İkinci nevbette Amasiyya kâdîsı oldukda Şehzâde Sultân Bâyezîd 'isyân u tугyânı efrâhte ve seng-i felâhan-ı şerr ü şûrını etrâf u eknâfa endâhte idüp bir kaç eşrâr-ı bed-girdârun igvâ vü ifsâdiyla 'akûk-ı vâlid-i sa'âdet-nihâdi kendüye pîş-nihâd eyleyüp karındaşı Sultân Selîm-i şeh-r-yâr ile âheng-i ceng ü peykâr eyledükde vâlid-i büzürgvârları sâhib-kırân-ı sipîhr-iktidârun dahı Sultân Bâyezîdün bu evzâ'-ı nâ-pesendîdesinden serçeşme-i hâtîr-ı şerîfleri mugber ve mir'ât-ı kalb-i felek-sıfâtı mükedder olmuş idi. Binâ'en-'aleyh 'asâkir-i nusret-me'âsirden Sultân Selîme mu'în ü nâsir gönderdükde Bâyezîd-i şehensâhun sadme-i tîg-i cihân-güşâyâ mukâvemete kudreti olmayup ke'ennehum humurun müstenfiretu ferret min kasveretin masdûka-i hali olup dest-i ihtiyâr u ıstıbârı pençe-i çenâr gibi lertzân ve ebr-i sâ'ika-bâr gibi dîde vü dilden eşk-rîzân u efgân-künân münhezim ü girîzân olup..." (Sungurhan, 2017b: 775-776).

Müslimî memleketi Isparta'da 994 (1585-1586) yılında vefat etmiştir. "Kutr-ı Anatolî'da vâki' bilâd-ı celîlede hâkim ve revnak-efzâ-yı mahâfil ü mahâkim iken tokuz yüz toksan dörd senesinde muhtedd-i kadîm ve müstakarr-ı 'ırk-ı kerîm olan kasaba-i Isparta'da intikâl ve seyr-i riyâz-ı kudse isti'câl eyledi." (Donuk, 2015: 835-836). "Ispartalıdır ve orada kadı iken 994 târîhinde vefât etmişti." (Nazik, 2008: 65).

Kaynaklarda verilen bilgileri toplarsak Müslimî'nin hayatı hakkında özetle şunları söyleyebiliriz. Ispartalı olan şair, Mîrî mahlaslı Emrullah Efendi'nin oğlu, Abdulkâdir Hamîdî Efendi'nin torunudur. Müslimî, devrin önemli sanatçılarından *Ahlâk-ı Alâî* yazarı Kınalızâde Ali Efendi'nin kardeşidir. Devrin önemli âlimlerinden Ebûssu'ûd Efendi'ye mülazım olan Müslimî, kırk akçe maaşla İstanbul İbrahim Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmış, daha sonra Rodos ve Amasya Medresesi'ne geçmiştir. Sultan Selim ve Beyazîd arasındaki taht mücadelesinde Sultan Beyazîd tarafında yer almış, Sultan Selim tahta geçince müderrislikten azledilmiştir. Sultan Süleyman'a af için bir kasidesi sunmuş ve bunun sonucunda kendisine Mısır'da "Garbiyye" namıyla meşhur bir kaza ihsan buyurulmuştur. Şair, Isparta'da kadı iken 994 (1585-1586) yılında vefat etmiştir (Açıkgöz, 2017: 296; Donuk, 2015: 835-836; İsen, 2017: 209; Kayabaşı, 1997: 497; Kılıç, 2010: 805-806; Nazik, 2008: 65; Solmaz, 2018: 266; Sungurhan, 2017: 186; Sungurhan, 2017: 775).

1. Müslimî Dîvânı

Müslimî Dîvânı'nın³ araştırmalarımız sonucu ulaşılabildiğimiz tek nüshası⁴ Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 94/811 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 34 varaktan oluşan Dîvân nüshası, 2 sütun ve 15 satır hâlinde yazılmıştır. Eser 13x21 mm. ebatlarındadır ve ta'lîk ile yazılmıştır. Dîvân'da sırasıyla 2 kaside, 119 gazel, 4 kıt'a ve 1 matla olmak üzere toplam 126 şiir bulunmaktadır.

Başı:

Geldi bir dem kim cihâna virdi zîver rûzgâr

Ferş-i dîbâ şaldı âfâka ser-â-ser rûzgâr

Sonu:

Ebrûlaruğa geh yâ dirler senüj gehî rā

Ŧoğrusı bu ki vardur didüklerince yārā

1.1. Kasideler

Müslimî Dîvân'ı iki kaside ile başlar. Başlıksız olan ilk kaside remel bahrinin “fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün” vezni ile yazılmıştır ve 57 beyitten oluşur. “-r” kâfiye-i mücerrede sahip kasidenin redifi “rûzgâr”dır. Klasik Türk şiirinde tam bir kasidede olması gereken “nesib/teşbib, girizgâh, methiye, fahriye, tegazzül ve dua” bölümleri, Müslimî'nin bu kasidesinde tam olarak bulunmamaktadır. Kaside bölümleri olarak baktığımızda 1-25. beyitler bahariyye, 27-54. beyitler methiye ve 'arz-ı hâl, 55-57. beyitler ise dua bölümüdür. Kaside nesib/teşbib bölümüne göre “bahariyye/nevruziyye”, redifine göre “rûzgâr kasidesi” ve maksûd/maksud bölümüne göre ise bir methiyedir. Müslimî ilk kasidesini Sultan Selim'e sunmuştur.

Dîvân'daki ikinci kaside Sultan Süleyman'a sunulmuştur ve 49 beyittir. Kasidenin başlığı “Dîger Kaşîde Der Medh-i Sulţân Süleymân Hân Nevvera'llâhu Merķadehû”dur. Görüldüğü gibi başlıkta nazım şekline, türüne ve memduha gönderme yapılmıştır. Ayrıca Sultan Süleyman için “Allah onun kabrini aydınlatsın” şeklinde bir dua vardır. Redifin olmadığı kaside “-l” kâfiye-i mücerrede kullanılmıştır. Kaside remel bahrinin “fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün” vezni ile yazılmıştır. Kasidenin ilk 18 beyti bahariyye/nevruziye, 19-45. beyitleri sultan Süleyman methiyesi ve 'arz-ı hâl, 46-49. beyitler ise dua bölümüdür. Bu kaside de ilk kaside gibi nesib/teşbib bölümüne göre “bahariyye/nevruziyye” ve maksûd/maksud bölümüne göre ise bir methiyedir.

³ Dîvân tarafımızdan çalışılmaktadır.

⁴ Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde 95/811 arşiv numarasında Müslimî Dîvânı'nın bir nüshası daha görülmektedir. Aslında “Müsellem Dîvânı”nın bir nüshası olan eser sehven Müslimî Dîvânı diye kayda geçmiştir (Şarlı, 2001: 103).

1.2. Gazeller

Divanda toplam 119 gazel bulunmaktadır. Gazeller revî harfine göre müretteptir ve 24 harften gazel bulunmaktadır. Bu harfler içerisinde en çok gazel "ra" ve "he" harflerinde yazılmıştır. Aşağıdaki tablolarda gazellerin revî harfine göre dağılımı verilmiştir:

Tablo 1: Gazellerin Revî Harfine Göre Dağılımı

ا	5	ز	3	ل	5
ب	2	س	1	م	8
ت	3	ث	1	ن	11
ج	3	ظ	1	و	1
ح	1	ع	1	ه	22
خ	1	غ	1	ی	18
د	3	ق	2		
ر	20	ک	6		

119 gazelin 54 tanesi 5 beyitten oluşmaktadır. Divanda 2 beyitlik 1, 3 beyitlik 1, 4 beyitlik 1, 6 beyitlik 20, 7 beyitlik 39 ve 9 beyitlik 3 gazel vardır. Dîvân nüshasındaki 21b-22a varakların eksikliğinden 2 beyitlik 67. gazel ve 3 beyitlik 68. gazelin tam olarak kaç beyit olduğunu bilemiyoruz. Aşağıda gazellerin revî harfine göre beyit sayıları tablo halinde verilmiştir:

Tablo 2: Gazellerin Revî Harfine Göre Beyit Sayıları

ا	7, 7, 7, 7, 5
ب	6, 5
ت	7, 5, 7
ج	6, 5, 6
ح	6
خ	5
د	9, 7, 5
ر	5, 7, 7, 6, 7, 7, 5, 7, 7, 5, 7, 7, 6, 7, 5, 5, 6, 5, 5, 7
ز	7, 7, 6
س	5
ث	7
ظ	5
ع	9
غ	7
ق	6, 5
ک	7, 7, 7, 5, 5, 7
ل	5, 7, 5, 5, 5
م	7, 5, 7, 6, 5, 5, 6, 2
ن	3, 5, 7, 6, 7, 5, 6, 7, 5, 5, 5
و	6
ه	5, 6, 5, 5, 7, 7, 5, 5, 5, 5, 7, 5, 7, 7, 6, 9, 5, 5, 5, 5, 5
ی	5, 6, 6, 5, 7, 5, 5, 5, 5, 6, 7, 4, 6, 5, 5, 5, 5, 7

1.3. Kıt'alar ve Matla

Dîvân 4 kıt'a ve 1 matla ile son bulur. Kıt'aların dördünden de "Kıt'a", matlanın ise "Matla" başlığı bulunmaktadır. Kıt'aların ilki 3, diğerleri 2 beyitlidir.

2. Müslimî Dîvân'ının Matla Beyitleri

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Geldi bir dem kim cihâna virdi zîver rûzgâr
Ferş-i dîbâ şaldı âfâka ser-â-ser rûzgâr

Dîger Kaşîde Der Medh-i Sulţân Süleymân Hân Nevvera'llâhu Merķadehü

fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün

Şîr-i ħurşîde yine oldı maĥal burc-ı ĥamel
Esede olduĝı yok gerçi ĥamel ķurbı maĥal

Dîvân-ı Müslimî

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Şol kelâm-ı Hâķ ki zıkr-i Ĥâlîķ-ı Subĥân ola
Yaraşur her yerde ger ser-defter-i dîvân ola

ve lehü

mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün

Cemâlün mihr-i 'âlemdür eger pinĥân eger peydâ
Ne ĝam olursa ger yüz biĝ güneş zâĥir ķamer peydâ

ve lehü eyđan

mef'ülü fâ 'ilâtü mefâ 'lül fâ 'ilün

Ĝamzeĝ ĥadengi câna virür dilberâ şafâ
Şol ĥaste gibi kim vire aĝa devâ şafâ

ve lehü

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

'Aşķ ile dil bir yaĝa ta'n ile a'dâ bir yaĝa
Arada ķaldum beni eyle Ĥudâyâ bir yaĝa

ve lehü eyżan

mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün

Dilâ ma'müre şanma bir ĥarâb-âbâddur dünyâ
Fenâsı pür-fenâ bir ķâr-ı bî-bünyâddur dünyâ

ve lehû

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Kâkülün fikriyle var başumda sevdâ-yı ğarîb
Kim bugün şehr içre yok ben denli şeydâ-yı ğarîb

ve lehû eyzan

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Cüy-ı vaşluñdan rakîb ister ki içe ol ħarâb
Ehl-i 'aşk işi olur cânâ ger içerse ħarâb

Cevâb-ı Ğazel-i Emir 'Alî Şîr Nevâyî

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Göñlüm aldı bir sehî-ğad serv-i hoş-bâlâ yigit
Kim cihân bâğında yokdur böyle bir ra'nâ yigit

ve lehû

mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün

Beni bir iki gün baħr ile böyle zâr ider ħasret
Olup bu derdle bâķî ħalursa vây eger ħasret

ve lehû eyzan

mef'ülü fâ 'ilâtün mef'ülü fâ 'ilâtün

Şevķ-i ruħunla cânâ itserñ ne var şöħbet
'Âdetdür olur irse faşl-ı bahâr şöħbet

ve lehû

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Niçün itmez bâde-i nâb ile zâhid imtizâc
Ĥâr-ı raţb ile hoş olur bârid-i yâbis mizâc

ve lehû eyzan

fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün

İrmedük vaşluña dirsın bize her geh vazģıç
Yok mı bir bûse bize yoħsa dehânuñdan ħic

ve lehû

mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün

Binâģuşunđda ey meh ħo şağilsun ol mu'anber şac
Cihâna ħuş-vâruñ dürr-i řehvâr ile ħüher řac

ve lehū eyzan***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Gün yüzün şubh-ı şafā la'l-i lebünj cām-ı şabūh

Baḡa sākī ol şabūhī cūr'asıdur kūt-ı rūh

ve lehū***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Tiğ-ı 'aşk-ı yār ile bu cism-i lāğar şāh şāh

Bir dirāht-ı hūşkdur bī-berg ü bī-ber şāh şāh

ve lehū eyzan***mef'ūlü mefā 'ilū mefā 'ilū fe 'ūlūn***

Ey naqd-i ğamuḡ cān u dile māye-i maḡşūd

Bāzār-ı vişālünđe baḡa derd ü belā vudd

ve lehū***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Ceyb-i cāme çāk ü mest ü gec gele bālā bülend

Olmasun yā Rab kişinünj yārı maḡbūb-ı levend

ve lehū eyzan***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Cevr-i devre çekme ğam mihr-i sipihre olma şād

Çunki yokdur gerdiş-i gerdün-ı dūna i'timād

ve lehū***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Būse mümkin olmayıcağ la'l-i cānāndan n'olur

Hızr-veş nūş itmeyicek āb-ı ḡayvāndan n'olur

ve lehū eyzan***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Olalı dil ol hevā-yı ḡadd-i bālā ile bir

Döndi bir gül-zāra k'ola serv-i ra'nā ile bir

ve lehû

mef'ülü fâ 'ilätü mefâ 'lî fâ 'ilün

Gerçi cihânda her kişi bir cân dersidür

'Aşk ehli derd ü ğuşşa-i cānān dersidür

ve lehû eyzan

mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün

Başa yok yâr senden ğayrı saña yâr yüz biş var

'Aceb budur velî bir yâr çün ağyâr yüz biş var

ve lehû

fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilün

Tâ ser-i zülfün o hıtt-ı müşk- âsâ yanındadır

Milket-i Çîn serhadi bildüm Hıttâ yanındadır

ve lehû eyzan

mef'ülü mefâ 'lî mefâ 'lî fe 'ülün

Öykünür imiş kâmetünge nâr u ney[i] gör

Bir âdem edebildi mi yanuçca anı gör

ve lehû

mefâ 'lün fe 'ilätün mefâ 'lün fe 'lün

Hıttun ki yüz tuta mihre dil-i hazîni yazar

Şaçun o dâyireye uğramaz kenâr çizer

ve lehû eyzan

fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilün

Menzil olmaz 'âşıkâ hâk-i der-i dilber kadar

Olsa ger dilber yanında kadri hâk-i der kadar

ve lehû

mefâ 'lün mefâ 'lün fe 'ülün

Muhabbet bâbın açdı dil 'Alî-vâr

Der-i Hayber gibi olsun eli var

ve lehü eyzan***fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün***

Ol büt-i Berber ki aña halk-ı 'âlem baş eger
Kâfir olam tîğ-ı hükminden çekersem baş eger

ve lehü***fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün***

Güş idüp nâlem benüm inlerdi bir dem tağlar
Ol hevâdan geçdi şimdi kendü başın ağlar

ve lehü eyzan***mef'ülü fā 'ilātü mef'ülü fā 'ilün***

Gönlüm gözüm ki bir güzeli ârzü kıılır
Âh ile eşk her dem anı cüst ü cü kıılır

ve lehü***mef'ülün fe 'ilātün mef'ülün fe 'ilün***

Gamuñla halka-i hâtem gibi kadem hamdur
Yüzinde eşk-i 'aķıķüm nigîn hâtemdür

ve lehü eyzan***fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün***

Eyledi ol gözleri âhüyü dil tenhâ şikâr
Ehl-i diller çün güzel şayd eylemezler âşikâr

ve lehü***fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün***

Naķd-i kalbi rind iserñ bir şâhid-i ra'nâya vir
Süd ise ey h'âce maķşüduñ eger sermâye vir

ve lehü eyzan***fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün***

'Ayn-ı âfetdür ol iki nergis-i bî-h'âblar
Dâm-ı miñnetdür ol iki sünbül-i sîr-âblar

ve lehû

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Fedâ cânlar şu cânâna ki 'uşşâka mülâyimdür

Mülâyim olsa cân virmek kişi cânâna lâzımdur

ve lehû eyzan

mef'ülü fâ'ilätü mefâ'ilü fâ'ilün

Ey sâr-bân-ı gam niçe bir şîve-i şütür

Bi'llâhi bâr-ı minneti gel aradan götür

ve lehû

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Çan itmegi ol la'l-i şeker-ğâya kımazlar

Cân alıcı adını Mesîhâya kımazlar

ve lehû

fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilün

Bülbülün gül şebnem-i eşkinden olsa çan mı ter

Hâtırı gâyet de nâzûkdür bulutdan nem kıpar

ve lehû eyzan

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Çamundan her yanba kıksam akâr bu eşk-i ter kırmaz

Gözüm bir âsiyâ[b]dur kim o şu üzre döner kırmaz

ve lehû

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Şâh olalı şehr-i çama mülk-i cihândan fâriğüz

Düşdük bir özge 'âleme kevn ü mekândan fâriğüz

ve lehû eyzan

fe'ilätün fe'ilätün fe'ilätün fe'ilün

Kâmetün degmesidür Sidre vü tûbâ bilürüz

Küyuñı cennet-i Firdevsden a'lâ bilürüz

ve lehū***fe 'ilātūn fe 'ilātūn fe 'ilātūn fe 'ilūn***

Gūşuma zezeme-i 'aşqdan irdi bir ses

Billāh ey bang-i ceres sen hele bir dem sesi kes

ve lehū eyzan***mef'ülū fā 'ilātū mefā 'ilū fā 'ilūn***

Ey dil bu hūy u hāy ile tīr-i zebāna dūş

Sūr cām-ı mey şafāsını kūy-ı muğāna dūş

ve lehū***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Kılmadın sen ey fakīh a'mālūññ şerhin beyāz

Eyleme ehl-i ħarābātuñ sözine i'tirāz

ve lehū eyzan***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Bir mehūñ şevkiyle olup yine zerd ü zār şem'

Derd ile sūz-ı dilin her şeb kıılır izhār şem'

ve lehū eyzan***fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn***

Eylemez dil-ĥastelerden būsedin cānān dirīg

Gör nice luţf ıssıdur ehlinden itmez cān dirīg

ve lehū***mefā 'ilūn mefā 'ilūn mefā 'ilūn mefā 'ilūn***

Niyāzum Ĥaqqadur nāz ehline hergiz niyāzum yok

Yanumda çoğ u azı bir cihānuñ çoğa azum yok

ve lehū eyzan***mef'ülū fā 'ilātū mefā 'ilū fā 'ilūn***

Kimdür rakīb şu gibi meyl idüp akacak

'Āşık mı kaldı ey şanem odlara yakacak

ve lehû

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Çalduñ ey dil h'âb-ı ğaflet içre bî-dâr olmaduñ

Bâde-i pendârdan bir lahza hüşyâr olmaduñ

ve lehû eyzan

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Bir lebi şîrîn ğamıyla cânı Ferhâd eyledük

Bî-sütün-ı 'aşkı ol yıkdı biz âbâd eyledük

ve lehû

fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün

Hani dülbendi ile kâküli ol tersânun

Göge çekilmesidür fi'l-meşel ejderhânun

ve lehû

mef'ülü fâ 'ilâtü mef'ülü fâ 'ilün

İtdi hişâr-ı hâtırı ğam leşkeri gedük

Virsün nigâra diñ hatı ser-defteri gedük

ve lehû eyzan

fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün

Gerçi hıdmetde kuşur itmez efendi kuluñ

Çâbil olmadı velî olamadum maçbülün

ve lehû

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

'Âkıbet kalduğ elemde haddi yok derd ü ğamun

Görmez oldu ma'rifet ehlini 'aynı 'âlemün

ve lehû eyzan

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

Zülfünji çöz ey kamer-çal'at ruñ-ı zîbâya şal

'Âşık-ı miskîni bu bend ile zîr-i pâya şal

ve lehū

fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn

Sineye gel buse luṭf it cānum içre cānum ol
Hızr-veş 'ömr-i ebed vir çeşme-i hayvānum ol

ve lehū eyzan

fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn

Eşk-i çeşmüm ḥasret-i la'lünle 'ummān oldı gel
Hey meded merdümlük it iki gözüm ḳan oldı gel

ve lehū

mef'ülū fā 'ilātū mefā 'ilū fā 'ilūn

Ḳalması 'aşḳ maḥzen-i esrārına duḥūl
Ḥarc itdi penc-gencine şol kim bir iki pul

ve lehū eyzan

mefā 'ilūn mefā 'ilūn mefā 'ilūn mefā 'ilūn

Ġamından sen perī-şāhuṇ perīşān oldı ḥālüm gel
Tükendi ṭāḳat ü şabrum ḳarāra yok mecālüm gel

ve lehū

mef'ülū mefā 'ilū mefā 'ilū fe 'ülūn

Yoluḡda ḳanı ol ki senüḡ bī-ser olaydum
Ya'nī ki 'adem mülketine server olaydum

ve lehū eyzan

müstef'ilūn müstef'ilūn müstef'ilūn müstef'ilūn

Ser-lūlesi bir çeşme-i hayvān mıdur ey serv-i sīm
Kim 'ömr-i cāvidān bulur ḥammāmuṇa varan saḳīm

ve lehū

müstef'ilūn müstef'ilūn müstef'ilūn müstef'ilūn

'İbret al ey göñül yiter seyr-i kühen-serāy-ı Cem
K'oldı maḳām-ı mār u mūr küçe vü bām-ı cāy-ı Cem

ve lehū eyzan*mef'ülü fā 'ilātü mefā 'lū fā 'ilün*

Sākī lebün şafāda olaldan nazīr-i cām

Cānı lebün şafāsıdur iden esīr-i cām

ve lehū*fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün*

Dün gice tā şubha dek cānānum aḡdum aḡladum

Şem'-veş yanam meh-i tābānum aḡdum aḡladum

ve lehū eyzan*mefā 'lün mefā 'lün fe 'ülün*

Seri tīg-ı ḡam-ı 'aşḡ ile yondum

Koyup ben cānı senden yaḡa yundum

ve lehū*fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün*

'İd yitmez mi baḡa sen ḡūba ḡurbān olduḡum

Saḡa cān viren irer maḡlūba ḡurbān olduḡum

ve lehū eyzan*mefā 'lün mefā 'lün mefā 'lün mefā 'lün*

Dime ḡap secde it kılsam işigünḡden yaḡa ḡiblem

Ki vācibdür senünḡ gibi büte ḡapmaḡ baḡa ḡiblem

*fe 'ilātün mefā 'ilün fe 'ilün*Beni kāşānesine da'vet ider⁵

Şeyḡ-i şehrüḡ evi ḡarāb olsun

ve lehū*fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün*

Cānu mı var ḡončanunḡ kim la'lünḡe aḡa dehen

Tengdür ey ḡül lebün vaşfında meydān-ı suḡen

⁵ Divanda bu gazelin matla beyti bulunmamaktadır. Kınalı-zāde Hasan Çelebi'nin Tezkiretü's-Şu'arâ'sında gazelin matla beyti şöyledir:

Aç yüzün şeh-i nūr-tāb olsun
Çün saçun dehr-i müşg-nāb olsun (Sungurhan, 2017b: 777).

ve lehū eyzan***mef'ülü mefā'lın mef'ülü mefā'lın***

Çok derbeder olduḡ gel dīvāne gönül uşlan

Rüsvā yiter olduḡ gel dīvāne gönül uşlan

ve lehū eyzan***fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün***

'Ālemünj derd ü belāsi sende her dem ġamdasın

Bilmezem derdünj nedür ey dil 'aceb 'ālemdesin

ve lehū***fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün***

Perde-i şabrı ço çāk eyle gönül 'ār etegin

Tevbeden çek elünj tüt yine ġumār etegin

ve lehū eyzan***mef'ülü mefā'lı mefā'lı fe'ülün***

Ġamzeñ okına pādişehüm dil siper olsun

Tek ben kuluña bir göz ucıyla nazar olsun

ve lehū***fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün***

Mürde olmuşdum virüp hicründe ben bī-çāre cān

La'lünj ey cān pāresi virdi yine bir pāre cān

ve lehū eyzan***mef'ülü mefā'lı mefā'lı fe'ülün***

Şāne geçemez zülf-i perīşānuñ ucından

İnce ilenüp çekile ol ānuñ ucından

ve lehū***fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün***

Dostum ço kapudan düşmen-i bed-ġū gitsün

Şimdi ol seg şu kadar oldu kim ço gitsün

ve lehü eyzan***fe 'ilätün fe 'ilätün fe 'ilätün fe 'ilün***

Düşmeni yâr işigünden sürüp ol ekeyin
Mezra'-ı dilde vefâ tohumını andan ekeyin

ve lehü***fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilün***

Tîg-ı 'aşk-ı yâr ile sînem görünmez yâreden
Ben kullı derd ü belâ için yaratmış yaradan

ve lehü eyzan***mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün***

Ne hüsn olur meger şun'-ı Hudâ-yı lem-yezeldür bu
Ne şüretdür meger kim nakş-ı üstâd-ı ezeldür bu

ve lehü***mef'ülü fâ 'ilätü mefâ 'ilü fâ 'ilün***

Nakd-i gamuğa kim ola kim mâyil olmaya
Anda terâzû gibi meger kim dil olmaya

ve lehü eyzan***fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilün***

Âb-ı hayvân mı var ol peykân-ı âteş-nâkda
Kim oğuñ peyvend-i cândur sîne-i şad-çâkda

ve lehü***fe 'ilätün fe 'ilätün fe 'ilätün fe 'ilün***

Seni her kim çeke ey rûh-ı revân sînesine
Ferahından niçe gün şıgmaya cân sînesine

ve lehü eyzan***mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün***

Çad-i bälâsı cânānuğ elifdür rāst nāz içre
Benüm ham kâmetüm peyveste yâ gibi niyâz içre

ve lehū

mef'ülū fā 'ilātün mef'ülū fā 'ilātün

Devr-i ruḥunḍa çeşmüm itse ne var girye

Gül mevsiminde eyler ebr-i bahār girye

ve lehū eyzan

mefā 'lün mefā 'lün mefā 'lün mefā 'lün

Şeb-i vuşlatda anuñçün atar cān oda pervāne

Ki tā irişmeye bir daḥı cānı rüz-ı hicrāna

ve lehū

mefā 'lün fe 'ilātün mefā 'lün fe 'lün

Bahādur bize bir gönçe olsa ra'nāca

Bizümle ṭarf-ı çemen seyrin itse tenhāca

ve lehū eyzan

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'lün

Göñlümi eyledi ol ḥaṭṭ-ı 'izār āşüfte

Nitekim bülbüli ezhār-ı bahār āşüfte

ve lehū

mef'ülū mefā 'lū mefā 'lū fe 'ülün

Ser-geşte tenüm kara kara dāḡlar ile

Bir çarḡa durur şanki uçar zāḡlar ile

ve lehū eyzan

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'lün

Ḥande ile beni kılduḡca helāk ol ḡamze

Tiḡ-ı Ḍaḥḥākla şan öldürür ādem Ḥamza

ve lehū

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'lün

Germ olup bu āfitāb-ı ḥüsn-i 'ālem-gİR ile

Sāye-veş kılma beni ey meh ber-ā-ber yir ile

ve lehû

fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilün

Gelmesün haç ya Rab ol gül-berg-i handân üstine

Kim diler toz konduğın 'âlemde cānān üstine

ve lehû

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Çıramaz serv-i revān kâmet-i dil-ber yerine

Hâr u has kânde olur kim çura 'ar'ar yerine

ve lehû eyzan

mef'ülü fâ 'ilātün mef'ülü fâ 'ilātün

Yād-ı lebünle tutup şahrâda cām lāle

İster ki ide yine 'ıyş-ı müdām lāle

ve lehû

fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilün

Kaşd-ı mâtem eyleyüp girmiş nigārum göklere

Yiridür çıka figān u āh u zārum göklere

ve lehû eyzan

fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilün

Cān virüp halka deminden çün Mesîhâ mirvaḥa

Oldı tābistān deminde rûḥ-efzâ mirvaḥa

ve lehû

mef'ülü fâ 'ilātü mef'ülü fâ 'ilün

Sen vir benüm efendi nice yara bağruma

Bir kerre şarayın seni ben çara bağruma

ve lehû eyzan

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Ser-i küyında şafâ sürmeyene Merve söge

Bugüneden taş alup sînesini Ka'be döge

ve lehū

fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn

Ḳande bir bezm ehli görse eyleyüp cer dāyire
Güçle buldı bir iki fūls-i aḥmer dāyire

ve lehū eyzan

fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn

Tır-i dil-dūzı k'olur pür-tāb tenden cānibe
Cān atup reh-rev gelür güyā vaṭandan cānibe

ve lehū

fe 'ilātūn fe 'ilātūn fe 'ilātūn fe 'ilūn

Yine yāḳūt lebi neyledi ol sīm-bere
Ki ḥaṭ-ı nesh getürmiş ruḥı gül-berg-i tere

ve lehū eyzan

mefā 'ilūn mefā 'ilūn fe 'ülūn

Leb-i la'lūḡ ne lezzetde şeker ne
Şekerci şatmasun artık şeker ne

ve lehū

fe 'ilātūn fe 'ilātūn fe 'ilātūn fe 'ilūn

Ne bilür 'aşḳda Mecnūn ile Ferhād ġamı
Başdı Rūm erleri şimdi 'Arabı vü 'Acemi

ve lehū eyzan

mefā 'ilūn mefā 'ilūn mefā 'ilūn mefā 'ilūn

Livā-yı milket-i ḥūsni saḡa 'aşḳı baḡa virdi
Naşīb-i rüz-ı ḳasemdür n'ola şāhum Ḥudā virdi

ve lehū

fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilātūn fā 'ilūn

Bezm-i şevḳuḡ la'l-i nābuḡdur mey ü peymānesi
Ol mey ü peymānenūḡ sākī benem mestānesi

ve lehû

mef'ülü fâ'ilätü mefâ'ilü fâ'ilün

Hâk itdi çün firāk ile bir sîm-ten beni

Eyleñ şehîd-i 'aşka 'abîr-i kefen beni

ve lehû eyzan

fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilün

Olmasun bezm-i şafâsın serv-i bälâdan tehî

Gül-sitân-ı cennet olmaz çünki tûbâdan tehî

ve lehû

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Gül irdi nider âdem olan bâğ-ı behiştî

Hâşşa ki kenâr eyleye bir hûr-ı siriştî

ve lehû eyzan

fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilün

Mezra'-ı dünyâ ki pür-cevr ü sitemdür hâşılı

Tohımı mihnet bergi gam bârı elemdür hâşılı

ve lehû

fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilün

Ter düşersin birkaçın kıan ağlasam bülbül gibi

Ey lebi gönçe bulutdan nem kıaparsın gül gibi

ve lehû eyzan

fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilün

Özge 'âlemdür baña 'aşkuñla bu gam 'âlemi

Anuñ için 'aynuma gelmez benüm 'âlem gamı

ve lehû eyzan

mef'ülü fâ'ilätü mefâ'ilü fâ'ilün

Şâh-ı bahâr kıurdi çü perde-serâları

Feryâda geldi bülbül-i destân-serâları

ve lehū***mef'ūlü mefā'lı mefā'lı fe'ūlün***

Ben hāki işigüñe şabā çekdi getürdi

Tevfik-i refik oldı Hudā çekdi getürdi

ve lehū eyzan***mefā'lın mefā'lın mefā'lın mefā'lın***

Hıred-mend idi dil evvel 'aceb dīvānedür şimdi

Begenmezdi cihān kaşrın yeri vırānedür şimdi

ve lehū***fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün***

Ser-i la'lün teng itdi şekeri

Müşkilin hāl eyle anuñ ey perī

ve lehū eyzan***fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün***

Haçer-i hūn-rizini çekdükde çeşm-i kātili

Cānu mı var kimsenün olmaya murğ-ı bismili

ve lehū***mef'ūlü fā'ilātü mefā'lı fā'ilün***

Sensin cihānda çün güzelüm 'ālemün gözi

Rüşen senünle cümle benī ādemün gözi

ve lehū eyzan***fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün***

Her şebüm miñnet şebidür her günüm hicrān günü

Bilmezüm yā Rab kaçandur vuşlat-ı cānān günü

ve lehū***fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün***

Zāhidā bezm ehlinün raṭl-ı girāndur 'ādeti

Bādeden zevk eylemezsın çünki götür şıķleti

ve lehū eyzan

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

'Aşıkun hâli diger-gündür gezer rüz u şebi
Gündüzün derdi gice feryād yā Rab yā Rabi

Kıt'a

mefā 'lün mefā 'lün fe 'ülün

Revā mı saña ey kebk-i hırāmān
Kebüter-bāzlık bizden ögütsüz

Kıt'a

mef'ülü fā 'ilātü mefā 'lū fā 'ilün

Her kişi kim cihānda ola nām-dār-ı 'aşk
Halk arasında aña hezār i'tibār olur

Kıt'a

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Elüme girdi benüm defter-i şî'r-i remzi
Gerçi meşhürdür ilde olur ilde söz çok

Kıt'a

mefā 'lün mefā 'lün fe 'ülün

Suhandāna gerekdür kuvvet-i tab'
Nitekim zür-bāza zür-bāzū

Maṭla'

mef'ülü fā 'ilātün mef'ülü fā 'ilātün

Ebrūlaruğa geh yā dirler senünj gehi rā
Toğrusı bu ki vardur didüklerince yārā

SONUÇ

XVI. yüzyıl şairlerinden Müslimî İspartalıdır. Şair, Mîrî mahlaslı Emrullah Efendi'nin oğlu ve Kınalîzâde Ali Efendi'nin kardeşidir. İlk eğitiminden sonra devrin önemli âlimlerinden Ebûssu'ûd Efendi'ye mülazım olmuş ve İstanbul, Rodos ve Amasya Medreselerinde müderrislik yapmıştır. Sultan Selim ve Beyazid arasındaki taht mücadelesinde Sultan Beyazid tarafında yer almış, Sultan Selim tahta geçince müderrislikten azledilmiştir. İyi derecede Farsça bilen şairin Türkçe bir dîvânı vardır. Şair memleketi Isparta'da kadı iken 994 (1585-1586) yılında vefat etmiştir. Müslimî Dîvânı'nın araştırmalarımız sonucu ulaşılabildiğimiz tek nüshası Medine Ârif Hikmet

Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 94/811 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 34 varaktan oluşan Dîvân'da sırasıyla 2 kaside, 119 gazel, 4 kıt'a ve 1 matla olmak üzere toplam 126 şiir bulunmaktadır.

Bu çalışmada Müslimî'nin hayatı ve Dîvânı hakkında bilgi verilmiş ve 126 şiirinin matla beyitleri yeni harflere aktarılmıştır. Yakın zamanda yayımlayacağımız "Müslimî ve Dîvânı" adlı kitap çalışmamızla XVI. yüzyıl klasik Türk edebiyatında Müslimî'nin de hakettiği yeri alacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık (2017). *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.>, Erişim tarihi, 11/03/2020.
- Aksoy, Hasan (2002). Kınalızâde Ali Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 25, S. 416-417). Ankara: TDV.
- Akün, Ömer Faruk (1994). Divan Edebiyatı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. IX, S.389-427). Ankara: TDV.
- Devellioğlu, Ferit (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yayınları.
- Donuk, Suat (2015). *Nev'î-zâde Atâyî: Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletü'ş-Şakâ'ik; İnceleme-Metin*. Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- İpekten, Haluk vd., (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür
- İsen, Mustafa (2017). *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.>, Erişim tarihi, 11/03/2020.
- Kahraman, Ahmet (1989). Ahlâk-ı Alâî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 2, S. 15-16). Ankara: TDV.
- Kayabaşı, Bekir (1997). *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kılıç, Filiz (hzl.) (2010). *Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-Şuarâ*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Mengi, Mine (1999). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Müslimî, *Dîvân-ı Müslimî*, Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 94/811.
- Nazik, Sıtkı (2008). *Şemseddin Sâmî'nin Kâmûsu'l-A'lâm Adlı Eserinin V. ve VI. Cildinde Geçen Osmanlı Şâirlerinin Biyografileri*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Saraç, Yekta (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Solmaz, Süleyman (2018). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.>, Erişim tarihi, 11/03/2020.
- Sungurhan, Aysun (2017a). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.>, Erişim tarihi, 11/03/2020.
- Sungurhan, Aysun (2017b). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şuarâ*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.>, Erişim tarihi, 11/03/2020.
- Şarlı, Mahmut (2001). Medine-i Münevver'e'deki Arif Hikmet Bey Kütüphanesinde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler. *İlmî Araştırmalar*, 11, 99-112.
- Tuman, Mehmed Nail (2001). *Tuhfe-i Nâilî-Dîvân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri II*. (Haz: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

KÖPRÜLÜZÂDE FÂZIL AHMED PAŞA (ö. 1087/1676)'NİN TASAVVUF EHLİNE YAKLAŞIMI

Mustafa Salih EDİS¹

Özet

Makale; Köprülüler Dönemi'nin ikinci sadrazamı, XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Fâzıl Ahmed Paşa'nın tasavvuf erbabı ile münasebetlerini içermektedir. Askerî, siyasî ve bürokratik başarılarının yanı sıra felsefe ve fıkıh alanında da yetkin Fâzıl Ahmed Paşa, "Yasağ-ı Bed" ismi ile tarih atılan; semâ, deverân ve zikrin yasaklandığı, Anadolu'daki tekkelerin kapatılmasına varan teşebbüslerin yaşandığı bir dönemin sadrazamıdır. Yasak kararın alınmasında öncülük eden Vânî Efendi'nin görevde yükselmesini sağlaması ve yasağın onun dönemine tekabül etmesi Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın tasavvuf aleyhtarı olarak tanınmasına sebep olmuştur. Buna karşın müntesip ve muhib aile efradına sahip Fâzıl Ahmed Paşa'nın tekke inşa ettirmesi, bazı sûfilerden eser yazmasını talep etmesi, bazı sûfilere himayesi altına alması ve kâtipliğini ifa eden sûfi ve sûfi meşrep çevreye sahip olması onun tasavvufi atmosfere uzak olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda Estergonlu Şeyh Ali Efendi, Çarhacı Ahmed Efendi, Niyâzî-i Mısırî, Mezâkî, Sâbir Pârsâ, Atpazarî Osman Fazlı Efendi ve Şemseddin Ahmed Efendi gibi şahsiyetler ile münasebetlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fâzıl Ahmed Paşa, Köprülü, Sufi, Tasavvuf, Tekke.

The Approach of Kopruluzade Fadil Ahmed Pasha (d. 1087/1676) to Sufis

Abstract

Article includes the Second Grand Vizier of the Koprulu Period that the relations of Fadil Ahmed Pasha with the Sufis in the second half of the XVIIth century. In addition to his military, political and bureaucratic achievements, Ahmed Pasha, who was competent in philosophy and fiqh region. Ahmed Pasha was the grand vizier of a period in which with the name of "Yasag-ı Bed" in history was banned the dewarân and the dhikr were banned and attempts to close the dervish lodges in Anatolia. Provision of promotion of Vani Efendi leading figure at the ban decision and correspondence of ban decision to his period caused Kopruluzade Fadil Ahmed Pasha known as an opponent of Sufism. On the other hand, the construction of the lodge of Fadil Ahmed Pasha, who has muntasip (initiated) and muhib (loving) family members, requesting some Sufis to write works, and the fact that he possesses the Sufi and Sufi temperament environment that performs his scribe shows that he was not far from the Sufism atmosphere. In this context, his relations with figures such as Sheikh Ali Efendi from Estergon, Ahmed Efendi of Charhaci, Niyâzî-i Mısırî, Mezâkî, Sâbir Pârsâ, Atpazarî Osman Fadli Efendi and Shemsaddin Ahmed Efendi will be included.

Key Words: Fadil Ahmed Pasha, Koprulu, Sufi, Sufism, Takkah (Dervish Lodge).

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, mustafasalihedis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9726-0495>

GİRİŞ

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren tekkeler; ihtida hareketi, cihad ruhu, sosyal dayanışmanın gelişimi, otoriteye rehberlik, ilmi çalışmalar, manevi destek gibi sosyal, siyasi, kültürel, ilmi, mimari, mesleki ve dini alanlarda önemli bir yer işgal etmiştir. Çok fonksiyonlu yapıya sahip tekkeler, çeşitli gerekçelerle Osmanlı Devleti'nin padişah meşayih ilişkileri üzerine inşa edilmesinde etkili olmuştur. (1949, I:83,171) Padişahların meşayihle olan hürmeti ve bazı törenlere davet edilmesi tekkeye karşı bakış açısının müspet bir biçimde şekillenmesine olanak sağlamıştır. (Uzunçarşılı 1984, 189-90; Zekeriya 2017, 7) Anadolu İslâm Medeniyetinin ilmi veçhesiyle ön plana çıkan medreseler de yetiştirdikleri seçkin talebeler ve ilmi faaliyetleriyle önemli rol oynarken tekkeler ise Abdizâde Hüseyin Hüsameddin'in (ö.1939) ifadesiyle "ahlâk-ı umûmiyyenin islah ve tehzibine tahsis edilmiş müesseseler"(1327, 223) addedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bidayetinde medrese-tekke/zahir-batın ilişkileri genel itibarıyla birbirinden tamamen ayrı ya da zıt disiplinler olarak algılanmamış aksine birbirlerini tamamlayan disiplin ve eğitim kurumları olmuştur. (Kara 2015, 70) Yalnız devletin ilmi ve siyasi veçhelerinde kalıcı izler bırakan tekke-medrese ilişkilerine de rastlamak mümkündür. Bu gibi muarız durumlarda devletin tavrı ve müdahalesi, bu gibi süreçlerin sağlıklı yönetilmesinde ana unsurlardan biri olmuştur. Nitekim bu durum tekke-medrese ilişkilerinde etkili olan devlet erkanının rolünün de değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Siyasi erke sahip en üst mertebedeki şahsiyetlerin bu yöndeki eğilimleri elbette hiyerarşide onlara tabi olanların tutumlarını da etkilemiştir. Dolaylı olarak bu kurumlara yaklaşımları kurumların himaye edilmesine ya da kurumlara cezayı müeyyidenin şiddetli bir biçimde yansımaya sebep olmuştur. Padişahın hürmet gösterdiği tasavvuf erbabı için paşalar aksi yönde aşikâr bir şekilde hareket etmekten imtina etmişlerdir. Ancak IV. Mehmed (ö.1104/1693) dönemi birçok yönüyle istisnalar içermektedir. Fâzıl Ahmed Paşa (ö.1087/1676)'nın babası Köprülü Mehmed Paşa (ö.1072/1661)'dan tevarüs eden güçlü otoritesi, uzun müddet sadarete kalması ve gerileme dönemi başarılı fetih hareketleri, tekke-medrese ilişkilerinde belirleyici rol üstlenmesine vesile olmuştur. (Ahmed Refik 1331, 4-6) Sadarettten önceki müderrisliği tekke-medrese ilişkilerinde onun medrese lehine karar vermesinde etkili olurken Yasağ-ı Bed ismiyle tarih atılan semanın yasaklanması ve bazı tekkelerin lağvedilmesi de o döneme tekabül etmiştir. (İbn Kemâl, t.y., 210; Gölpınarlı 1972, 196; Tanrıkorur 2004, 470; Kara 2015, 79; Tatçı ve Mevlüt 2015, 27) Her ne kadar Fâzıl Ahmed Paşa bizzat yasağı desteklemese dahi onun hâce-i sultânîlik makamına gelmesinde destek verdiği Vâni Mehmed Efendi (ö.1096/1685)'nin çalışmaları sonucunda yasaklanmış olması, Fâzıl Ahmed Paşa'nın da tasavvuf aleyhtarı bir profile bürünmesine sebep olmuştur. (Hammer 1947, XI:114-15; t.y., I:462; Aşkar 1998, 98-99) Nitekim Mustafa Naîmâ (ö.1128/1716)'nın rivayetine göre belli bir müddet sonra ikiyüzlülük yapan Vâni Efendi'yle yolları ayırmışlardır. (1383a, VI:2727-28) Diğer taraftan yasağın gelişim seyrine bakıldığında XVI. asrın son çeyreğinde başlayan Kadızâde ve Sivâsîlerin tartışmaları, XVII. asrın yarısından itibaren içtimai alanda bir ayaklanmaya bürünmüş ancak Köprülü Mehmed Paşa'nın dirayetli duruşu sonucunda bastırılmıştır. Fâzıl Ahmed Paşa döneminde ise bu tartışma bürokratik bir baskıya bürünmüştür. Bunun neticesinde nesnel değerlendirmelerden irak algı operasyonlarının serdedildiği ve hakikatin çarpıtılmaya çalışıldığı bu dönemde önemli mutasavvıflar sürgün edilmiş, bazı tekkeler lağvedilmiş ve

zikir yasaklanmıştır. (İbn Kemâl, t.y., 210; Gölpınarlı 1972, 196; 1983, 167; Tanrıkorur 2004, 470; Kara 2015, 79; Tatçı ve Mevlüt 2015, 27)

Bunca olanlara rağmen tasavvuf karşıtı imajına sahip Fâzıl Ahmed Paşa'nın tasavvufî atmosfere uzak olmadığı göz ardı edilen hususlar arasındadır. Ailesinde bulunan müntesip ve muhiplerin yanı sıra bizatihi görüştüğü, kendisi için tekke inşa ettiği,(Şimşirgil 2002, 87-88; Topçu 2015, 185) eser yazmasını talep ettiği (Çalışır 2019, 797) ve kâtipliğini ifa eden(Mermer 1991, 22; Tok 2015, 235) sûfi çevreye sahiptir.

Bu çalışma, Fâzıl Ahmed Paşa döneminde tasavvufa yönelik olumlu ve olumsuz durumlardan ziyade bu yaşananlar arasında sadrazamın tasavvuf ve tasavvuf erbabına yaklaşımı, rolü ve münasebetlerini konu edinmiştir. Sadrazamın mutasavvıflara karşı ilişkisini etkileyen telakkiler ve nobran tutumunun yanı sıra zait duruşu da serdedilmeye çalışılmıştır.

1. Fâzıl Ahmed Paşa'nın Hayatı ve Kişiliğine Kısa Bir Bakış

Fâzıl Ahmed Paşa, XVII. yüzyılın ikinci yarısında IV. Mehmed döneminde yaşamış, sadrazam ve hatırı sayılır düzeyde deneyimli bir ilim adamıdır. Fâzıl Ahmed Paşa'nın devlet yönetiminde stratejik yönetim uzmanlığı ve zaferi "Girit Fatihî"; Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu olması "Köprülüzâde"; erken yaşta Ahmed Paşa, Kasım Paşa, Sahn-ı Semân ve Sultan Selim medreselerinde ders vermesi "Paşazâde"; işlerinde mahir olması hasebiyle de Fâziletli anlamına gelen "Fâzıl" unvanları ile anılmıştır.(Ahmed Refik 1331, 5; 1995, 7)

Fâzıl Ahmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. Günümüzde Vezirköprü olarak isimlendirilen Köprü'de doğmuş, erken yaşlarda babasının İstanbul'a intikali ile İstanbul'a yerleşmiştir.(Ahmed Refik 1331, 5) Erzurum ve Şam'da valilik yapmış, vergi vermeyen bazı kabileleri ikna etmiş ve halkın muhabbetini kazanmıştır. Dürzilere karşı muharebeden zaferle dönmesi üzerine sarayın teveccühüne de mazhar olmuştur. Başarılarını takip eden süreçte İstanbul'a kaymakam tayin edilmiştir.(Ahmed Refik 1331, 5-6) Köprülü'nün vefatına yakın bir sürede, tavsiyesi üzerine IV. Mehmed'in kabulü ile Osmanlı Devleti'ne sadrazam olmuştur. Yirmi altı yaşında iken 1072/1661 yılında Osmanlı Devleti'nin en genç sadrazam unvanını elde etmiş ve Sokullu (ö.987/1579)'dan sonra en uzun sadrazamlık yapan şahsiyet olmuştur. Nâ'ilî-i Kâdim (ö.1077/1666) Ahmed Paşa'nın sadrazam oluşunu ve bu durumdan hoşnutluğunu şu beyitle ifade etmektedir:

"...Ömrün efvân ed-devletle Hudâ pir olasin,

Ey fûrûzân güher-i baht-ı cevân hoş geldin"(1990, 109) (Nâ'ilî-i Kadîm, k.27/40, s.109).

Erken yaşta büyük işlerin üstesinden gelebilen Ahmed Paşa'nın padişahın huzurunda Şeyhülislâm Bursalı Mehmed Efendi'ye verdiği manidar cevap ilmi birikimini ve hazırcevaplığını da göstermektedir. Bursalı Mehmed Efendi'nin Köprülü'nün vefatına binaen "Mevti isabet oldu, zira çok ehl-i ırzın hûn-ı namusunu rîzân ve nahak yere katı çok kan etmişti." sözünü sarf etmesi üzerine sadrazam "Kimi katlettiyse senin fetvan üzerinedir." mukabelesinde bulunmuştur. Bursalı'nın sadrazamın şerrinden korktuğunu beyan etmesi üzerine de "Allah-u Teâlâ'dan korkmayıp mahlûkundan korkmak ilm-i diyanete layık mıdır?" sözüyle gerek son sözü söylemiş gerekse

padişahın hoşnutluğunu da kazanmış akıllı ve zeki devlet ricalindendir. (Ahmed Refik 1331, 4) Duraklama döneminde 1663 yılında Uyvar Kalesinin fethi, 1666 yılında ise 21 yıl boyunca alınamayan Girit'i almaya muvaffak olması, 1672 yılında Bucaş Antlaşması ile de Devlet-i Osmaniyye'yi batıdaki en geniş sınırlara ulaştırması askeri ve siyasi sahada maharetini göstermektedir.(Hammer 1947, XI:301; Danışman 1965, X:31-38)

Askeri başarılarının yanı sıra ilme de önem veren sadrazamın bilimsel anlamda gerçekleştirilen tartışmaları da yönetmesi dikkat çekicidir. Sadarete Müslüman ve Hristiyan bilginlerin münazaraların bizatihi Fâzıl Ahmed Paşa'nın talebi doğrultusunda tertip edilmesi ve gerektiği yerlerde sadrazamın da ilmi cevaplar ortaya koyması o dönem için ilme verilen önemi ve ilmin üslubuna riayet edildiği sürece serbest bir deklare alanı tesis edildiğini göstermektedir.(Hammer 1947, XI:297) Bu bağlamda 1662 senesinde Fâzıl Ahmed Paşa'nın büyük kütüphanede bulunan iki kürenin üzerindeki daireler hakkında bilgi almak istemiş bunun yanı sıra Kudüs Patriki Nikousios (ö.1084/1673)'un ve Mehmed Vanî Efendi (ö.1096/1685)'nin ilmi tartışmalarını takip etmiştir. Keşifler, kadim ve yeni astronomi, peygamberin mucizeleri, Ayasofya'nın ciheti ve Allah'ın Sina dağında Hz. Musa'ya gözükmeleri gibi konular tartışılan konulardan bazılarıdır.(İnalçık 2015, III:109-10) 1661 yılında İstanbul'da ilk Osmanlı Kütüphanesi olan "Köprülü Kütüphanesi"ni inşa ettirmesi ilim ve mimariyi bir arada barındıran faaliyetleri arasında yer almış, vakıfları barındıran medrese ve darü'l-kurra'da eğitim gören öğrenciler için vakıflarının senelik kullanımının 500 altınının öğrenci ve fakirlere dağıtılmasını sağlamıştır.(Topçu 2015, 198)

Fâzıl Ahmed Paşa'nın icraatlarını yalnız bir kanaldan yorumlamak onun faaliyetlerine zül addetmek olacaktır. Örneğin Uyvar'ın Fethi (1663) askeri bir başarıdır ancak bunun yanında şairleri desteklemesi,(2018, 110,355,365) ders vermesi, ilmi müzakereler tertip etmesi, tercüme hareketlerini desteklemesi,(1975, III:313) kiliseleri camiye, âtıl binaları medreseye dönüştürmesi, cami, ev, su kuyusu silahhane ve değirmen inşa ettirmesi ve çok sayıda imar ve inşa vakfetmesi icraatlarının; ilmî, sanatsal, mîmarî ve askerî boyutunu ortaya koymaktadır. Bu anlatılanlara ilaveten Bursalı Mehmed Tahir Efendi (ö.1925) eserinde "Bir de mükemmel Arapça divanları vardır."(1975, III:56) ifadesini kullanmış ancak Fâzıl Ahmed Paşa'nın böyle bir eseri hakkında başka yerde herhangi bir emareye rastlamadığımız için Fâzıl Ahmed Paşa adına yazılan divanları kastettiği kanaatini taşımakla birlikte böyle bir ihtimalin de göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

İfade edilen başarıların yanı sıra Fâzıl Ahmed Paşa'nın tasavvuf ehli ile aynı düzeyde ilerlemeyen komplike bir münasebeti vardır. Bu bakış açısının teşekkülündeki etmenler; müşahede ettiği hareketli dönemin istismar ile ihmal arasındaki dengenin kurulamaması ile ilişkilidir. Bu çalışmada önceki dönemlerin tekke-medrese kavgasını müşahade eden deneyimli sadrazamın ehl-i tasavvufa yaklaşımı serdedilmeden önce Osmanlı Devleti'nin tekkeye yaklaşımı ve XVII. yüzyılda tekkeye karşı zait bakış açısının değişimini etkileyen dinamiklere kısaca değinilecektir.

2. Osmanlı Devleti'nin Yürüttüğü Tekke Siyaseti ve XVII. Asır Tekke Karşıtı Faaliyetlerine Kısa Bir Bakış

Tasavvuf, dinin benimsenmesi konusunda ilmi ve ameli mihmandarlık görevini üstlenen ve hayatın her veçhesinde insanların kendilerine yer bulabileceği geniş bir yelpazedir. Kendi içinde maddi ve manevî gelişim stratejileri barındıran bu disiplin, bireylerin ve toplumların taleplerini dini sahaya taşıyarak karşılanmasını

öngörmektedir. Nitekim ruhsal terakki ve nefis kontrolü ile bireysel; birlik ve edep şuuruyla toplumsal öğretilere ev sahipliği yapmaktadır. Osmanlı Devleti'nin idarecileri ve halkının geneli de devletin teşekkülünden itibaren tasavvufu terviç etmişlerdir. Bu bağlamda Anadolu'nun mayasında İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Hacı Bektâş-ı Velî (ö.669/1271), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273), Sadreddin Konevî (ö.673/1274), Yunus Emre (ö.720/1320) ve Şeyh Edebâlî (ö.726/1356) gibi şahsiyetler vardır. (1957, II:691,711; Çetin 1990, 186)

Osmanlı Devleti'nde tekke kültürüne yaşam alanının her evresinde rastlamak mümkündür. Başta Horasan erenlerinin Anadolu'ya göçleri ve karşılıksız eylemleri onların samimiyetine güvenen Anadolu halkının kucak açmasıyla tasavvufun Anadolu'da hızla yayılmasını haliyle tekke kültürünün benimsenmesini sağlamıştır. Tekkeler halkın yalnızca dini kaygılarını karşılama konusunda değil, sosyal güvenlik ve yardımlaşma altında işlenebilecek; meslek loncaları, yolcular için kervansaray, ihtiyaç sahipleri için aşevi ve kimsesizler için yetimhane, askeriye için kışla, (Öngören 2016, 22-24; Yılmaz 2019, 18-19) örgün eğitim için medrese ve sibyan, yaygın eğitim için sohbet halkası, okuma yazma merkezi, ahlak ve şiir, musiki, hat ve nakkaşlık gibi muhtelif sanatların öğretildiği sanat merkezi gibi görevler üstlenmiştir. (Sühreverdî 1427, I:117-25; Özdemir 1994, 283-85) Devletin tekkeyi desteklediği diğer alanlardan biri de ribat adı verilen sınır boylarındaki mekanlardır. Alp-erenler, İ'lâ-yı kelîmetullah'ın yayılmasını kendilerine şiar addetmiş, sınır güvenliği ve iskân politikasında da önemli hamlelerde bulunmuşlar, ilerleyen zamanlarda ise kurumsal yapıya bürünen tekkeler seferlere gönüllü askerler tevdi etmiş ve bizatihi tekke şeyhleri de iltihak etmişlerdir. (1957, II:691,711; 2017, 380; Çetin 1990, 186) Tekkelerin halk ve devlet menfaatine gösterdikleri bu eylemden dolayı devlet, tekkeyi vergi muafiyeti, tekke tahsis etme ve hazineye desteklemek suretiyle; halk ise gerek nakdi gerekse tekkenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ellerinde bulunan malzemelerle istinatgah olmuştur. (Antakya Şer'iyye Sicili, t.y.; Özdemir 1994, 291; Küçük 1976, 139-40) Bunlara ek olarak padişahların da bir kısmının tekkeye müntesip ve muhip olması tekkelerin desteklenmesinde önemli katkı sağlamıştır. Bu bağlamda "Bayezîd-i Velî, Seyyid Baba Yusuf Efendi'den; Yavuz Sultan Selim, Şeyh Seyyid Abdullah Efendi'den; I. Ahmed ve IV. Murad Celvetî piri Aziz Mahmud Hüdâî'den; Sultan Mehmed yine Celvetî Ehl-i Cennet Efendi'den" (Öztürk 2017, 505-6) tekkeye intisabı olan padişahlara örnek olarak verilebilir.

Tüm bu anlatılanlar devletin teşekkülünden beri askeriye diğer meslek gruplarına, medreseden tekkelere, şairlerden padişahlara kadar sosyal, siyasi ve kültürel hayatın her alanına sirayet etmesine; (Küçük 1976, 135-39, 148-54; Özbilgen 2014, 544-45) devlet-tekke münasebetlerinin de genel panoramasının müspet bir seyir kaydetmesine olanak tanımıştır. XVI. asra doğru ise bu durumda istisnaların artmasıyla devlet tekke münasebetleri yer yer inkıtaa maruz kalmıştır. Bu dönemde yaşanan başlıca devlet, tekke ve medrese ilişkilerine bakıldığında ise en dikkat çeken hadise Abdülmecid Sivâsî (ö.1049/1639) ile Kadızâde Mehmed Efendi (ö.1045/1635)'nin tartışmalarıdır. (1286, MF nu: 1009:50b-52a; 1967, VI:2716-23; Uzunçarşılı 1954, III/1:370-74) Fâzıl Ahmed Paşa dönemi tekkeyi ilgilendiren diğer ciddi meseleler ise bu tartışmaların sonucunda gerçekleşen hadiselerdir.

Kadızâde-Sivâsi tartışmalarına geldiğimizde temelde iki merhalesi bulunmaktadır. İlk merhale vaaz ve halkı kıskırtma ikincisi ise bürokratik sahada etkin olma eğilimleridir.

Tartışmaların ilk merhalesi IV. Murad zamanında fermanla yasaklanan maddelerin fetva ile desteklenmesi ile başlamaktadır.(1967, VI:2719) Mustafa Nâimâ'nın açıklamalarına göre Kadızâdeliler'in fetvası padişahın menettiklerini uygulamayan ve ulu'l emr-e itaat etmeyenlerin katledilmesi doğrultusundadır.(1967, VI:2720-21) Padişah fermanlarına onay vererek prim elde etmek isteyenlerin ve belli mevkilere gelenlerin sayıları da bu dönemde oldukça artış göstermiştir. Bunun sonucunda sonraki süreçte mutasavvıfların aleyhine cephe alan şeyhülislâm sayısı ve idam fetvaları da artmıştır.(Gölpınarlı 1983, 162; Türer 2011, 38-39) Her ne kadar şeyhülislâm sayıları artmış olsa da bu konuda Kadızâdeli vaizlerin aleyhine ve mutasavvıfların lehine hareket eden şeyhülislâmlar da bulunmaktadır. Şeyhülislâm Bahâî Efendi (ö.1064/1654)'nin Kefeli Hüseyin Efendi (ö.1010/1601) ve Molla Mehmed'e; Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahya Efendi (ö.1088/1677)'nin Niyâzî Mısırlı (ö.1105/1694)'ye yaklaşımları tek taraflı yönetilen bir süreç olmadığının emaresidir.(1309, 36)

Kadızâdeliler, Birgivi'nin *Tarikât-ı Muhammediyye* isimli eserlerini kullanarak ilmi faaliyet yürütmeksizin sloganik ve kutsayıcı söylemlerle ideolojilerini sürdürmüşlerdir. Halveti şeyhleri başta olmak üzere ilmi cevaplar verilmiş Abdülhad Nûrî Efendi (ö.1061/1651) kitaplarına reddiye ve kullandıkları mevzu hadisleri ortaya koyan eserler kaleme almıştır. Yapılan reddiyelere karşı ilmi refleks geliştiremeyen Kadızâdeliler ise saraydaki nüfuzlarını kullanarak kitaba karşı gelenlerin infaz edilmelerini talep etmişlerdir.(1967, VI:2720; Uzunçarşılı 1954, III/1:370)

Yine o dönemde şeyhülislâmdan katli istenen Molla Mehmed'in reddiyeleri üzerine Molla Mehmed tedbir amaçlı memleketine gönderilmiştir. Şeyhülislâm Bahâî Efendi, Tatar İmam olarak da tanınan Kefeli Hüseyin Efendi'ye de aynı tehlikeye maruz kalmaması için tavsiyede bulunmuş, o ise aksine hareket ederek Fatih camine gitmiş, ilmen meydan okumuş ancak karşısına kimse çıkmamıştır.(1383b, V:264-65; 1967, VI:2720) Gücü ve destekleyicilerine rağmen Kadızâdelilerden meydan okumaya cevap verecek kimse olmaması tartışmaların ilmi dairenin dışına çıktığını göstermektedir.

Kadızâdeliler'in XVI. yüzyılda tartışmaya açtıkları meselelere gelindiğinde ise öne çıkan on altı mevzu vardır. Matematik gibi müspet ilimlerin tahsili, Hızır (as)'ın varlığı, Ezan-nâat-ı Nebî- mevlit ve sair beyitlerin makam ve güzel sesle okunabilirliği, erbâb-ı tarikin deveran ve sema yapması, peygambere salavat getirilmesi, sigara ve kahvenin haramlığı, Hz. Peygamberin anne-babasının imanı, firavunun imanı, İbnü'l-Arabî'nin görüşleri, Yezid'e lanet, Kabir ziyareti, cemaatle nafile ve kandil geceleri kılınan namazların hükmü, büyüklerin ellerinden öpülmesi, büyüklere eğilmek, "emr-i bil-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" in sınırı ve rüşvet bahsi gibi konuların caiz ve haram olup-olmadığı mevzuları tartışma konusu olarak bir müddet gündemde kalmıştır.(1286, MF nu: 1009:6a-12b, 14a-20a, 34a-36a, 37b-39b, 52a-53b; 1967, VI:2718; Hammer 1947, XI:8-9; Uzunçarşılı 1954, III/1:365-66; Yurdaydın 1963, 74-78; Gölpınarlı 1983, 160-61)

Tartışmaların ikinci merhalesi ise padişahı destekleyerek kendi söylemlerine zemin arayan Kadızâdelilerin sahada aktif tahribata sebep olacak icraatlarının diğer idareciler tarafından da desteklenmesini sağlama sürecini kapsamaktadır. Nitekim bahsi geçen Kadızâdelilerin bazı iddiaları IV.Mehmed tarafından Köprülüzâde'nin döneminde fermanla eyleme geçirilmiştir. İdarecileri kendi fikirlerinin tesiri altında bırakmaya muvaffak olan Kadızâdeliler 1067/1656 yılında cehr-i zikri yasaklatabilmişlerdir.(Gölpınarlı 1983, 165; Kara 2008, 229) Köprülü

Mehmed Paşa döneminin kendi siyasi sıkıntıları, padişahların ve sadrazamların sirkülasyonu, Kadızâdeliler'in fetvalarını tam anlamıyla dinlemeye ve desteklemeye pek fırsat tanımamıştır. Ayrıca çınar vakiasında da Kadızâdeliler'in hamilerinden birçok kişi de katledilmiş, önemli ölçüde sarayda etkileri azalmıştır. (Uzunçarşılı 1954, III/1:372) Köprülü Mehmed Paşa döneminde ihtilafli meseleler için her ne kadar saraydan destek bulamasa da iç sıkıntılardan istifade ederek cebren ve taasubiyetle sarayın dahi izninin dışında fikirlerini kabul ettirme yoluna gitmişlerdir. Taşkınlık ve saplantılarının seviyesini göstermek konusunda önemli ipuçları içeren bu durum, Köprülü Mehmed Paşa'nın sert müdahalesi ve sürgünleri sonucunda bir müddet daha faaliyetlerini sürdürememelerine sebep olmuştur. (Hammer 1947, XI:10) Fâzıl Ahmed Paşa dönemine gelindiğinde ise gayr-i Müslim olmalarına rağmen Patrik Nikusios Efendi ve Alesksandros Movrokordatos (ö.1709) gibi bazı isimlerin birtakım imtiyazlar elde etmesi, (Sturdza 1983, 135) Kadızâdeliler için de umut ışığı olmuş ve bürokrasi alanında tahakkümlerine ağırlık vermişlerdir.

Tartışmanın ikinci evresindeki önemli gelişmelere odaklanacak olursak XVII. yüzyılda tartışmalar resmi bir baskıya bürünerek zaman zaman marjinal tutumlarından dolayı bastırılmış olsa dahi ilk fırsatta gün yüzüne çıkmıştır. Sadrazamlığının beşinci yılında tasavvufa ve vakıflara dair gelişmeler olumlu ilerlerken babası döneminde bastırılan Kadızâde-Sivâsi olaylarının devamı niteliğinde olan tasavvuf aleyhtarlığı yeni bir boyut kazanmıştır. Mutasavvıfları yakından ilgilendiren 1077/1666 yılında vuku bulan ve "Yasağ-ı Bed" yani kötü yasak ismiyle ebced hesabı üzerinden tarih atılarak anılan yasak yürürlüğe girmiştir. Yasak vaizlerin baskı yapması ve/veya vaizlerden etkilemesinden dolayı Fâzıl Ahmed Paşa'nın döneminde IV. Mehmed'in onayıyla ve Ahmed Paşa'nın desteğiyle yükselen Vanî Efendi tarafından fetva verilerek onaylanmıştır. (1309, 35-36; Gölpinarlı 1983, 166-67; Aşkar 1998, 96) Semâ, deveran ve sesli zikir yasaklanmış, Anadolu'da birçok Mevlevîhâne kapatılmıştır. (İbn Kemâl, t.y., 210; Gölpinarlı 1972, 196; Tanrıkorur 2004, 470; Kara 2015, 79; Tatçı ve Mevlüt 2015, 27) Bu yasağın tasavvufi hayata dair katkıları olan bir sadrazamın dönemine tekabül etmesinin Kadızâdeliler başta olmak üzere birçok sebebi, tarihi ve müsebbibi hakkında da farklı malumatlar vardır. (Thevenot 1978, 133-35; Aşkar 1998, 96)

Yasağın onaylanması başta padişah olmak üzere idarecilere olayların yansıtılmasına bağlı olarak şekil almış, liyakat ve hakikatten ziyade yakınlık önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda IV. Mehmed'i tekke aleyhinde etkileyen hâce-i sultânîlik makamındaki Vâni Mehmed Efendi, *Hâviu'l-Kudüs*, *Tebyinu'l-Mehârim*, *Fetavây-ı Bezzâzi*, *Medhal* ve *Üstüvânî Risâlesi* gibi eserlerden hareketle sema ve deveranı raksla mukayese ederek padişahı haram olduğuna ikna etmeyi başarmıştır. (t.y., nu: 1346:449; Özel 2013, 131; Yurdaydın 1963, 74-76)

Mutasavvıfların dini deruni anlama ve yaşamalarına engel konulması bireysel ve toplu ibadet özgürlüklerinin de önüne geçmiştir. Bunun neticesi olarak sûfler sema ve deveranın caiz olduğu ve dini yönden herhangi bir sakınca teşkil etmediğine dair reddiye ve müstakil eserler kaleme almışlardır. Bunlardan bir kısmı; Dividcizâde Mehmed-i Üsküdarî'nin, *Halvetîler'in Devrine Dair Bir Risale*, Şeyh Abdülehad en-Nûrî Efendi'nin, *Risale fi beyânî Devrânî's-Sûfiyye* ve Sünbül Sinan Efendi'nin *Tahkikiyye* ve Rüsûhî İsmail Dede'nin *Hucetü's-Semâ* eserleridir. (Türer 2011, 86-87 Dipnot, 136.) Sonraki süreçlere de sirayet eden hadiseler için de tekke tarafından ilmi faaliyetler devam etmiş, bu bağlamda Nâblusî (ö.1731) *Îzâhu'Delâlat fi Semâ'i'l-âlât ve'l-ukûdu'l-Lü'lüyye fi Tariki's-Sâdati'l-Mevleviyye* risâlesini hazırlamıştır. (en-Nâblusî 2009)

Sadrazamla tanışıklığın ve beraberliğin kökeni Köprülü Mehmed Paşa'ya varan Mezâkî (ö.1087/1676) ise bu süreçte Fâzıl Ahmed Paşa ile Girit'in kuzeyinde yer alan Kandiye Kalesi'nin fethinde (1080/1669) bulunmuştur.(Hammer 1947, XI:214-16) Paşanın zaferlerinden hoşnut olan şair, sevincini aşağıda yer vereceğimiz "Yasağ-ı bed" olarak ilan edilen tarihlerde yasak enstrümanlarından ney ile neşelenmeye dair içinde kinaye barındıran beyitler ile ifade etmiştir:

"Aceb pür-şevk idermiş ehl-i bezmi, Sadâ-yı 'ud u âvâz-ı def ü ney"

yine bir başka beytinde;

"Bu şevk-i feth-i Kandiyedür şimdi ey gönül, Âvâz-ı def ü nağme-i nâyı kim istemez"(Mermer 1991, 22; Tok 2015, 235)

şeklinde fikirlerini sadrazama beyan etmiştir.

İlmi birikimi ile dikkat çeken Ahmet Paşa'ya sözü ve nazı geçen sûfi, şair ve sair ehl-i sanat erbabı sıkıntılarını kolaylıkla ifade edebilmişlerdir. Şeyh Nuri ve Şeyh Abdulmecid Sivâsi Efendi'ye müntesip, *Mesnev'* nin ilk cildini tercüme eden ve Mevlânâ hayranlığı ile bilinen, Nazmi Efendi'de;

"...Revâ mîdır olam hâtır-ı hazîn u mahzun?

Revâ mı çeşm-i ümmid ola kör-i mâderzâd?

Revâ mı cevr-i felekle elem-keşide olam?

Revâ mı baht-ı siyahım beni ede nâşâd?..."(Türer 2011, 147,149)

beyitleriyle o günün şartları doğrultusunda sadrazama meramını methiye ile sunmuştur. Bu bağlamda sadrazamın gerek eleştiriler gerekse övgüler konusunda şairler ile bağlarının kuvvetli olduğu gözlemlenmektedir.

Bu süreçte gerçekleşen bazı hadiseler göz önünde bulundurulduğunda karşılaşılan diğer bir enteresan olay ise Fâzıl Paşa'nın himayesindeki sûfi-şairlerden bir diğeri Sâbir Pârsâ (ö.1090/1679) hakkındadır. Kendileri Gelibolu Mevlevîhanesi ikinci şeyhliğini idame ettirmiş bir zattır. Ancak yasağ-ı bed döneminde Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahya Efendi (ö.1088/1678)'nin destek ve teşvikleri ile on üç yıl ifa ettiği şeyhlikten ayrılıp mollalığa geçişi bazı Mevlevî kaynaklarda eleştirilmiş olsa da ilerleyen süreçte 1669 senesinde Bosna ve 1671 senesinde Sofya kadılıklarının ardından şeyhliğe devam etmiştir. (Yoldaş, t.y., 126-27) Her ne kadar şeyhlik Kadızadeliler tarafından istenilmiyor olsa dahi şeyhler kadılık görevi icra ederken aykırı bir görüş serdetmemişlerdir. Bu durumdan çıkarılacak sonuçlardan birisi ise şeyhin değil, şeyhlik makamının kabullenilememesidir. Nitekim bir şeyhin kadılığa geçişi medreseliler tarafından değerlendirmeye dahi tabi tutulmazken tekkeliler tarafından kınanmıştır.

Yasağa karşı direnen ve istisna sayılabilecek açık tekkeler ve serbest hareket edebilen sûfiler de mevcuttur. Sınırlı taviz verilen yasakta Aşkar'ın ifadesiyle yalnızca "Edirne'de bir Kâdirî Tekkesi, Bursa'da Eşrefzâde Şeyh Şerafettin ve Halvetî şeyhi Şeyh Muhyiddin ile Niyâzî-i Mısırî'nin tekkeleri zikir ve deverana devam etmiştir."(1309, 34; Doğramacı 1988, 9; Aşkar 1998, 97)

Sema ve deveranın yasaklandığı dönemlerde dahi inandığından taviz vermeyen ve zikrine devam eden Mısırî, Ahmed Paşa tarafından Edirne'ye davet edilmiştir. Mısırî Edirne'de takribi kırk gün kadar konuk olmuş, akabinde Bursa'ya geçiş için müsaade almış, yolunun üzerinde bulunan İstanbul'da bir süre ikamet etmiştir. (1309, 36; 2006, V:78; Aşkar 1998, 112-17) Halkın teveccühüne mazhar olan Mısırî, Ayasofya camiinde devlet ricalinin de aralarında bulunduğu bir vakitte yasağ-ı bed döneminde hutbe icra etmiştir. Verdiği hutbenin önemi ise devrin sema ve deveran aleyhtarlığına karşı zikrin Fâziletinin açıklaması noktasında cesur bir tutum sergilenmesidir. Hutbenin konuları arasında tasavvuf erbabının göstermiş olduğu şecaat ve hizmetler, şer-i şerife mugayir bir tavır benimsemedikleri, tekke ve dergâhların büyük şahsiyetlerin yetişmesinde öğretici bir kurum olmasının yanı sıra ilim ve irfan merkezleri olduğu da ayrıca vurgulanmıştır. Sultan IV. Mehmed, Niyâzî-i Mısırî henüz kürsüden ayrılmadan zikir ve deveranın serbestliğini kendisine aktarmıştır. (2006, V:77; Aşkar 1998, 106) Yapılan çalışmalar, vaazlar, yazılan eserler ve devlet ricalini bilinçlendirmeye yönelik faaliyetlerin sonunda ise "nağme" ismiyle tarih atılan yasak 1095/1684'te kaldırılmıştır. (Gölpınarlı 1983, 168)

Medreseli ve tekkeli münasebetlerinden sûfî ve tekke namına zarar gören diğer tarikat ise Melâmiyye'dir. Kanuni Döneminde başlayan bu süreç Fâzıl Ahmed Paşa dönemine kadar da devam etmiştir. İsmail Mâşûkî (Oğlan Şeyh/ö. 935/1529) ve on iki müridaniyle birlikte şeyhülislâm Kemal Paşazâde (ö.940/1534)'nin fetvasıyla, Bosnalı Şeyh Bâlî (ö.980/1572-73), Ebu's-Suud Efendi (ö.982/1574)'nin fetvasıyla ve Sütçü Beşir Ağa (ö.1159/1746) ise Sun'î-zâde Seyyid Mehmed Emin Efendi (1076/1665)'nin fetvasıyla hayatlarına son verilmiştir. (t.y., I:67-68; Ocak 2013, 358) Hâşimî Seyyid Osman aranmasının akabinde gizlenmiş ve Ankaralı Şeyh Hüsameddin ise hapsedildiği kalenin ertesi gününde vefat etmiş Melâmîler arasındadır. Bu durum ilerleyen süreçlerde de Melâmîlerin gizlenmesine sebep olmuştur. Öte yandan Fâzıl Ahmed Paşa döneminde öldürülen Melâmîlerin fetvasının Sun'î-zâde tarafından verildiği bilirse de fermanın kime ait olduğu konusunda ihtilaf vardır. Mehmet Tahir Efendi, Fâzıl Ahmed Paşa'nın birçok Melâmî'yi katlettiğini iddia etmesine karşılık; (t.y., I:68) Ocak, "IV. Mehmed'in Edirne'ye, Veziriazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın ise Avusturya seferine gitmesinden faydalanan..." (Ocak 2013, 358) ifadeleriyle ferman sahibi addedilen Ahmed Paşa'nın o an İstanbul'da olmadığına işaret etmiştir. Yine Ocak, Fâzıl Ahmed Paşa'nın payitahta dönüşünün akabinde ahvali tetkik ettirdiği ve bunun neticesinde Sun'î-zâde'yi görevden azletmiş, yerine ise Minkârîzâde Yahya Efendi'ye görevi teslim ettiğini belirtmiştir. (Ocak 2013, 359) Yahya Efendi, Mısırî'yi müdafa eden ve tekkeye yakın bir isimdir. Yahya Efendi'nin şeyhülislamlığı haksızlığa uğrayan tekkeli için teselli olurken devlet; tekke-medrese/sûfî-molla dengesini de bu şekilde muhafaza edilmeye çalışmıştır. (1309, 36) Bu her ne kadar medreselileri tahrik eden bir tutum gibi görünse de devlet, marjinal söyleme cezayla, haksızlığa uğrayanları ise mükafatla dengenin ayarlanmasını sağlamıştır.

Devletin denge politikasını gütmeye çalışması ise medrese ve tekkelerin güçlenmesiyle de alakalıdır. Devletin teşekkülünden itibaren ilim ve irfan seyri devlet tarafından desteklenmiş, desteklenen bu ilmi sahayı temsil eden medrese ve irfani sahayı temsil eden tekke; halktan ve bürokrasiden yana ciddi destekçi elde etmiştir. Gücün kontrol edilememesi ise tahribata sebebiyet vermiştir. Desteğini Hakk'tan ziyade halktan arayanlar adaletten ziyade adaleye saparak menfaatleri uğruna zarar ve tahribata teşebbüs etmişlerdir. Böylece XVII. Yüzyıla doğru

gelindiğinde Fâzıl Ahmed Paşa devri, mağlubiyetten bir nebze kurtulan devletin müreffeh olması beklenirken geçmiş kavgaların aksettiği bir zaman dilimi halini almıştır.

3. Fâzıl Ahmed Paşa'nın Tekke'ye Bakış Açısını Şekillendiren Faktörler ve Sûfi Münasebetleri

Sadrazamların hayatında sûfiler ile ilişkilerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Sadaret makamında bulunan bir paşa için sûfilere yaklaşımı etkileyen unsurlar değerlendirildiğinde; müspet, menfi ve vukufi olarak üç veçhede serdetmek mümkündür. Olumlu ve olumsuz temayül, sadrazam-sûfi ilişkilerinde eğer sadrazamın gerekli ilgisinin yanı sıra imkânı varsa himaye ve ceza, imkânı yoksa da yakınlık ve mesafe koyma yönünde etkilemiştir. Vukufi ise tekkeye karşı bakış açısının yansız (nötr) olduğu, değerlendirmelerde tekke ya da medresenin konumunu halkın genelinden ayrı bir statüye yerleştirilmediği bakış açısıdır.

Fâzıl Ahmed Paşa'nın mutasavvıflara karşı bakış açısında tekdüze bir bağ bulunduğunu söylemek oldukça zordur. Ahmed Paşa, tekkeye karşı kayıtsız kalmadığı için görüşleri ve eylemleri müspet ve menfi olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak görüşlerini olumlu yönde etkileyen olaylar ve şahsiyetler değerlendirildiğinde ailesinden intisaplı şahsiyetlerin mevcudiyeti, muhabbeti ve onlar için eylemleri göze çarpmaktadır. Aile efradının ehl-i tasavvufa kurbiyeti sadrazamın erken yaşlarda tasavvufi düşünceyle tanışmasını sağlamıştır. Mehmed Nazmî Efendi'nin *Hediyetü'l-İhvân* eserinin yedinci bölümünde Ahmed Paşa'nın kardeşi Şehid Fâzıl Mustafa Paşa (ö.1102/1691)'nin Şeyh Karabaş ismiyle anılan Şeyh Mahmud Efendi (ö.1097/1687)'ye mürid ve muhib olduğu beyan edilmektedir.(2011, 625; Necdet 2001, 223-24) İnşa ve islah konularında adı sıkça anılan Mustafa Paşa, tekkeler için de yardımda bulunmuştur. Misal olarak Şeyh Şaban Ferevî'ye halife ve Halvetî mensubu olduğu bilinen Çarhacı Ahmed Efendi (ö.1165/1752)'nin Akbiyık Mescid ve tekkesini imar ettirmiştir. (Hüseyin Ayvansarayî 1281, 44) Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu Nûman Paşa (ö.1131/1719)'nin intisabına dair ise herhangi bir malumat bulunmamakla birlikte tasavvuf, kelim ve hadis alanlarında ciddi ilmi birikime sahip; Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin sözlerini ihtiva eden risalesi, Abdülkerim el-Kuşeyri'nin *Risâle-i Kuşeyri* isimli eserinin özeti ve *el-'adl fî Beyânî Hâli'l-Hıdr* müellifidir.(t.y., I:264,293; Özcan 2002, 267) "Hoca Paşa" lakaplı sadrazamın ilmi çalışmalarından ve ilgi alanlarından hareketle tasavvufî meşrebe yatkın bir sadrazam olduğu anlaşılmaktadır.

Fâzıl Ahmed Paşa'nın amcası Hasan Ağa ve oğlu Amcazâde Hüseyin Paşa (ö.1114/1702), Mevlvî Şeyh Kari Ahmed Dede (ö.1113/1702)'ye müntesip olmakla beraber Hüseyin Paşa'nın aynı tarîkatın kibarından Şeyh Bostan-ı Sâni'ye muhabbet duyduğu kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.(t.y., 131; 1980, 32; Özcan 1989, I:574; Necdet 2001, 280) Ayrıca Hüseyin Paşa'nın fakirler, talebeler, okuma yazma öğrenenler ve temliklerin harcırahı haricinde İstanbul meşayih için yıllık on beşer kese bahşış ayırdığı ve 1698 senesinde deprem sonucunda tahribat meydana gelen Kubbe-i Hadrâ olarak anılan Mevlâna Türbesi kubbesinin tamirini üstlenmesi tasavvufa muhabbetini gösteren emareler arasındadır.(Uzluk 1946, 124; Gölpınarlı 1983, 169; t.y., 133)

Sadrazamın ehl-i tasavvufa yaklaşımında belirleyici role sahip aile efradının yaklaşımının yanı sıra kendi ilmi faaliyetleri de sûfi şahsiyetlerle münasebet kurmasını sağlamıştır. İstanbul'daki ilk müstakil kütüphaneyi inşa ettirmesi ve birçok eser bağışlaması ilmi faaliyetleriyle dikkat çeken sadrazam olduğunun en bariz örnekleri

arasındadır. İlimi faaliyetler sadrazam ve sûfîler arasında bir başka kesişim noktası olmuştur. Örneğin bu bağlamda sadrazam, Niyâzî-i Mısırî'nin müntesibi, şair ve hattat “İshak Hocası” ismiyle meşhur Şemseddin Ahmed (ö.1120/1708)'den *Tercüme-i Hadîs-i Erba'in* isiminde eser kaleme almasını talep etmiştir.(Çalışır 2019, 797) İlimi alışveriş konusunda ayrıca Nakşibendî müntesibi Açıkbaş Mahmud Efendi (ö.1077/1666) sadrazama Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin tabirine göre “On iki ilimden bahseden kıymetli bir eser” takdim etmiştir.(t.y., 1:29) Fâzıl Ahmed Paşa ile birçok kesişim noktasına sahip Niyâzî-i Mısırî'ye gelindiğinde ise Mısırî'nin altı sayfalık cifri ihtiva eden *Tefsîr-i Fatihatü'l-Kitab* isimli risalesi üzerinde alakası tespit edilemeyen bir şekilde, Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa ve bazı isimlerle ilgili tarihler bulunmaktadır.(Aşkar 1998, 154) Diğer bir eseri hakkında ise Gölpınarlı'nın vermiş olduğu bilgiye göre; Mısırî'nin Nur Sûresi'nin 35. Ayeti'nin tefsiri hakkındaki risalesinde “Sultan Mehmed, Köprülüzâde, Vâni ile kaynatası ve Hacı Evhad şeyhi Emir efendi aleyhinde sözleri olduğunu ve kendisinin de İsâ olduğunu...”(Gölpınarlı 1972, 192) iddia ettiğini ifade eder.

Devlet ricalinin yasak konusunda bilinçlenmesine katkı sağlayan ve Ahmed Paşa ile diyalogu bulunan Mısırî'nin Ahmed Paşa ile ilişkisi derin ve karmaşık bir muhabbete sahiptir. Dönemin belli başlı noktalarında ismi sıkça anılan mutasavvıf, sarayda da ismi çokça anılan isim olmuştur. Niyâzî-i Mısırî'ye birkaç kişinin eziyet etmesi üzerine sevenleri tarafından sadarete şikâyet edilmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa ise cezanın Niyâzî-i Mısırî nasıl isterse o şekilde uygulanacağını ifade etmiştir. Bu hadise üzerine sûfi-şair affettiğini belirterek, sadrazamın da affetmesini talep etmiştir.(t.y., 2b; Aşkar 1998, 145)

Temel İslâm bilimlerine ilgi duyan sadrazam için kelâmî ve fıkhi konular uzmanlık alanını teşkil etmiş, her ne kadar pratik olarak tasavvufu yaşamına derç etmese dahi tekkenin fonksiyonel önemine de vakıf yetişmiştir. Bu bağlamda Uyvar Kalesi'nin fethinin akabinde iskân politikası olarak Halveti şeyhi Estergonlu Şeyh Ali Efendi'nin tekke inşasını desteklemiştir.(Şimşirgil 2002, 87-88; Topçu 2015, 185) Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'nin kuruluşlarından itibaren devlet politikalarından biri olan iskân politikasında sûfi cenaha yardımı ihmal etmemiş, bu bağlamda tekkenin dışında; camii, medrese, çeşme, su terazisi, şadırvan, muallimhane, han, hamam, gümrükhane ve kütüphane gibi gerekli temliklerin inşasında da önemli rol oynamıştır.(Topçu 2015, 183-209)

Fâzıl Ahmed Paşa'nın temlikleri hakkında Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerine göre ise hicri 1175 yılında İzmir'de vakıf gelirlerinden maaşının Osman Halife'nin vefatı üzerine Şeyh Mehmed Halifeye tevcih edilmesi(“Köprülüzade Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın İzmir'de bulunan vakfı gelirlerinden maaşını almak üzere...” 1175) ve hicri 1277 tarihli vesikaya göre Fâzıl Ahmed Paşa Vakfı Üsküp'te tekkede bulunan görevlilerinin maaşları artırılması hakkında malumatlara da rastlamak mümkündür. Bu ise vakıf eserlerinin ve çalışanlarının bir şekilde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadaka-i cariye üzerinden irtibat taşıdığına da habercisidir.(“Üsküb'deki bilcümle camii mescid ve tekkelerin varidatı” 1277)

Faziletli sıfatı ile nitelendirilen sadrazamın diğer sûfîler ile ilişkilerine gelindiğinde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Atpazarı Osman Fazlı Efendi (ö.1102/1691) ile tanışmaları halifesi İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725)'nin *Temâmü'l-Feyz* isimli eserindeki rivayetine göre Atpazarı'nın eleştirilmesi üzere başlamıştır. Osman Fazlı Efendi'nin Ekberli olduğu vurgulanarak vahdet-i vücud hakkındaki sohbetleri ulemanın tepkisine sebep olmuştur. Akabinde bu

konuyu aydınlatmak üzere Ahmed Paşa'ya bir mektup gönderilmiştir. Mektuptan hoşnut kalan sadrazam, Osman Fazlı Efendi'yi sadarete davet etmiş "Ey Efendi, bu belde senin gibi bir zât olsun da ben onu tanımayayım ve onunla sohbetle bulunmayayım. Bu bize yaraşmaz. Mutlaka aramızda muârefe ve sohbet olmalıdır." (1994, 155; Aynî 1941, 526; Çetiner 1998, 29-30) şeklinde mukabele de bulunmuştur. İsmail Hakkı, Atpazarı'nın muhabbetin akabinde oradan ayrılırken vezirin adamlarından birinin ona bir miktar para takdim ettiğini ve ısrar üzerine kabul etmek zorunda kaldığını da ayrıca belirtmiştir. Bu yaşananlar Atpazarı'nın payitahta namını ve öğrenci sayısını artırırken vaazlarını rahatlıkla icra ettirmeye devam etmiştir. (1994, 155; Aynî 1941, 526; Çetiner 1998, 29-30) Yaşananlardan hareketle sadrazamın da ilim konusunda ehil olduğunu düşündüğü kim olursa olsun himaye ettiği ve desteklediği de anlaşılmaktadır.

Gerek zikir yasağı hakkında gerekse sadrazam ile yakınlıkları hakkında malumat bulunan diğer şahıslar ise sadrazamın sûfi meşrep kâtipleridir. Bu kâtipler; Mevlevî şeyhi Gavsî Dede (ö.1109/1697)'nin müntesibi hattat Fasîh Ahmed Dede (ö.1111/1699)(1972, II:113) ve beraberliklerinin kökeni Köprülü Mehmed Paşa'ya varan Arzî Dede ile Müneccimbaşı Ahmed Dede (ö.1113/1702) gibi Mevlevî şahsiyetlerin sohbet halkasında yer alan Mezâkî Süleyman Efendi'dir. (Mermer 1991, 22; Tok 2015, 235)

Bahsi geçen sûfi kimlik ve tekkelere dair müspet bakış açısını destekleyen hadiselerle karşı tekkelere karşı menfi hadiseler de vardır. Niyâzî-i Mısrî ve Karabaş Velî'nin sürgün edilmesi; Melâmîler'in idam edilmesi bu dönemde gücü elinde bulunduran sadrazamın tekkeyi tam salâhiyetle himaye etmediği de anlaşılmaktadır. (Gölpınarlı 1983, 167) Nitekim dönemin gündemini oluşturan yasağı bedde başta sûfiler olmak üzere halk, şairler ve bir kısım devlet ricâlinin sadrazamı kınamalarına yol açmıştır. Gerilimin arttığı bu süreçte etki-tepkiden dolayı sadrazamın bakış açısı tekkeler aleyhinde şekillenmiştir.

Vani Efendi'nin etkisi altında bir süre kalan Ahmed Paşa, Vani Efendi'nin taleplerini büyük ölçüde karşılamıştır. (1967, VI:2727-28) Bu bağlamda Vâni Efendi'nin talebi üzerine Edirne ziyaretgâhları arasında sayılan Kanber Baba Tekkesi putperestlik ile mukayese edilerek yıktırılmıştır. (Hammer 1947, XI:173; Gölpınarlı 1983, 166-67) Yine bu süre zarfında Mesihlik iddiasında bulunan Sabatay Sevi (ö.1087/1676) sorgulanmış halkın bu gibi din adına icra ettiği olayları artırması üzerine devlet daha şiddetli tutum sergilenmiştir. (Ahmed Refik 1331, 73) Önceki dönemlerden edinilen tecrübeler neticesinde zulüm ve katlin her ne kadar yanlış bir yöntem olduğu bilinse dahi önlem için gerekli olduğu kanısı bu tutumun sergilenmesine öncülük etmiştir. Öte yandan algı yönetimi yapan Vâni Efendi, İstanbul'da ortaya çıkan veba hastalığının sebebini halkın türbelere olan teveccühüne bağlayarak vaazlarında bunu öne sürmüştür. (t.y., 52b; Ahmed Refik 1331, 73; Aşkar 1998, 101) Her ne kadar yanlış alınan kararlar için ulema ve halkın tepkisi de gecikmese dahi Vâni Efendi ideolojik fikirlerini dini ve siyasi sahada etkin kullanarak haksız uygulamalara da imza atılmasına neden olmuştur.

Şer-i hükümlere aykırı hadiseler tam anlamıyla kanıtlanmamasına rağmen tekkeye dair tetkiklerini detaylı ve şümulü yapmayan sadrazamın tekke lehine menfi eylemleri Vâni'nin tesiriyle bir müddet artış göstermiştir. Nitekim döneme damgasını vuran ve birçok insanın karar sonucunda olumsuz etkilenmesine sebep olan Yasağı-Bed'de aynı kanalın tesiriyle gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra Vâni ve Mısrî'nin arasındaki çatışma bürokrasiye

hâkim Vâni'nin talebi doğrultusunda şekil alarak Mısri sürgün edilmiştir. Sürgün sebeplerine bakıldığında Mısri, Bursa'da dergâhındayken ikinci kez Fâzıl Ahmed Paşa tarafından 1672? yılında Edirne'ye davet edilmiştir. Bu süre zarfında Camii Atik/Ulu Camii'de vaaz vermiş ancak vaazında devlet ricaline eleştirisi bahane edilerek Rodos'a sürgün edilmiştir.(Aşkar 1998, 112-17; Tatçı ve Mevlüt 2015, 26-27) Rodos'ta Kırım Hanları ile iyi ilişkiler kuran Mısri yaklaşık dokuz ay kadar süren sürgünün ardından Bursa'ya geri dönüş yapmıştır.(1309, 54; 2006, V:78-79; Aşkar 1998, 116-17) Niyâzi-i Mısri'nin hayatında bakıldığında Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatının sene-i devriyesinde 1088/1677 yılında ise Limni'ye farklı kaynaklarda yer alan toplamda altı farklı iddia ile kalebend (kaleyeye bağlanmış) olarak gönderilmiştir. (1995, 82; 2006, V:78-79; Aşkar 1998, 118-19; Tatçı ve Mevlüt 2015, 28)

Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatının akabinde artan medreselilerin sûfi baskısı Karabaş Veli'ye de yansımıştır. 1090/1679 yılında vaaz esnasında tasavvuf ıstılahlarına dair ifadeleri ulemanın bir kısmı tarafından zemmedilmiştir. Olay daha da büyütülmesi ve dedikodu malzemesi haline getirilmesine binaen Limni Adası'na sürgün edilmiştir.(1282, I:357; 1995, 110; Necdet 2001, 105) Sadrazamın himayesinde ancak vefatından sonra sürgüne maruz kalan diğer bir sûfi ise Celvetiyye mensubu Atpazarî Osman Fazlı'dır. Padişah huzurunda düzeni eleştirmesi ve olayları detaylandırarak vaaz etmesi üzerine memleketi Şumnu'ya sadrazamın diğer cenahtan yakın arkadaşı Vâni Efendi ise sadrazamın vefatından sonra gözden düşmesi ve hatalarına binaen Kestel'e sürülmüştür.(Gölpınarlı 1983, 167-68)

Bu yasağın sebepleri ve sonuçları göz önünde bulundurulduğunda sadrazamın tekkeye karşı tutumunda yakın ve yakın görülmemesi anlaşılıyor olsa dahi vefatının akabinde Niyâzi-i Mısri, Karabaş Veli ve Atpazarî Osman Fazlı'nın sürgünleri medreseli Fâzıl Ahmed Paşa'nın denge politikasını zülfüyare dokunmadığı sürece belli ölçülerde tayin etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu durum ayrıca Fâzıl Ahmed Paşa'nın ilmi birikime sahip düşüncelerini temellendiren ulema/şeyhe önem verdiğinin de göstergesidir.

Sonuç

Devletin vecibelerinden biri ülke yönetiminin islah ve istikrarını, halkın mutluluğunu göz ardı etmeksizin idare edebilmesidir. Siyaset ve seyis kavlarının ortak kökten türetilmesi ortak gayelerinin de bu işaret etmektedir. Bu bağlamda Fâzıl Ahmed Paşa'nın konjonktürün dışında tek taraflı hareket etmediğini, tebrik ve tenkitlerin onun devlet yönetiminde aşırıya gidilmediği sürece etkileyici bir rol oynamamıştır.

Köprülüler, yakinen ilgilendikleri ve bir şekilde karşılaştıkları sûfilere ihsanda bulunmuş, tekkelerin tamir, tadilat, inşa ve sair ihtiyaçlarının giderilmesi için de önemli rol oynamışlardır. Ayrıca sadrazam, ailesindeki tasavvufa yakınlıkları bulunan muhib ve müntesiplerden dolayı da tasavvufi atmosfere yabancı değildir. Erken yaşlarda Halvetiyye, Şâbâniyye, Mevleviyye, Karabaşîyye ve Mısriyye çevresinde sıkça karşılaştığı tarikatlar olmuştur. Buna rağmen medreseli sadrazamın tekke ve şeyhe yaklaşımı değerlendirildiğinde tekke/şeyh lehine ve aleyhine olmak üzere iki yaklaşımı da sergilemiştir.

Tekke ve şeyh lehine olan tutumları, Niyâzî-i Mısırî'ye eziyet edilmesi üzerine himaye etmesi, Sütçü Beşir Ağa hakkında yanlış karar alması üzerine Sun'izâde'yi görevden azletmesi ve yerine ise Minkârîzâde Yahya Efendi'yi alması, vahdet-i vücud konularından dolayı tepki toplayan Atpazarî Osman Fazlı Efendi'ye daha ayrıcalıklı olanaklar tahsis etmesi, Halvetî şeyhi Estergonlu Şeyh Ali Efendi'ye tekke inşasında destek vermesi, Çarhacı Ahmed Efendi'nin tekkesini restore etmesi, Mısriyye mensubu İshak Hocası'ndan eser talep etmesi sadrazamın sûfilere karşı müspet bakış açısını destekleyen örneklerdir. Bunun yanı sıra sûflerin de sadrazama yaklaşımları, onun sûfilere yaklaşımından farklı değildir. Nakşî Açıkbaş Mahmud Efendi'nin eser takdim ederken, yasağ-ı bedden dolayı üslubuna uygun bir şekilde Mezâkî ve Nazmi Efendi'de eleştirilerini arz etmişlerdir.

Tekke aleyhine tutumları ise Mısırî'nin sürgün edilmesi, Melâmîlerin katli ve Kanber Baba Tekkesi'nin yıkımıdır. Dönemin en dikkat çeken hadisesi Mevlevî tekkelerinin kapatılması, zikir ve deveran yasağı olan "yasağ-ı bed" in bu dönemde yürürlüğe girmesi ve sadrazamın Vânî Mehmed Efendi'nin görevde yükselmesine yardımcı olması; Fâzıl Ahmed Paşa'nın tekke aleyhtarı olarak tanınmasına sebep olmuştur.

Sadrazamın icraatları dikkate alındığında öncelik sırlamasında medrese-tekke tutumu onun için ilmi faaliyetler, devlet yönetimi ve fetih planlarından önce gelmemiştir. İlme önem veren sadrazam bürokratik tartışmalardan ziyade ilmi tartışmalara temayül serdetmiştir. Devlet yönetiminde devletin duraklama döneminde kalkınmasına odaklanmış, medrese ve tekke eksenin de denge politikası gütmeye çalışmış öte yandan Vânî Efendi'nin tekke aleyhtarı faaliyetlerine de göz yummuştur. Olayların çarpıtılarak sadrazama zuhur etmesi detaylı tetkik ettirmeden hareket etmesine sebep olurken bizatihi üzerine durduğu vakıflarda Sütçü Beşir Ağa'nın kararında olduğu gibi gerekli müdahalelerde bulunmuştur. Babasının döneminde tekke-medrese münasebetinde dengesizliğin ilmî ve içtimaî sonuçlarını deneyimleyen sadrazam, kendi döneminde de benzer sıkıntılardan ötürü tekke ve medreselere mesafeli ve politik bir denge içinde yaklaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin. 1327. *Amasya Tarihi*. İstanbul: Dersaadet Hikmet Matbası.
- Ahmed Refik. 1331. *Köprülüler*. İstanbul: Kütüphane-i Askeri.
- Antakya Şer'iyeye Sicili*. t.y. C. D.22, B.115.
- Âşıkpaşazâde. 2017. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. Editör Hüseyin Nihal Atsız. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aşkar, Mustafa. 1998. *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.
- Aynî, Mehmet Ali. 1941. *Türk Azizleri I, İsmail Hakkı Bursevî*. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey. 1972. *Osmanlı Müellifleri*. Editör A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen. C. II. İstanbul: Meral Yayınevi.
- . 1975. *Osmanlı Müellifleri*. Editör İsmail Özen. C. III. İstanbul: Meral Yayınevi.
- . t.y. *Osmanlı Müellifleri*. Editör A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen. C. I. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Çalışır, M. Fatih. 2019. "Köprülü Sadrazamlar ve Süfî Çevreler". *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, editör Ercan Alkan. İstanbul: İSAR.
- Çetin, Osman. 1990. *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Çetiner, Bedrettin. 1998. "Atpazarî Osman Fazlı ve el-Lâihâtü'l-berkiyyât Adlı Tasavvufî Tefsir Risalesi". *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 16-17 (1999): 7-54.
- Danışman, Zuhuri. 1965. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C. X. I-XIV c. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. 1995. *Zübde-i Vekâyât*. Editör Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Doğramacı, Baha. 1988. *Niyazi-yi Mısırî Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. 1972. "Niyâzî-i Mısırî". *Şarkiyat Mecmuası*, sy VII: 183-226.
- . 1983. *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Hammer, Joseph von. 1947. *Osmanlı Devleti Tarihi (1066-1086) (1656-1676)*. Çeviren Mehmet Ata. C. XI. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hüseyin Ayvansarayî. 1281. *Hadîkatü'l-Cevâmî*. İstanbul: Maba-i Âmire.
- İbn Kemâl. t.y. *fî tahkîkî'r-Raks ve'd-Deverân*. Süleymaniye Ktp. Murad Buhârî Kit. nu.327.
- İnalçık, Halil. 2015. *Devlet-i 'Aliyye*. C. III. IV c. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İsmail Hakkı Bursevî. 1994. *Kitabu Tamâmu'l-Feyz fî bâbî'r-Ricâl*. Editör Ramazan Muslu. İstanbul: MÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kara, Mustafa. 2008. *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Sır Yayıncılık.
- . 2015. *Tekkeler ve Zâviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kâtip Çelebi. 1286. *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk*. C. MF nu: 1009. TBMM Kütüphanesi El Yazması Eserler. "Köprülüzade Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın İzmir'de bulunan vakfî gelirlerinden maaşını almak üzere..." 1175. AE:SMST.III Gömlek:175 Sıra 13799. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- Küçük, Hasan. 1976. *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*. İstanbul: TÜRDAV.
- Mehmed Nazmi Efendi. 2011. *Hediyetü'l-İhvân (Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-Halvetilik Örneği)*. Editör Osman Türer. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mehmed Neşrî. 1949. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi)*. Editör Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- . 1957. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi)*. C. II. I-II c. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mehmed Raşid. 1282. *Raşid Tarihi*. C. I. İstanbul.
- Mehmed Zâkir Şükrü. 1980. *Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und hre Scheiche (Mecmuâ-ı Tekâyâ)*. Editör M. Serhan Taşyi. Berlin.
- Mehmed Ziya. t.y. *Yenikapı Mevlevîhânesi*. Editör Yavuz Senemoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Mermer, Ahmet. 1991. *Mezâkî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi. 2018. *Tezkiretü's-Şuarâ*. Editör Adnan İnce. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Mustafa Lütfi. 1309. *Tuhfetü'l-Asrî fî Menâkibi'l-Mısırî*. Bursa: Emîrî Matbaası.
- Mustafa Nâimâ. 1383a. *Nâimâ Tarihi*. C. VI.
- . 1383b. *Nâimâ Tarihi*. C. V.
- Nâblusî, Abdulganî b. İsmâil en-. 2009. *el-Ukûdü'l-Lü'lüyye fî Tarîkî's-Sâdeti'l-Mevleviyye*. Editör Bekrî Alâeddîn. Dimaşk: Dâru'n-Nînevâ.

- Nâ'ilî-i Kadîm. 1990. *Nailî Divanı*. Editör Haluk İpekten. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Naîmâ Mustafa Efendi. 1967. *Naîmâ Târîhi*. Çeviren Zuhuri Danışman. C. VI. I-VI c. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Necdet, Yılmaz. 2001. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Niyâzî-i Mısırî. t.y. *Mecmua*. Orhan Bölümü, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, n.690.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 2013. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf. 2006. *Sefîne-i Evliyâ*. Editör Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz. C. V. I-V c. İstanbul: Kitabevi.
- Öngören, Reşat. 2016. *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özbilgen, Erol. 2014. *Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniyye*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özcan, Abdülkadir. 2002. "Köprülüzade Numan Paşa". XXVI:265-67. Ankara: DİA.
- Özdemir, Rifat. 1994. "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 5: 259-310.
- Özel, Recep Orhan. 2013. "Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî (1000/1592) ve 'Tebyînü'l-Mehârim' Adlı Eseri Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî and 'Tabyîn al-Mehârim'". *Usul İslam Araştırmaları* 20 (20): 113-40.
- Öztürk, Özkan. 2017. *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasî Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sturdza, Mihail Dimitri. 1983. *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*. Paris.
- Sühreverdî, Ömer b. Muhammed. 1427. *Avârifü'l-Meârîf*. Editör Tefvik Ali Vehbe ve Ahmed Abdurrahîm Sâiyih. C. I. I-II c. Kahire: Mektebe es-Sekafetü'd-Dîniyye.
- Şeyhî Mehmed Efendi, ve Abdülkadir Özcan. 1989. *Vakayiu'l-Fudalâ*. C. I. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şimşirgil, Ahmet. 2002. "Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri". *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda. 2004. "Mevleviyye". *DİA*, XXIX:468-75. Ankara: TDV Yayınları.
- Tatçı, Mustafa, ve Çam Mevlüt. 2015. *Arşiv Belgelerine Göre Niyâzî-i Mısırî ve Dergâhları*. Ankara: TİKA.
- Thevenot, Jean. 1978. *1655-1656'da Türkiye'de*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Tok, Eda. 2015. "17. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik". Sakarya: SÜSBE.
- Topçu, Sultan Murat. 2015. *Gücün Mimariye Yansıması Köprülüler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türer, Osman. 2011. *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uzluk, Şehabeddin. 1946. *Mevlânâ'nın Türbesi*. Konya: Konya Halkevi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1954. *Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)*. C. III/1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- . 1984. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara.
- "Üsküb'deki bilcümle camii mescid ve tekkelerin varidatı". 1277. A. MKT. MHM. Gömlek 220 sıra 90. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- Yılmaz, Ömer. 2019. "Tasavvuf, Tarikat ve Tekkelerin Türk Toplumundaki Tesir ve Tezahürleri". *Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sûfî İlişkileri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yoldaş, Kazım. t.y. "XVII. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Sâbir Pârsâ (Hayatı ve Eserleri)". *İlmî Araştırmalar*, sy XVI: 125-34.
- Yurdaydın, Hüseyin. 1963. "Üstüvanî Risâlesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X: 71-78.
- Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî. t.y. *Tebyînü'l-Mehârim*. C. nu: 1346. Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Zekeriya, Işık. 2017. *Şeyhler ve Şahlar: Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*. İstanbul: Çizgi Kitapevi Yayınları.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAFRANBOLU ŞER'İYYE SİCİL DEFTERİNE GÖRE 1806-1812 OSMANLI-RUS SAVAŞI SEFER ORGANİZASYONUNDA SAFRANBOLU KAZASININ KATKISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1806-1812)

Emre KARAKAYA¹

Özet

Bu araştırmada, Osmanlı Devleti'nin 1806-1812 yılları arasında Bükreş Antlaşmasıyla sona eren Osmanlı-Rus savaşının sefer organizasyonu ve lojistiği ile alakalı olarak Safranbolu kazasının bu savaşa yapmış olduğu katkısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Osmanlı-Rus savaşına ilişkin sefer organizasyonunda Safranbolu ve çevresinden gönderilen asker sayısı, sefer organizasyonunda yapılan iâşe, ikmal ve nefer sayıları, şer'iyye sicil defterinin birinci el kaynak olarak değerlendirilmesi süretiyle ortaya çıkarılmıştır. Böylece 19. Yüzyılın başında nispeten düşük yoğunluklu bir savaşta orta halli bir Anadolu şehri olan Safranbolu sancağının yardımları ele alınmış, ayrıca Osmanlı Devletinin savaş organizasyonunda çekilen zorluklar ve merkez- taşra arasındaki münasebetler gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus Harbi, Safranbolu, askeri tarih, sefer organizasyonu.

An Evaluation on The Contrubition of The Safranbolu Township on the Organization of The Ottoman-Russian Battle By The Safranbolu Şer'iyye Registers (1806-1812)

Abstract

In this study, the contribution of the Safranbolu to the war in relation to the expedition organization and logistics of the Ottoman-Russian war, which ended with the Bucharest Treaty between 1806-1812, was tried to be revealed. In the study, the number of soldiers sent from Safranbolu and its surroundings in the expedition organization related to the Ottoman-Russian war, the aids made in the expedition organization, was tried to be revealed by evaluating the Şeriyye registry book as a primary source. Thus, at the beginning of the 19th century, the aid of Safranbolu sanjak, which is a middle-class Anatolian city in a relatively low-intensity war, was handled, and the difficulties in the war organization of the Ottoman Empire and the relations between the central and the provinces were tried to be shown.

Keywords: Ottoman-Russian War, Safranbolu, military history, expedition organization.

¹ Arş. Gör., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Tarih Bölümü, emrekrky@hotmail.com

GİRİŞ

Bu araştırma'da 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olan Bükreş antlaşması ile sonra eren 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının sefer organizasyonu sırasında Safranbolu kazasından gönderilen nefer sayısı, mali, iaşe ve nakliye destekleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı merkezi yönetim tarafından her sefer zamanında, askeri desteğin istendiği Safranbolu ve civarından, incelemeye aldığımız süreçte de asker ve iaşe talebinde bulunulmuştur. Seferlere katılan askerler içerisinde, yeniçeri, topçu, top arabacısı ve kalyoncu neferleri bulunmaktadır. Sicil defteri içerisinde bulunan bilgilerden, bu sefere çıkacak olan veya cephede bulunan orduya ait çeşitli masrafların karşılanabilmesi için birtakım vergiler alınmıştır. Bu vergiler avarız vergileri ve umumiyetle imdâd-ı seferiyedir. Ayrıca merkez tarafından sefer organizasyonu ve Osmanlı ordusu için katır ve ağnam talebi yapıldığı anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar savaş alanlarında başarılı olmasının ana sebeplerinden birisi ordusunun sefer hazırlığında, sefer organizasyonunda ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanmasıdır. Osmanlı Devleti, savaş hazırlığı ve sefer kararı verilmesi esnasında, seferin nasıl şekilleneceğini önceden kestirmiş ve savaşın gidişatına göre, Anadolu ve Rumeli çevresinden iaşe ve nefer taleplerinde bulunmuştur. İyi bir sefer organizasyonu savaşın kazanılmasında büyük bir etken olduğu gibi, savaş kaybedilse dahi en az zararlı durumu idare ettirilmesinde de etkili olacaktır. Bu sefer hazırlıklarının devlet tarafından ne şekilde yapıldığını anlamak Osmanlı zaferlerinin altında yatan sebepleri anlamamızı sağlayacaktır.

Ele aldığımız dönem'de Osmanlı Devleti, 1798 senesinde Rusya ile Mütareke yapmıştı. I.Napolyon'un Akdeniz'de giriştiği harekât sebebiyle ve Napolyon'un Mısırı ele geçirmesi üzerine ilk önce Rusya ile sonrasında İngiltere ile savunma anlaşması yapılmıştır (Kocabaş 1989:173). 1806 yılında Osmanlı'yı Fransa yanında savaş sokmak için birtakım gelişmeler meydana gelmiş, Boğdan Voyvodasının görevden alınmasını protesto eden Rusya, iki koldan 1806 yılının Kasım ayında Eflak ve Buğdan'a girerek savaş başlamıştır (Sakin 2011:91). Çar, Napolyon'la anlaşır ondan Romanya'nın Rusya'ya verilmesini isteyince savaş yeniden başlamıştır. Napolyon, Çar ile anlaşınca, İngiltere'de Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalamıştır (Öztuna 2004:444). Ayrıca incelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti III. Selimin başlatmış olduğu Nizam-ı Cedit adlı İslahat hareketlerine binaen bu ıslahatların yerine getirilmesi için mali destek ihtiyacı duyulmuştur (Akşin 1988:81-82). Bu yüzden Safranbolu kazasından ve imparatorluğun çeşitli yerlerinden asker ve iaşe temini hızlanmıştır.

Rusya ile yapılan bu savaşın sefer organizasyonunda, Anadolu'nun sol kolunda vaki olan kazaların merkezi güzergâhlarından birisi durumunda olması hasebiyle Safranbolu kazası, sefer lojistiği açısından stratejik konumdaydı. Ordudaki sefer hazırlıklarının seyri, Anadolu tarafından incelendiğinde Osmanlı halkının sefer organizasyonlarındaki yardımının ne şekilde olduğunu net olarak ortaya çıkacaktır. Bunun yanında şeriyeciler sayesinde bu dönemde ki Anadolu halkının vatanının savunmasında topyekün seferberliğe giriştiği görülmektedir.

Sun Tzu, savaş stratejisi konusunda ilk önemli konunun "Yol", yani sefer organizasyonunun önemini belirtir (Tzu çev: Alpaslan 2016: 3). Her devlet teşkilatı, başlangıçta bir savaş ve ordu teşkilatına dayanır. Alman tarihçi Otto Hintzenin bu tespitinde, Osmanlı tarihi için de değişmeyen bir gerçektir. Osmanlı Devleti şüphesiz siyasi istikrarını,

savaş ve ordudaki iyi bir şekilde teşkilatlanmasına dayandırır (Edt.Yıldız 2017:9). Osmanlı sisteminde, yeniçerilerin başarısızlığı, devletinde başarısızlığı sayılmaktadır. Dolayısıyla askeri bir toplum sistemi olan Osmanlı İmparatorluğu, ordusunun başarısız olduğu zamanlarda gerilemiş ve çöküş sürecine girmiştir (Aksan,2017:49). Gerek kişileri savaş alanına götürmek, gerekse silah ve diğer araç gereci taşımak her zaman güçlükle başarılabilen bir iş olmuştur (Kegeen,1996:451). Dolayısıyla savaş alanına taşınan askerlerin niteliği kadar, stratejik olarak orduların hareket imkânları ve destek kaynaklarının çok iyi bir şekilde plan yapılması ile mümkün olabilmektedir. Seferde çıkılmadan önce aylar öncesinden, imparatorluğun mevcut kaynaklarının, idari mekanizmalar sayesinde seferber edilerek ordunun ihtiyaç duyacağı her türlü zahire, erzak ve mühimmatın önceden hazırlanıp ulaştırılması gerekmektedir. Bu erzak ve mühimmat ise nüzul, sürsat gibi sefer sırasında konulan vergiler sayesinde gerçekleşmektedir (Börekçi,2013: 204).

Osmanlı askeri sistemi, daimi bir ordu, yani yeniçerilerden ve topçulardan; tımarlı sipahilerden ve çoğu zaman muharebe meydanı civarından ve hem Müslüman hem gayrimüslim halklardan toplanan çeşitli yardımcı kuvvetlerden oluşuyordu (Aksan,2017:26). Bu sistem savaş kararı alındıktan sonra en kısa zamanda harekete geçirilir ve seferber edilirdi. Savaş zamanlarında sefere çıkacak orduyu oluşturan asker ve savaştan bu askerin ihtiyacı olan işeşi ve bu askerin yapılacak sefer yerine ulaşması ile ilgili çalışmalar, iyi işleyen bir organizasyon sayesinde mümkün olmaktadır. Bu organizasyonun başarılı olması, sefer güzergâhının ulaşım altyapısı, destek organizasyonlarının kesintisiz işleyebilmesini sağlayacak şekilde iyileştirebilmektir. Lojistik sistem, ancak böyle bir iyileştirmeden sonra kullanıma hazır hale gelmekte ve uygulanabilirdi (Yıldız,2006:21-23).

Osmanlı Devleti'nin ordu işesinin temini ile ilgili geleneksel olarak iki çeşit sistem uygulamıştır. İlki Osmanlı Devleti'nde olağan üstü durumlarda, özellikle savaş zamanı harcamaları karşılamak üzere "avarız-ı divaniye" diğeri de mahsulleri takip etmek ve dağıtmak maksadıyla kurulan denetim mekanizmasıdır (Ertaş,2007:119). Sefer lojistiği konusunda standartları koyan Osmanlı ordusu olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlılar her türlü şarta hazırlıklı olarak ordunun ihtiyaç duyduğundan fazlasını hazır bulundurmıştır. Ordu taşıyabileceği kadar erzağı yanında götürür, lazım oldukça yol üzerindeki yerel kaynaklardan ihtiyaçlarını karşılamıştır. Sefer esnasında, konaklama mevzileri civarındaki kazaların halkıyla önceden ayarlanmış birtakım anlaşmalarla veya o bölge kadıliklarına gönderilen emirlerle, seferdeki askerlerin ihtiyacı karşılanmıştır.

İncelediğimiz dönemin savaşlarında orduların harekât kabiliyetinin en önemli unsurlarından birisi ulaşım imkânlarıdır. Sefere gidilen güzergâhın fiziki şartlarının lojistik hizmetlerinde hem de bu hizmetlerin yürütülmesinde ordunun hızı üzerinde doğrudan etkili bir savaş stratejisi faktörüdür. Ordunun beslenmesi, silah ve savaş teçhizatının taşınması ve sefer yönetiminin beyni olan haberleşmenin sağlanması sefer güzergâhlarının niteliklerine bağlıdır. Bu nedenle savaş bölgesi ile iç bölgeler arasında ki bağlantı yollarının iyileştirilmesi gerekmektedir (Ertaş, 2007: 119).

Osmanlı Askeri Tarihi çalışmaları açısından ele aldığımız çalışmamız, Osmanlı Ordusu'nun seferberlik ve ordu ihtiyacının karşılanmasını arşiv vesikaları ışığında ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı Askeri Tarihi, araştırmalarında, F. Emecen'in vurguladığı gibi, "Osmanlı Devletinin savaşçı/Fütuhatçı özelliğine sürekli olarak vurgu yapılırken savaşların doğrudan kendisinin, savaş organizasyonunun, taktiklerinin, askeri birliklerin terkinin vb. konuların

ihmal edilmiş olması, bu anlamda bir nakıslık karşımıza çıkmaktadır” yargısı, Osmanlı Askeri Tarihi çalışmalarında, arşiv kaynaklarına dayalı çalışmaların daha fazla yapılması gerekliliğini ortaya koyar. Buradaki asıl soru Osmanlı askeri yapısının, teşkilatının, organizasyonun ve silah teşkilatının, batıdaki gelişmelere ne ölçüde tesir ettiğinin anlaşılması olmasıdır (Emecen,2011:7).

1. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşında Safranbolu ve Çevresinden Temin Edilen Askeri Destek

Osmanlı Devleti’nde savaş kararı alındıktan sonra, askerlerin orduya katılmalarında değişmez bir sistemden bahsedilemez. Kuruluş devrinden itibaren, değişen ordu ve devlet yapısı ile Orduya katılım şekillerinde de değişiklik göstermiştir. Ancak Klasik dönemde orduya katılımda belli bir sistemin oturduğunu söyleyebiliriz (Ertaş, 2007: 212). Osmanlı ordusu, savaş kararı alındıktan sonra, Eyaletlerden savaşa katılacak askerlerin bir araya getirilmesi için, Devletin değişik bölgelerinde ki vilayetlere, sancaklara ve kazalara fermanlar gönderilirdi. Bu fermanlarda o bölgeden istenen asker sayısı, askerlerin niteliği, hangi kazadan ne kadar asker alınacağı ve asker başına düşen masraf miktarı açıklanmıştır. Merkezi yönetim ilk öncelikle merkeze veya savaş alanına çağırdığı askerlerin masraflarını kendi karşılamaya çalışmış, gücü yetmediği yerde askerinin çıktığı mahalden, bu masrafların karşılanmasını istemiştir. Fermanlarda, asker başına gönderilecek masraflar da hesaplanmış ve bunların kazalar tarafından karşılanması istenmiştir.

Osmanlı-Rus savaşı 1806 yılında Rusların Boğdan ve Rusçuğa saldırmalarıyla başlamıştır. Bu savaşın başlangıç tarihi göz önüne alınırsa eyaletlerden askerlerin 1805 yılının kasım ayında orduya çağrıldıkları görülmektedir (Teymurova,2016:47). Eyalet askerlerine yazılan fermanlarda, Osmanlı geleneğine uygun olarak, ordu bahar aylarında sefere çıkardı. Askeri birliklerin belirtilen yerlerde orduya katılmaları istenmiştir. Umumiyetle ordu Nevruz’da hareket edeceğinden, fermanlarda Ruz-ı Hızır’da (Miladi Mayısın Altısına denk gelir) yerlerinden ayrılmaları istenirdi. Eğer nevrüz’den önce çıkılacaksa Nevruz-u Firuz’da Ordu’da olmaları istenmiştir (Ertaş, 2007:213).

Safranbolu ve çevresinin Osmanlı-Rus savaşına katkısını, belgelerde ki kayıtlarda şu şekilde olduğu görülmektedir. Sicil defterinin nefer gönderimi ile olan ilk belgede: H. 21 Cemaziye-I ahir 1222 (M.26 Ağustos 1807) senesinde Silistre sahrasından gönderilen fermanda Çarlık Rusya’sı üzerine yapılmakta olan sefer için Bolu Sancağı ve Safranbolu (Viranşehir) voyvodalığına bağlı kazalardan (Mudurnu, Mengen, Kaya, Dörtdivan, Eflani, Şehabüddin, Gerede, Viranşehir, Ulak deresi, Ulus, Amasra, Onikidivan, Kızılbil, Çarşamba, Yedidivan, Perşembe, Yenice Eflani, Hisarönü, Devrek, Dodurga, Akçaşehir, Karasu, Aktaş, Taraklı, Samako, Gölyazı, Ereğli, Kocabaş ve Gücekokoş) kışlak askeri için yaklaşık 1950 nefer istenmektedir. Bu neferlerin gayet güzide ve bahadır olmasına ve başlarına bir başbuğ verilip, askerlerin teçhizinin gönderilen yer tarafından yapılması, aynı zamanda ruz-i kasımdan (8 Kasım, 6 Mayıs arası) itibaren yirmi güne kadar Orduy-u hümayunda olunması istenmiştir. Belgenin devamında istenilen neferden 50 adet daha az nefer gönderilse bile Moskof (Ruslar) ile yapılan savaşın kazanılamayacağını ve Ordunun çok zor duruma düşeceği belirtilmektedir. 2 Kasım 1807 tarihinde İstanbul’dan gönderilen fermanda, Safranbolu kazasından yirmi beş bölüklük serdarlığın oluşturulacağı ve buna karşı çıkılmaması, burada bulunan yeniçeri, cebeci ve topçu ocaklarının serdarlığı kabullenmeleri istenmiştir (S.Ş.S. nr 2114,s.12). Doğrudan İstanbul’dan gelen başka bir fermanda ise ilk önce Rusya ile tekrar savaşın başladığını ve

bu yüzden 500 kadar neferin masrafları ile beraber Silistre’de bulunan Orta sahrasındaki Ordu-u hümayuna gönderilmesi istenmiştir (14 Ocak 1808) (S.Ş.S, nr.2114, s.14). Bu belgeden sonra önceki belgeyi tekid için bu neferlerin geç kalınmadan ve hiçbir bahane üretilmeden bir başbuğ maiyetinde gönderilmesi istenmiştir. Ancak gönderilecek bu askerlerin kazalarda hazır tutulup diğer emir geldiği anda yola çıkartılması istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.15).

İstanbul’dan gönderilen başka bir fermada Mustafa Paşa (Alemdar Mustafa Paşa) idaresinde, Rusya ile savaşın devam ettiği, fakat kesin sonucun belli olmadığı, savaş yada barış şıklarından birinin gerçekleşeceği, hangi şık olursa olsun Hurşit Paşa kumandasında ek kuvvetlerin orduya dâhil olması için tek bir asker kalmaksızın savaş için derhal toplanılması ve birlik olunması hususu zikredilmiş ve asker gönderilmesi hususunda konunun önemi vurgulanmıştır (S.Ş.S, nr.2114, s.27). Serturnacı Hacı Osman tarafından gönderildiği anlaşılan 16 Şubat 1809 tarihli buyruldu da, Rusya ile savaşının devam ettiğini, barışa yaklaşıldığı fakat henüz olmadığı, bu sebeple daha önceden her sancaktan seçkin yüz yirmi asker istendiği, fakat bunlarla ilgili herhangi bir haberin vasıl olmadığı, savaşın gidişatı belli olmadığından bahsi geçen askerlerin derhal bölgelerinden çıkarılarak İbrail tarafına acilen sevk edilmesi hususu açıklanmıştır (S.Ş.S, nr.2114, s.27).

Osmanlı merkezi yönetimi seferberlik sürecinde, ordunun toparlanmasını yakından takip ettiği ve bunun için çeşitli yöntemler geliştirdiği halde, istenilen tarihte askerleri toparlayamıyordu. Bunun üzerine tekrar tekrar fermanlar, kazalara ve eyaletlere gönderiliyordu. 1807 senesinde gönderilen hükümde, orduya katılmalarda gecikme olduğu, bu konuda gerekli titizliğin gösterilmesi ve derhal orduya katılacak neferlerin bölgelerinden çıkarılarak Osmanlı ordusuna ulaşması, ayrıca nefer göndermeyenlerin (asker başına yüz yirmi kuruş) bedellerini ödemeleri ve bu bedellerin hemen toplanıp gönderilmesi zarureti üzerine durulmuştur (S.Ş.S, nr.2114, s.15).

Bilindiği üzere Osmanlı ordusunun önemli bir kısmı, eyaletlere bağlı tımar sahiplerinden toplanan sipahi ve askerlerden oluşmaktadır. Bu askerlerin sayısı ve ordu içindeki önemi, Ordu’da yapılan ıslahatlar ve zamanın değişen şartlarına göre, sayıda azalma veya yükselme olduğu görülmektedir. Tımar erbabı ve diğer askerler için Divan-ı Kocaeli ve Bolu’dan gelen emirle, Viranşehir sancağına bağlı kazalardan savaşa katılmak için nefer tertip edilerek Hasan Ağa birliğine katılmak üzere bölgeden çıkarılmaları ve eğer bu yapılmazsa cezalandırılacakları hususu buyruldu’da izah edilmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.51). Sonrasında gönderilen belgede Kocaeli ve Bolu mutasarrıfı Hüsrev Mehmet Paşa’nın maiyetinde olmak üzere 700 piyade neferi talep edildiğini görülmektedir. (S.Ş.S, nr.2114, s.44). Bu belge Kocaeli ve Bolu’dan istenen toplam piyade askerinin sayısıdır. Görüldüğü üzere Osmanlı Merkezi, Tımar erbabının asker göndermeyeceğini düşünerek, gönderdiği fermanlar ve buyruldu’ların içerisinde, asker göndermeyenlerin cezalandıracağını belirtmiştir.

Rusya ile yapılan savaşın çok çetin geçtiği bildirildikten sonra, düşmanın her gün ilerlediği, asker ihtiyacının devam ettiği, bu sebeple Viranşehir sancağında vaki kazalardan silahlı iki yüz nefer talep edildiği ve sözü edilen neferlerin acilen irsal olunması istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.59). Safranbolu ve köylerinden alınan nefer sayısı hakkında sicilde şöyle bir tablo ile karşılaşıyoruz. Viranşehir’den 26, Şehabüddin’den 11, Kurukavak’tan 4, Kızılbel’den 12, Aktaş’dan 6, Yörük’den 6, ve Eflani 26, Ova 16 adet nefer alınmıştır (S.Ş.S, nr.2114, s.59).

Zamanın Şeyhülislamı tarafından Anadolu'nun sol kolundaki eyaletlerin hepsine gönderilen fetvada, Moskof (Rusya) ile savaşın devam ettiğini Moskof kâfirinin İslam diyarlarına hücum ettiği beyan olunduktan sonra istenilen askerlerin bir an önce Ordu-u hümayuna gönderilmesi istenmiştir. Şeyhülislam'ın ismi ve gönderildiği tarih belli olmayan belgede istenilen neferlerin bir an önce gönderilmesi istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.52). Ruslar ile yapılan savaşın kötüye gittiği, düşmanın ilerlemekte olduğu, Pazarcık'ın işgale uğradığı ve burada kadın-çocuk herkesin düşmanın ayağı altında kaldığı, bu sebeple eli silah tutan her müslüman'ın en kısa zamanda cepheye gitmesi ile ilgili fermanında, (S.Ş.S, nr.2114, s.52) Rus (Moskof) saldırıları sonucunda Pazarcık ve çevresinin istila edildiği(S.Ş.S, nr.2114, s.54), düşmanın Pazarcık, Varna ve Hezargrad'a geldiği, durumun vahim olduğu, eli silah tutan herkesin çağrıldığı fakat insanların biraz ağırdan aldığı, her yerdeki insanların oturup hem bu durumu hem de savaştaki sıkıntıdan kurtulmak için hal çareleri bulmak üzere müzakerelerin yapılması gerekliliği ve bunun neticesinin de hilafet makamına arz olunması istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.54). 1225 senesi Zilkade ayında (12 Aralık 1810) gönderilen emr-i âli sûretinde Moskof casusları Osmanlı-Rusya arasında yapılan savaşın (seferin) taraflar arasında mütareke olduğunu yani savaşın sonlandırıldığına dair bir haber neşrettiği ve ardından da İslam memleketlerine hücum ettiğini belirtir. Moskof casuslarının bu yanlış bilgileri yayarak gaza ve cihada niyeti olanları, sefer yokmuş gibi etrafa yalan haber salıp sefere gelmek isteyenlerin niyetinden vazgeçirmek istemişlerdir. Ancak askerin Moskof keferesine hücum etmekte olduğu bilinmektedir. Emr-i sûretin devamında Anadolu ve Rumeli taraflarından istenilen askerin Nevruz'da Ordu-u hümayunda mevcut olması istenmiş, Bu Moskof seferinin yakında son bulacağı söylenmektedir. Buna binaen istenilen Meşta askerinin bir an önce gönderilmesi istenmektedir (S.Ş.S, nr.2114, s.54). Pazarcık'ı istila eden Moskoflu düşmanın şimdi de Varna önlerine geldiği, İstanbul önlerine kadar ilerleyeceğiz diye kâğıtlar gönderdiği, durumun vahameti, bu sebeple yedi yüz neferle Kocaeli ve Bolu sancaklarının orduya sağlayacakları desteğin son derece önemli olduğu belirtilmektedir. (3 Temmuz 1810) (S.Ş.S, nr.2114, s.55).

Osmanlı-Rus savaşında Silistre'yi alıp, Dobruca'yı işgal eden Ruslar Varna'yı muhasara etmişlerdir. Ancak Donanmay-ı Hümayünun Varna'ya girmesi üzerine çekilmiştir (Öztuna,2001:444). Osmanlı-Rus savaşında Donanmada kullanılmış, haliyle donanma içinde nefer istenmiştir. Safranbolu kazasından ne kadar nefer istendiğini fermanlarda açıklanmıştır.3 Safer 1223 (31 Mart 1808) senesi gönderilen fermanında Bolu ve Viranşehir taraflarından toplamda 7 Kalyoncu, denizci askerinin istendiği ve bu askerlerin masrafları için 1600 kuruş hesaplandığını öğrenmekteyiz (S.Ş.S, nr.2114, s.20). İstenilen Kalyoncu neferlerinin gelmemesi üzerine 17 Safer 1223 (14 Nisan 1808) tarihinde bir daha hüküm edilerek, Bolu ve Viranşehir voyvoda vekili Es-Seyyid Halil, Safranbolu ve Eflani kadılarına daha önce kendisi tarafından gönderilen emirle, kalyoncu neferâtı istendiğini, fakat bunların henüz vasıl olmadığını, buyruğun hemen yerine getirilerek daha önce zikredilen şartlara uyan kalyoncuların derhal gönderilmesi istenmiştir(S.Ş.S, nr.2114, s.21). 29 Rebiü-l evvel 1224 (24 Mayıs 1809) senesinde Kapudan Paşa'nın ağızından Safranbolu ve civarına gönderilen mektup sûretinde ise, Donanmay-ı Hümayün için 200 Kalyoncu neferi talep edilmiştir. Ancak 200 neferi gönderemeyecekleri anlaşıldığından mektubun sonunda Safranbolu'ya bağlı toplam 17 kazadan 84 adet kalyoncu neferi talep edilmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.3). Bir sonraki fermanında ise istenilen kalyoncu neferatının henüz varmadığını istenilen kadar neferin bir an önce gelmesi gerektiği üzerine durulmuştur(S.Ş.S, nr.2114, s.44). Bir sonraki fermanında; Moskof (Rusya)

keferesi üzerine deniz seferi yapılacağı, donanmanın tekmili için kalyoncu neferlerine ihtiyaç olduğu ve daha önce istenen neferler bölgeden çıkarılmadıysa derhal ihraç edilmeleri, zira gemilerin sefer için hazır beklediği belirtilerek, konunun aciliyeti vurgulanmıştır (S.Ş.S, nr.2114, s.44).

Osmanlı Devleti'nde askere alma sistemi olarak başka bir sistem nefr-i âm (Genel Seferberlik) sistemini kullanmıştır. Eli silah tutan erkeklerin savaşa katılma emri olarak adlandırılan bu sistemde 1806-1812 Osmanlı Rus savaşının 1810 yılında savaşın gidişatının kötüleştiği zamanda başvurulmuştur (Sunar, 2018: s,242). Safranbolu ve diğer bölgelere gönderilen fermanlarda da bu sisteme başvurulmuştur. Merkezden gönderilen fermanında: Moskof (Rusya) keferesi ile harp durumunun uzun zamandır devam ettiği, savaşın çok kızıştığı, daha önce her sancaktan istenen neferlerin geldiği fakat bunun şu an için yeterli olmadığı, Anadolu'nun sol tarafında bulunan bölgelerden eli silah tutan herkesin çok acil Tuna ve Silistre'ye ulaşip "Hüsrev Mehmet Paşa" birliklerine katılmalarını, Peygamber Efendimizin isteği ve cihad anlayışıyla Osmanlı devleti içinde yaşayan her Müslüman'ın gücü yeten erkeğin padişahın etrafında tek vücut olması gerektiği, düşmanın devlete ve İslama karşı saldırısının ancak bu surette durdurulabileceği hususu açıklanmıştır. Devamındaki hatt-ı hümayunda ise, Hatt-ı Hümayun ulaşır ulaşmaz Anadolu'nun sol kolunda bulunan her görevlinin sefer-i hümayuna katılması. Bunun bir cihad hali olduğu, katılanların Allah'ın takdirini kazanacağı ama seferden çekinenlerin Allah'ın kahhar ismiyle muamele göreceği söylenmiştir. (S.Ş.S, nr.2114, s.37). Merkezden istenen askerlerin bir an önce gelmesi ve durumun vehâmetini anlatmak için bizzat Anadolu'nun kazalarına Sadrazamın Mektup sûretleri gönderilmiştir. Bunlardan bir tanesi Sadrazam Yusuf Paşa'nın mektubudur. Sicilde geçen bu mektupta Yusuf Paşa'nın ağzından ağdalı bir dil ve mektubu daha inanılır kılmak için birçok ayet-i kerime mektupta zikredilmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.37).

2-) Osmanlı-Rus Savaşı İçin Safranbolu'dan Temin Edilen İaşe ve Nakliye Vasıtaları

Osmanlı seferlerinde ordunun en önemli ihtiyaçlarından biri ordunun yeterli miktarda iaşesini karşılanmasıdır. Osmanlı ordusunda, iaşesinin karşılanması için tarih boyunca çeşitli yollara ve usullere başvurulmuştur. Bunlardan biri avarız-ı divaniyedir. Avarız-ı divaniye; savaş, kıtlık gibi olağanüstü durumlarda divan tarafından çıkarılan vergidir (Barkan,1997:s.14). Başka bir yöntem ise belgelerden anladığımız kadarıyla ziraî mahsullerin üretim ve dağıtımını takip edebilmek amacıyla oluşturulan devlet mekanizmasıdır (Ertaş,2007:119). 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı sırasında yalnız halktan asker talebinde bulunmamış ordunun ihtiyacı olan zahire, koyun (ağnam), katır (esteran) ve beygir (bargir) temininin karşılanması ve kalyoncu bedellerinin ödenmesi hususlarında ihtiyaçlar meydana gelmiştir. Osmanlı idaresi bu ihtiyaçların karşılanması için sık sık emirler göndermiştir (Öncü,2017:56). Ordunun ihtiyaçları ve bunların teminine yönelik çalışmaları sırasıyla inceleyelim.

Safranbolu kazasının Osmanlı-Rusya savaşına göndermiş olduğu imdad-ı seferiye ve ordu ihtiyacı için merkez tarafından istenilen yardımların fazlalığı Safranbolu kazasının cömertliğini göstermektedir. Yapılan savaşta Çarlık Rusya'sı üzerine yapılmakta olan sefer için Bolu Sancağı ve Safranbolu (Viranşehir) voyvodalığına bağlı kazalardan (Mudurnu, Mengen, Kaya, Dörtdivan, Eflani, Şehabüddin, Gere, Viranşehir, Ulak deresi, Ulus, Amasra, Onikidivan, Kızılbil, Çarşamba, Yedidivan, Perşembe, Yenice Eflani, Hisarönü, Devrek, Dodurga, Akçaşehir, Karasu, Aktaş, Taraklı, Samako, Gölyazı, Ereğli, Kocabaş ve Gücekokoş) kışlak askeri için istenen 1950 neferin gönderilmesinde ortaya çıkan masrafların bedeli her bir asker için 1125 kuruşdur. Bu meblağın ödenmesi için

Anadolu Valisi Alaiddün Paşa hazretlerine buyruldu gönderilmiş ve (Viranşehir) kazasına yirmi beş bin kuruş isabet edildiği pusula olunmuştur (S.Ş.S, nr.2114, s.12-13). Viranşehir mahkemesinin verdiği karar ile Safranbolu kazasına 173 nefer ve bunların masrafı 25 bin 950 kuruş düştüğü hüküm olunmuştur.

15 Safer 1222'de (24 Nisan 1807) Çarlık Rusya'ya yapılacak seferin kesinleşmesi sebebiyle Safranbolu, Eflani ve Yörük ilçeleri ve havalisinden başta zahire olmak üzere Karadeniz bölgesi mahsullerinden gerekenin yapılması hususunda hüküm gelmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.3). Bolu ve Viranşehir kazalarından talep edilen katır, koyun, asker ve kalyoncu neferleri hizmet bedellerinden Viranşehir sancağına düşen hissesi, mübaşirlere hizmet bedeli olarak yedi bin beş yüz kuruş ödendiği ve bunun da ilan olduğu geçen belgede açıklanmıştır (S.Ş.S, nr.2114, s.39). Devam eden savaş masrafları için İstanbul tarafından direk fermanlar geldiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de Süvari askeri bedeliyesi emridir. Bu fermanla bin dokuz yüz elli süvari için, kişi başı yüz yirmi beş kuruş bedel belirlendiği, bu askerlerden dokuz yüz ellisinin affedildiği, geriye kalan bin asker için kişi başı yetmiş beşer kuruştan toplam yetmiş beş bin kuruşun hazine-i amire ye gönderilmiş olduğu, fakat vesair harcamalarda düşüldükten sonra on sekiz bin iki yüz seksen sekiz kuruşluk geri kalan ödeme için hükmün daha önceden irsal olunmasına rağmen bahsi geçen meblağla ilgili herhangi bir haber alınmadığı, bakiyenin yerli yerinden toplanarak devlet hazinesine teslimi istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.40).

Safranbolu ve çevresinden istenen askerlerin masraflarından başka, Safranbolu'dan geçmekte olan asker için de ne lazım geliyorsa masraflarının karşılanması için istenen belgeler vardır. Osmanlı sefer lojistiği sisteminde, savaş Rumeli tarafında ise Ordu, umumiyetle Davutpaşa veya Edirne'de toplanırdı (Kılıç,2015:34). Mesela Rumeli canibine gitmekte olan Karahisar Mutasarrıfı Behram Paşa ve 4000 kadar Süvarisi için icap eden tayinât yani masrafların karşılanması Safranbolu'dan istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.15). Ayrıca bu masrafların bölgedeki kazalara ve köylere nasıl bölünmesi gerektiği gönderilen 21 Muharrem 1223 tarihli hükümde, Hafız Ali ve Behram paşaların 8967 kuruşluk erzak, zahire ve eşya masraflarının yüz yetmiş iki haneye bölünmesi ve her haneye elli iki kuruş isabet ettiği. Subaşı İsmail Ağa eliyle gönderilen defterde vaziyetin beyan edildiği izah edilmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.15). Yine aynı şekilde başka bir belgede, Bolu voyvodası tarafından Viranşehir mütesellimliğine atanan Ankaralı Seyyid İbrahim ile Amasra ayanı Seyyid Mehmet ağaların, yanlarında sahil askerleri olduğu halde, Eflani üzerinden Safranbolu merkeze 7-8 bin kişilik orduyla gelip elli gün kadar kalacakları ve bu sebeple yiyecek vb. ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir. (11 Kasım 1807) (S.Ş.S, nr.2114, s.65).

Osmanlı Ordusunun nakil ihtiyaçları umumiyetle Sefer güzergâhlarına gönderilen fermanlar sayesinde, güzergâhtaki kazardan ve sancaklardan sağlanmıştır. Bu nakliye vasıtaları çoğunlukla sefer güzergâhındaki Türkmen aşiretleri elinde bulunan develer sayesinde yapılmaktadır. Develer haricinde Beygir ve katır kullanılmıştır (Genç, 2013: s-40-45). Rus savaşının devam ettiği, bu sebeple herkesten destek beklendiği, durumu istişare etmek için Sultanahmet Camii'nde toplandığı, bunun sonucunda orduya her anlamda destek gerektiği, bu bağlamda Bolu sancağına bağlı kazalardan beş yüz baş katırın tedarik edilerek seri şekilde Davutpaşa sahrasına irsali ve fermanın buyruğuna muhalif olunmaması hususunu fermanla belirtilmiştir. (6 Temmuz 1810) (S.Ş.S, nr.2114, s.55). Rusya ile devam eden mütarekeye rağmen Osmanlı devleti seferber hazırlığına girişmiş olup bu seferber için Safranbolu ve çevresinden 500 adet katır istemektedir (S.Ş.S, nr.2114, s.23). Ancak istenilen 500

adet katır'ın istenilen tarihte gelmediği için 3 Cemaziye-l evvel 1224 (16 Temmuz 1809) tarihinde bir ferman daha yollanmış ve 500 adet katır'ın acilen Davud Paşa sahrasına gelmesi istenmiştir. Fermanın anlaşılacağına göre bu katırların askerin sevki için önem taşımaktadır (S.Ş.S, nr.2114, s.45).

İstanbul'dan gönderilen bir fermanla ise Rumeli'de hazırlanan Ordu-u Hümayun'un yarısı için Bolu ve Safranbolu kazalarından 1200 resm-i ağnam istenmektedir. Bu verginin ne şekilde toplanacağı söylendikten sonra İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.49).

21 Muharrem 1225 senesinde Katır bedeli için emr-i suret gönderilmiştir. Bu emirde Rusların Pazarcığa 80 bin asker ile saldırdığı anlaşılmaktadır. Belgenin devamında Rusların, Rusçuk ve civarına geldikleri, İslamı ve Müslümanlığı zor duruma düşürecekleri üzerine uzun bir uyarıdan sonra daha önceden de istenildiği üzere Davut Paşa sahrasına 500 adet esteranın acilen gönderilmesi istenmiştir. Esteranın bedeli ise 19120 kuruştur (S.Ş.S, nr.2114, s.56). Bunun haricinde yine Ordu-u hümayün için 1000 adet koyun ve şişman keçi istenmiştir (S.Ş.S, nr.2114, s.57).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Balkanların Rusçuk, Pazarcık bölgesinde devam eden 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının en yoğun olduğu dönemde dahi savaşa ortalama altmış bin asker katılmıştır. İncelediğimiz belgelere göre, 1806-1812 Osmanlı-Rusya savaşında Osmanlı Devleti, Bolu ve Viranşehir sancaklarından ilk öncelikle 1950 kadar asker istenmiş, Safranbolu kazasına düşen 173 askerin ise atlı olması istenmiştir. Hükümden anlaşıldığı üzere, bu askerler yetmeyince 500 kadar daha asker istendiği görülmektedir. Fakat bu askerlerin nakliye hizmeti için kullanıldıklarını belgeden anlaşılmaktadır. Başka bir belgede ise 120 asker daha istediklerini ve bu askerlerin gayet güzide olmasını da istemişlerdir. Savaş ilerledikçe asker ihtiyacı artmış, gönderilen fermanlarda Rusların Pazarcık ve Rusçuk mevkilerine girdiğini ve bütün Müslümanların bu harb'de birlik olması gerektiği vurgulandıktan sonra, fermanların gönderildiği bölgelerden asker talep edilmiştir. Bu fermanlardan anlaşılacağı üzere durumun vahameti devletin her bölgesinde paylaşılarak bir şekilde gündemin savaş olması istenmiştir.

Şerhiye sicillerinin içindeki bilgilerden, Osmanlı sefer lojistiğinin nasıl işlediğini anlayabiliyoruz. Osmanlı-Rus savaşına gitmekte olan askerlerin Safranbolu taraflarından geçerken Safranbolu halkının Tokat sancağından gelen Behram Paşa komutasındaki 4000 askerin ihtiyacını karşıladığını anlaşılmaktadır. Bolu ve Viranşehir Voyvodoluğuna bağlı kazalardan istenen 1950 askerden Safranbolu kazasına düşen 173 askerin masrafı için 25 bin kuruş meblağın tuttuğu görülmektedir. Ayrıca Davut Paşa sahrasına 500 adet katır ve 1200 adet koyun istenmektedir. Sonraki belgelerde 1000 adet daha koyun istenmektedir.

Görüldüğü üzere Osmanlı askeri tarihi açısından şerhiye sicillerinin büyük değeri olduğu şüphesizdir. Seferberlik kararı, savaş hazırlıkları, asker toplanması, ordunun ikmal ve iaşeleri, ölüm, görevden ihraç, destek hizmetleri gibi konularda birinci el kaynak niteliğindedir. Şerhiye sicilleri askeri tarihimiz için sosyal, ekonomik, eğitim ve disiplin konularına ışık tutmakta olup, disiplinsiz davranan sipahilerin geçim kaynaklarının ellerinde alınması gibi, örnekler

şeriye sicillerinde bulunabilmektedir. Sefer sırasında erzak ve mühimmatın nakli ve bu işlerin nasıl yapılacağı da sicillerde bulunabilmektedir.

Şeriye sicillerindeki kayıtlara bakarak merkezden istenilen askerlerin kesin olarak orduya katıldıkları veya istenilen askerlerin ne kadarının orduya katıldıkları gibi bir sonuca ulaşılamaz. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı ile yapılan araştırmalarda ortalama asker sayısının 60 binlerde kaldığı görülmektedir. Bu savaşın III. Selim'in başlattığı nizam-ı cedit uygulamasının arifesinde olduğu düşünülürse, savaşa Nizam-ı cedit askerlerinin katılması beklenirdi. Ancak III. Selim bu askerleri bu savaşta kullanmamıştır. Savaşta Kapıkulu askerlerinin yanında özellikle Ayan askerlerinin savaşta kullanıldığını görülmektedir. Osmanlı siyasi hayatında Ayanların ön plana çıktığı dönemde Ayanların ordularının kullanılması beklenebilirdi. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının tarihte çok üzerinde durulmamasının sebebi, devam eden iç karışıklıkların Nizam-ı cedit yanlıları ile eski düzen yanlıları arasındaki mücadelenin şiddetlenmesidir.

KAYNAKÇA

Arşivler

BOA.2114 No. Safranbolu Şeriye Sicili (3, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 23, 37, 39, 40, 44, 45, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 65)

Kitap ve Makaleler

Aksan H. Virginia, Çev, Gül Çağalı Güven, "Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri (1700-1870)", İş Bankası Yayınları, İstanbul,2017,3. Baskı

Akşin, Sina, "Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908", Cem Yayınevi, Ankara, 1988

Barkan, Ömer Lütfi "Avarız", İA, C. II, MEB, İstanbul 1997

Günhan Börekçi, Yay. Haz. Kahraman Şakul, Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar, Yeni Bir Kaynağın Işığında Sultan III. Mehmet'in Eğri Seferi: Menzil Geçişleri ve Lojistik Sorunlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, 1.Basım, s.205

Ertaş, M. Yaşar, "Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması", Türklük Araştırmaları, Sayı 19, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul

Ertaş, M. Yaşar, "Sultanın Ordusu", Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007,1. Baskı

Keegen, John, Çev, Füsün Doruker, "Savaş Sanatı Tarihi", Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1995

Kılıç, Metin, "Osmanlı Devletinin Batı ve Doğu Seferlerine Konya Kazasının Lojistik Katkısı, (1700-1750)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015

Kocabaş, Süleyman, "Tarihte Türk-Rus Mücadelesi", Vatan Yayınları, İstanbul, 1989

M. Emecen, Feridun, "Osmanlı Klasik Çağında Savaş", Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011

- Öncü, Dudu, “Karahisar-ı Sahip Sancağının İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1806-1812)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2017
- Öztuna, Yılmaz, “Osmanlı Devleti, Tarihi c.1”, Ötüken Yayınları, 2004, Ankara
- Sakin, Orhan, “Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları”, Doğu Yayınevi, İstanbul,2011
- Sun Tzu, çev, Gamze Alpaslan, “Savaş Sanatı”, Olimpia Yayınları, İstanbul, 2016
- Sunar, Mehmet Mert, “1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi’ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması”, History Studies, V.10, I, 3,2018
- Teymurova, Günel, “1806-1812 Osmanlı-Rusya Savaşı ve Azerbaycan”, OSMED, C.2, Sayı.2, 2016
- Yıldız, Gültekin, “Osmanlı Askeri Tarihi”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017
- Yıldız, Hakan, “Prut Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

1844 YILI TEMETTUAT DEFTERLERİ'NE GÖRE GEREDE'DEKİ DİN GÖREVLİLERİ

Ramazan KAŞMER¹

Özet

Bu çalışma, Bolu ili Gerede kazasının 1844 yılında görev yapan din görevlilerinin birçok özelliğini incelemektedir. O dönemde hazırlanan temettuat defterlerinde Devlet-i Aliyye sınırları içerisinde yaşayan bireylerin vergi ve gelir kayıtları tutulmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan bu yeni dönemde “herkesin kazancı ile orantılı vergi vermesi” ilkesine uygun olarak yeni vergi düzenlemelerine gidilmiştir. Herkesin her türlü malını, gelirini ve de ödeyeceği vergiyi tespit etmek amacıyla temettuat sayımları gerçekleştirilmiştir. Temettuat defterlerinden elde edilen bilgiler sayesinde o bölgenin demografik yapısı, gelir kaynakları ile o bölgedeki din görevlilerinin isimleri, görev yerleri, sosyal ekonomik durumlarıyla ödedikleri vergi miktarı incelenmek istenmiştir. Yapılan bu çalışmanın amacı 1844 yılında 5 mahallesi ve 102 köyü bulunan Gerede’de din hizmetinde bulunan kişilerin sosyal ve iktisadi durumlarını göz önüne sermektir. Yine bu çalışma sayesinde Gerede mahalle ve köylerinde yaşayan din görevlilerine ait birçok özellik gün yüzüne çıkarılmıştır. Bölgenin coğrafi, ekonomik, kültürel yapısı ve dini değerlere olan bağlılıkları çalışmayı farklı kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gerede Temettuat Defterleri, Tanzimat Fermanı, Din Görevlileri.

THE RELIGIOUS STUFF IN GEREDE ACCORDING TO THE TEMETTUAT BOOKS OF 1844

Abstract

This study examines many features of religious officials living and working in the 1840s of the Gerede district of Bolu. Tax and income records of individuals living within the borders of the Devlet-i Aliyye were kept in the Temettuat books prepared at that period of time. In this new period, which started with the Tanzimat Edict, new tax regulations were made in accordance with the principle of “suitable tax proportional to everyone’s income”. Dividend counts were carried out in order to determine all kinds of property, income and taxes to be paid by everyone. Thanks to the information obtained from the Temettuat books, it was aimed to examine the names of the religious officials in that region, their place of duty, demographic structure, distribution, income sources, social and economic status, and the amount of taxes paid. The aim of this study is to reveal the social and economic conditions of the people who served religion in Gerede, which had 5 neighborhoods and 102 villages in 1844. Again, thanks to this study, many characteristics of religious officials living in Gerede neighborhoods and villages were brought to light. The sources of income for each religious official, if any, their real estate and taxes are stated one by one. The geographical, economic, cultural structure of the region and their commitment to religious values make this study different.

Key Words: Ottoman Tax records, Central Anatolian Religious Life, Clergy.

¹ Emekli öğretmen, Bolu-Gerede, rkasmer@yahoo.com

Çalışmama teknik bakımdan katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Faruk BULUT Bey’e teşekkür ederim.

1. GİRİŞ

Müslümanlar, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Kâbe'nin şubeleri durumunda olan mescitlere ve buralardaki hizmetlilere büyük önem vermişlerdir. Camiler; İslâm'ın özünde yer alan birlik ve beraberlik, sevgi ve yardımlaşma ruhunu Müslümanlara yaşatan toplumun olmazsa olmaz mekânlarıdır. Dolayısıyla insanları bir araya getirme özelliğiyle dini hayatın vazgeçilmez unsurlarından olmuştur. İlk günden itibaren topluma dini ve milli şuuru aşılayan ve bizleri aynı hedef uğrunda buluşturup bir araya getiren yerler camilerdir. Cami, özellikle Osmanlılarda mahallenin adeta idare merkezi konumundadır. Burası hem bir ibadethane hem de mahalle ile ilgili her çeşit meselenin görüşülüp karara bağlandığı yerdir. Aynı mahalle mescidinde namaz kılan insanlar arasında dayanışma, kardeşlik ve güven duyguları canlı tutulmuştur. Bu sebeple bir kişi hakkında yapılacak "güvenlik araştırmasında", kişinin mahalle mescidine devam edip etmediğine göre değerlendirme yapılmıştır. (Akın, 2016: 200)

Cami Müslümanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak için inşa edilirken; bitişiğinde mektep, kütüphane, misafirhane; temizlik için çeşme veya hamam yapılması kaçınılmaz olarak etrafına evlerin bina edilmesine yol açmış ve İslami bir kentin oluşumunu sağlamıştır (Akın, 2016: 191).

Camilerin birçoğunun bitişiğinde bu yapıya ait olarak bilinen misafirhaneler, şifahaneler ve öğrenci odaları vardı (Bayartan, 2005: 100).

Sosyal münasebetlerin tanzimi ve idari-mali işlerin görülmesinde mahalle cemaati için bir araya gelme mekânı olan mescit veya camiler; dini, içtimai müesseselerden oluşan imaret siteleri ile birlikte bir semtin çekirdeğini oluşturmuşlardır (Barkan, 1962-63: 239).

İslâm medeniyetinin ayrılmaz bir unsuru ve İslâm toplumunun sosyo-kültürel alanlarında gelişmesinde önemli bir role sahip olan cami ve mescitler, aynı zamanda dinî mimari grubunun temel yapılarından olmuştur (Akın, 2016: 181).

İbadethanelerde imamın dışında görev yapan müezzin ve vaiz gibi farklı din görevlileri bulunmaktadır. İmam kelimesi Arapça emm "öne geçmek, sevk ve idare etmek" kökünden gelir. Terim olarak "cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse" ve "devlet başkanı" anlamlarına gelir (Küçükaşçı, 2000: 178). İmam kelimesinin aslı manasından hareketle bir ilimde ileri gitmiş otorite olan zevata da "imam" denilmiştir. İslâm'da ilk imam Hz. Peygamber olmuştur. İslâm'ın doğuşundan itibaren namazları devlet başkanları kıldırmıştır (Arslan, 2015: 178). İmamlık görevi, Hz. Peygamber'in bizzat ifa edip örneklik etmesi sebebiyle âdeta bir yönüyle ona halefiyet gibi görülüp sâlih amellerin en hayırlılarından biri olarak kabul edilmiştir (Öğüt, 2000: 188).

İmamlar, sosyal hayatın her safhasında insanlarla iç içe olan, onların sosyal problemlerine çözüm arayan, topluma yön veren, ilmi ve bilimi önemseyen, inandığı doğru ve sağlam bilgileri yaşayandır. Sağlıklı düşünen, sağduyulu, akliselim sahibi, herkesin sözüne itibar ettiği ve yüksek ahlaka sahip insandır. İmamlık bir meslek ise belki de ulaşılabilecek en ulvi meslektir. Cemaate imam olup namaz kıldıran ve onları irşat edendir. Din görevlisi mihrapta imam, minberde hatip, kürsüde ise vaizdir. İmam insanların arasındaki dargınlık ve kırgınlıkları giderendir. Din görevlisi, her daim toplumun yanındadır. Doğum ve ölümlerde sevinç ve acıyı paylaşandır. Çocuk dünyaya geldiğinde kulağına ezan okuyan, ona adını veren, nişan, düğün ve mevlit gibi dini merasimlerin icrasını sağlayandır. Cenaze olduğunda onun teçhiz, tekfin ve defin işleriyle ilgilenen, onların acısını paylaşıp sabır telkin eden, her zaman ve her yerde halkının ve cemaatinin yardımına koşan vefakâr ve fedakâr insanlardır. Cemiyetlerde herkesin görmeyi arzuladığı, insanlara manevi ve ulvi atmosferi yaşatan toplum önderleridir. İmamlar her türlü dünya görüşüne sahip insanlara rehberlik yapan, herkesi sevgi ve şefkatle kucaklayan, onların dertleriyle dertlenen, üzüntüsüyle kederlenen, sevinç ve neşelendiğinde sevincine ortak olandır. Din görevlisi; inanan inanmayan ayrımı yapmadan, insanlara hizmeti kendine şiar edinen model ve saygın insandır (Tosun, 2001: 21-22).

Bu çalışmada Osmanlı Arşivi'nden yararlanılarak hazırlanmış olan "Gerde Temettuat Defterleri" adı ile yayınlanan 2 cilt eser başvuru kaynağıdır (Kaşmer, 2015). Bu çalışmada giriş bölümü dâhil olmak üzere dört ana bölüm bulunmaktadır. Giriş bölümünden sonraki 2. bölümde Gerde'de dini hayatın yapısı nicel ve nitel açıdan incelenmiştir. 3. bölümde ise din görevlilerine yer verilmiştir. Son olarak değerlendirmeler ve sonuç vardır. Giriş bölümünden sonraki 1. bölümde temettuat defterlerinin yazılış amacı, önemi ve Osmanlı'da imamlar anlatılmıştır.

1.1 Temettuat Defterlerinin Yazılış Amacı ve Önemi

Temettuat defterleri Tanzimat döneminde yaşayan insanların servet ve yıllık kazancına göre vergilendirme yapmak için kişiye kazanç getiren her türlü mal varlığının kayıt altına alınmasıyla oluşmuştur. Hane reislerinin gelirlerinin tespiti amacıyla yapılan temettuat tahrirlerinin kaydedildiği resmî belgelerden oluşan defterlere *Temettuat Defterleri* denir. Bu defterler dönemin demografik yapısı, sosyo-ekonomik hayatı ile kişilerin başta tarla, dükkân, hayvanatı ve başkaca gelir getiren bir mesleği varsa bunların hepsi tespit edilerek tüm gelirleri hakkında teferruatlı çok önemli veriler ortaya koymaktadır. Aynı zamanda vergi mükelleflerinin adı, lakabı, unvanı, statüsü ve meslekleri de belirtilmektedir. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki temettuat sayımları "ML.VRD.TMT" kod adı ile anılmaktadır.

Mesleklerle alâkalı kayıtların analizleri ile ilgili köy, kasaba ve şehirdeki meslek çeşitliliği, o kişilerin meslek gelirlerinden hareketle de farklı mesleklerden oluşturulan gelirlerin toplam meslek geliri içindeki nispi önemi, nüfusun daha ziyade hangi meslek alanında yoğunlaştığı ve dolayısıyla o bölgede gelişmiş olan meslek kollarının neler olduğu gibi konularda araştırmalar yapılabilmektedir (Cırık, 2007: 21). Ahalinin refah seviyesi, ekilip biçilen ürün çeşitleri, bölgenin iklim durumu, yerleşim şekilleri vs. gibi bilgileri bu defterlerde açıkça görmek mümkündür (Serin, 1998: 726).

Hane reislerinin elde ettiği gelirlerinin –eğer varsa- ne kadarının san'atından, ne kadarının ziraattan olduğu tasrih edilmiştir (Kütükoğlu, 1995: 403). Her şahsın neler ektiği ve her birinden ne kadar mahsul aldığı, vereceği öşür dolayısıyla kayıt olunmuştur (Kütükoğlu, 1995: 406).

1845 yılındaki temettuat sayımlarında Müslümanların yazılması muhtar-ı evvel ve sânilerle köy imamlarının sorumluluğu altında kaydedilmiş olup defterlerin bitiminde bunların mühürleri vardır. Ancak bütün defterlerde mühür olmayıp bazılarında "bende" kelimesi yazılıp bırakılmıştır (Kütükoğlu, 1995: 398).

1.2 Osmanlı'da İmamlar

Osmanlı kent yönetiminde mahalle; okulu, medresesi, camisi, meydanı, çeşmesi, kahvehanesi, pazarı ve hatta hamamı ile bir bütündür (Eryılmaz, 1988: 465). Osmanlı şehirlerinde temel yönetim birimi niteliğini taşıyan mahallenin yönetim yapı ve bağlantısını sağlayan mahalle görevlilerinin başında da mahalle imamı gelmektedir.

Osmanlı şehir örgütlenmesinde mahallelerin özel konumları gereği mahalle imamlığı da çok önemli bir görev olarak görülmüştür (Beydilli, 2000: 181).

Osmanlı Devleti'nde imamlar Müslüman topluma karşı hizmet veren en büyük meslek grupları içinde sayılır. İmam-hatiplerin gerek devlet ricaline karşı ve gerekse toplum içinde sürdürdükleri hizmetleri yönünden oldukça önemli bir nüfuza sahip oldukları görülür. İmam-hatiplerin camilerdeki aslî görevleri yanında sosyal hayattaki sorumlulukları da oldukça geniş olmuştur.

İmamlar, mülki ve beledi bir amir olan "kadı"nın mahalle düzeyinde temsilcisi olmaları nedeniyle önemli bazı idari yetki ve görevlere sahip kılınmışlardır (Güneş, 2009: 115).

Tanzimat devrine kadar imam devleti temsil eden mahallenin en önde gelen sorumlusu olmuştur. Günümüzdeki şekli ile muhtarlık teşkilatının -Osmanlı Devleti taşrasında- 1830'larda kurulmasından sonra da imamların mahalle ve köy yönetimindeki etkileri devam edegelmiştir (Kazıcı, 1996: 431). İmamlar, mahalle çerçevesinde halk ile hükümet ilişkilerinin düzenlenmesine önce tek başına, sonra muhtarlık teşkilâtı kurulunca muhtarla birlikte katılmıştır (Güçlü, 2004: 418).

Mahalle sakinlerinin bilgi donanımı ve saygınlığıyla tanıyıp bildikleri kişilerin imam olarak mahallelerine atanmasını istedikleri bilinmektedir. Mahalle ve köy imamlarının ahalinin istediği kişilerden olması için ihtimam gösterilmiştir. Ayrıca memnun kalmadıkları imamların görevden alınmasını ortak bir talep olarak üst yönetime sunma ve sonuçlarını gerçekleştirme imkânları da mevcuttu (B. Alada, yayed.org).

İmamlar tertip edilen imtihanlarda en yüksek puanı alanlar arasından seçilirdi (Bayartan, 2005: 100).

İmamlar, padişahın beratıyla dinî bilgileri fazla, sevilen ve güvenilir kimseler arasından atanırdı. Görecekları hizmetin karşılığında "vazife" diye anılan bir ücret alırlardı.

Gündelik olarak hesaplanan bu ücret, çoğunlukla vakıflardan karşılanmaktaydı (Bayartan, 2005: 102-103). Denebilir ki imamlar, hizmet verdikleri cami ve mescitlerin vakıflarından maaş almışlardır. Osmanlı devrinde imam-hatipler devrin şartları içinde mali açıdan sıkıntısız yaşamışlardır.

İmamların tayinleri vakıf mütevellisinin teklifiyle gerçekleşirdi. İmam tayinlerinde, genelde bu hizmeti yerine getirmek için yeterli dini bilgilerle donanmış ve iyi ahlak sahibi olma şartları aranmış, ancak eğitim durumları her zaman söz konusu olmamıştır (Beydilli, 2000: 181).

Mahallede toplumsal merkez cami ve mescittir. Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin tüm erkeklerinin katılmasıyla eda edilir. Mahalleli, cami ve mescidin müdavimi olduğu için, belgelerde mahalle ahalişi genellikle "cemaat" olarak anılmıştır. İmam mahallenin temsilcisidir. Aynı zamanda camiye devamlı gelen mahalleli için, komşularının gözünde kendisinin tanınır ve güvenilir olup olmadığının da göstergesidir (Ergenç, 1984: 73). Mahallenin asayişinden başlayarak ve adlî, beledî ve her türlü mali sorunları çözmek ve mahalleye giren çıkarları kontrol etmek onların sorumlulukları içindeydi. Hakkında soruşturma yapılan kişiler imamdan sorulurdu.

İmamlar mahalle ve köylerde güvenlik ve huzuru sağlamak görevlerinin yanında özellikle de evlerde sazlı-sözlü toplantılar yapıp içki içilmemesi ve sokakların temiz tutulması konusunda halkı uyarmakla da mükelleftiler. Ayrıca imamlar, güvenilir kişi olarak muhtarlara kefil olurlar, mahalleyi ilgilendiren konularda yapılan görüşmelere katılırlardı (Çadırcı, 1991: 241). Mahalleye yerleşmek isteyen bir kişi mahalle sakinlerinden birinin ya da imamın kefaletini alması şarttı. Bu kefalet sistemi mahallede herkesin birbirini tanımasını ve asayişini sağlıyordu (Vural, 2004: 185). İmamın en önemli görevi ise, mahalle sakinlerine salınan vergilerin paylaşılması ve toplanma işini yürütmektir (Ortaylı, 2000: 107).

Muhtar ve mahallenin ileri gelenleriyle birlikte fırınlarda ekmeklerin kontrolü, ihtikâr ve sahtekârlıkların önlenmesi; mahallenin temizliği ve çevre temizliğinin sağlanması imamların görevleri arasındaydı (Beydilli, 2000: 181). Osmanlılarda imamlar, adeta mahallenin gören gözü duyan kulağı olmuştur. Çocuklar başta olmak üzere ahaliye dini bilgileri ve Kur'an-ı Kerim'i öğretmek, onlara ders vermek, cemaate yol göstermek, fakir ve hastalarla ilgilenmek, kahvede vaaz etmek onların görevleri arasındadır. Mahallenin düzeninden, mahalle ahalişinin arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları barışçı bir yöntemle çözmekle de sorumluydular. Onlar ufak tefek hukuki konulardaki ihtilafları gidermekle görevlendirilmiştir. Öyle ki mahalleleri onlar yönetmişlerdir (Yalçın, 1979: 193). Mahalleli birbirini çok iyi tanıdığından herhangi bir olay karşısında komşuların ve imamın tanıklığı çok önemlidir (Ergenç 1984: 74).

İmamlar vazifeli buldukları mahallenin nüfus ve tapu kayıtlarını tutarlardı. Boşanma işlemlerini gerçekleştirmekte onlara aitti. Doğum, nikâh ve vefat durumlarında defterlere kayıtlarını işlemekle de sorumlu idiler. Köy ve mahalle imamlarının en önemli görevlerinden biri de nikâh akdini gerçekleştirmektir. Nikâh akdi mahkemede gerçekleşmezse ya da çiftler kaza merkezinden uzak olursa yine nikâhı o yerin imamı kıyardı. Kendilerine de bu akitte görevli olduklarını gösterir bir belge (izinname) verirlerdi (Dursun, 1989: 271).

Osmanlılarda imamlar, zabıta işlerine de müdahale ederlerdi. Osmanlı toplumunda, özellikle kadın kıyafetleri başta olmak üzere devlet tarafından belirlenmiş kıyafetler dışında giysilerin giyilmesinden de imamlar sorumlu tutulmuştur. Yangınlarda ve asayiş ile ilgili konularda mahalleyi örgütlemek, mahalle ahali için üst makamlara kefil olmak onların görevleri arasında bulunuyordu (Ortaylı, 1979: 200).

Mahallenin ortak giderleri içinde o mahallenin cami, mescit, sıbyan mektebi, çeşme vb. gibi yapılarının onarımı ile bu yerlere mum, kandil gibi ihtiyaçlarının sağlanması başta gelir. Diğer ortak gider olarak imam, müezzin ve muallim gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesi sayılabilir (Ergenç, 1984: 76).

II. Mahmut döneminde muhtarlık teşkilâtının kurulmasıyla imamların görevleri de azaltılmıştır. Böylelikle muhtar daha yetkili bir yönetici olmuştur (Ortaylı, 2000: 107). Mesleğini kötüye kullanan imamların azledilmesi de önemli bir karar niteliği taşımıştır.

2. GEREDE'DE DİNÎ HAYAT

Gerede'de dinî hayatın halk düzeyindeki etkisi her devirde oldukça kuvvetli olmuştur. Toplumda doğumdan ölüme hayatın her safhasında dinî emirler yerine getirilmiştir. Örf ve âdetlerle de dini hayat en etkili bir şekilde yaşatılmıştır. O dönem Gerede'sinde çocuklara verilen isimlerin başında Mehmet, Ahmet, Mustafa, Ali, Hasan, Hüseyin, Ömer, Osman, İbrahim vb. dinimizde en saygın kişiler olarak görülen peygamberin adlarıyla, O'nun yakın arkadaşları, torunları ve diğer peygamberlerin adları verilmektedir (Kaşmer, 2015: 32-33). Yine 433 hanenin bulunduğu kazada 33 hacı, 16 hafız, 3 molla, 2 seyyid, 1 derviş, 1 şeyh unvanlı kişi kaydedilmiştir (Kaşmer, 2015: 36).

Sadece cami ve dükkân vakıflarının bulunan kazada elde edilen vakıf gelirlerinin önemli bir kısmının imam, müezzin, şeyh ve müderris gibi görevlilere verildiği görülmektedir (Kaşmer, 2015: 53). Vakıf kurucularının menkul ve gayri menkullerini genelde camilerin bakım ve onarımı ile birlikte bu mabetlerdeki birtakım görevlilerin maaşlarının ödenmesi için vakfettikleri anlaşılmaktadır.

Hiçbir geliri olmayan kesimin içinde yaşadıkları toplum tarafından geçimlerinin sağlanmış olması, kapitalizm öncesi toplumsal yapının İslâm kültürünün de etkisiyle dayanışmacı yönünü de ortaya koymaktadır (Kaşmer, 2015: 122). Tüm bu sayılanlar Gerede'de dini hayatın ne denli kuvvetle yaşandığının sadece birkaç örneğini teşkil etmektedir.

Her yönüyle köklü ve sağlam bir geçmişe sahip Gerede halkı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte de geleneksel dinî ve sosyal hayat tarzını büyük ölçüde koruyabilmiş ve günümüzün modern değerleriyle kaynaştırabilmiştir (Kara, 2014: 36).

2.1. 1844 Yılında Gerede Mahallelerindeki Camiler

1844 yılında Temettuat Defterleri'nde yer alan Gerede'deki cami isimleri şu şekilde listelenebilir:

1. Demirciler Mahallesi Camii
2. Tekye Camii

3. Kitirler Camii
4. Sultan Yıldırım Beyazıd Camii
5. Kabiller Camii (Kabiller Mahallesi Camii-Yukarı Tekke Camii)
6. Cami-i Kebîr (Orta Mahalle)
7. Orta Mahalle Camii
8. Seviller Mahallesi Camii (Şeyh Halil Efendi Camii olarak da bilinmektedir. Camiin diğer adı Aşağı Tekke Camii'dir.)
9. Cami-i Cedîd

2.2. 1869'lardan günümüze Gerede'de Cami ve Mescit Sayısı

19. yüzyıl Gerede'sini konu alan bir yüksek lisans tezinde yıllara göre cami ve mescit sayısı şu şekilde verilmiştir: (Kaşmer, 1994: 6-7)

<u>Yıl</u>	<u>Cami Mescid Sayısı</u>
1869	5
1871	22
1874	36
1877	46
1878	52
1888	62
1896	284 (Bu sayıya Çağa, Dörtdivan ve Mengen dâhildir.)

Yukarıda 1871 yılı için 22 cami ve mescit sayısı verilmiştir. Bu sayı sadece Gerede merkezi için oldukça yüksek sayılır. Ne var ki 1287 h./1871 m. Kastamonu Salnamesi'nde cami ve mescit sayısı 5, hankâh ve zaviye sayısı da 3 olarak verilmiştir (1287 tarihli Kastamonu Vilayeti Salnamesi, s.109).

1892 yılı Kastamonu Salnamesi'nde Gerede'de 62 cami ve mescit olduğu belirtilmiştir (Erkoçoğlu, 2000: 85). 1899 yılında Gerede'nin en eski ve en büyük camisi olarak Yıldırım Beyazıd Cami zikredilmiştir (Müstakil Bolu Livası Salnamesi (h.1291/m. 1899, s.300). 1334 (1918) tarihli Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi'ne göre Gerede ve köylerinde 84 cami ile 2 mescit bulunuyordu. Bunlardan 9 cami ve 1 mescit Gerede merkezindeydi (Müstakil Bolu Sancağı Salnâme-i Resmîsi 1334/1918, s.300). 1944 yılındaki depremde Gerede'nin tüm camiler yıkılmış daha sonra 8 cami ahşap olarak yeniden yapılmıştır (Kut, 2004: 34).

2003 yılında ilçede din hizmetleri 1 müftü, 1 şef, 3 memur, 1 şoför, 5 Kur'an kursu öğreticisi, 144 imam hatip, 13 müezzin kayyum, 4 hizmetli ve vekil imamlarla yürütülmüştür (Aydınalp, 2003: 50). Aynı yıl bölgede kadrolu-kadrosuz toplam 196 cami bulunuyordu. Bu camilerden 175'i kadrolu, 21'i ise kadrosuzdu. Bu camilerden 25 kadarı ilçe merkezinde, 171'i köylerde yer alıyordu. Merkezi camiler dışındaki camilerde genellikle tek din görevlisi hizmet yürütmekteydi. 2018 yılında Gerede Müftülüğünden alınan bilgiler ışığında Gerede merkezinde 30 cami ve mescit, köylerde de 220 cami bulunmaktadır.

2.3. Din Görevlilerinin Hizmet Ettikleri Camiler, İkametgâhları, Vergi ve Gelirleri

Osmanlı Devleti'nin hemen her mahallesinde veya köyünde bir cami, mescit ve bunlara bağlı imam ile yardımcıları bulunmaktaydı. Bu hizmetleri yapanlar; imamlar, hatipler, müezzinler, muallimler ve muallim-i sıbyanlardı. Gerede Temettuat Defterleri'nde bu hizmetleri yapanların görev yaptıkları camiler, görevleri, adları, yıllık vergileri ve gelirleri tek tek kaydedilmiştir. Tablo 1'de 1844 yılındaki Gerede merkez mahallelerinde dini hizmet yapan kişilere ait bilgiler verilirken, Tablo 2'de de 1840 yılı Gerede merkez mahallelerinde kaydedilen din görevlilerine ait bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. 1844 Yılında Gerede Merkezindeki Cami Adları ve Görevlilerin İsimleri, Vergileri, Gelirleri

Cami Adı	Görevleri	İmanın Adı ve İkamet Yeri	Görevlinin Yıllık Vergisi ve Aşarı (Kuruş)	Görevlinin Yıllık Geliri (Kuruş)
Sultan Yıldırım Bâyezîd Han Camii (Not: Hafız Mustafa Efendi 1840 yılında Camii Kebir imamıdır.)	İmam-hatip	İmam Hâfız-zâde Mustafa Efendi, Kitirler Mahallesi, hane 13	Bilgi yoktur.	Kemalettin ve Sadrüddin vakıflarından buğday, arpa ve kaplıca hasılatından toplam 1053 kuruş, bir ineğinden 30 kuruş ve vakıftaki görevi sebebiyle de 15 kuruş olmak üzere 1098 kuruştur.
Demirciler Mahalle Camii	İmam	İbrahim Efendi bin Mehmed Emin, Demirciler Mahallesi, hane 1	Mahallenin imamı olduğundan vergi tahakkuk ettirilmemiş ancak aşarı 32 kuruştur.	Tarım geliri 297 kuruş, yarı hissesi olan ekmekçi dükkânından kira geliri de 125 kuruştur. Toplam bir senelik geliri de 422 kuruştur. 422 (imamlık dışı gelir)
Camii Cedit	İmam-hatip	Topuzoğlu Hafız Osman bin Ali Orta Mahalle, hane 63	İmam-hatip olduğundan vergisi yoktur.	Senelik geliri 200 kuruştur.
Kabiller Cami Şerifi	İmam	Ali Yazıcıoğlu Mustafa Efendi bin Hasan, Kabiller Mahallesi, hane 1	Mahallenin imamı olduğundan vergi tahakkuk ettirilmemiş ancak aşarı 6 kuruştur.	Tarım geliri 54 kuruş, kalaycı ve kuyumcu dükkânından kira geliri de 30 kuruştur. İmamlıktan bir senelik geliri de 216 kuruştur.
Orta Mahalle Cami	Muallim, İmam ve hatip	Ali Efendioğlu Abdullah Efendi Orta Mahalle, hane 1	İmam olduğu için vergi tahakkuk ettirilmemiş ancak aşarı 7,5 kuruştur.	Tarım, hayvan, değirmen ve kiralık dükkândan toplam 162,5 kuruş geliri vardır.
Seviller Mahallesi Cami-i Şerifi	İmam ve muallim	Suhteoğlu Hâfız Mustafa bin Seyyid Orta Mahalle, hane 66	Vergisi 20 kuruş.	100 (muallim-i sıbyânlıktan)
Mahalle-i mezbûr Cami-i Şerifi (1840 yılında Yeni Cami imamıdır.)	İmam-hatip	Veliyüddin Efendi bin Ahmed Orta Mahalle, hane 64	İmam-hatip olduğundan vergisi yoktur.	Tarım ve hayvan geliri 218,5; zuhuratı 150 kuruştur. Toplam geliri 368,5 kuruştur.
Kitirler Cami Şerifi	İmam-hatip ve muallim-i sıbyan	Kara Mehmed-zâde İsmail Efendi bin İsmail Kitirler Mahallesi, hane 1	Vergi vermiyor. Aşarı 25,5 kuruş.	Tarım geliri:233 3 arı kovani: 15 Zuhuratdan: <u>100</u> 348
Kitirler Cami	Muallim-i sıbyan	Ömer Efendi bin Halill Kitirler Mahallesi, hane 33	Vergisi 120 kuruş. Aşarı 28 kuruş.	Mektep hocalığından geliri: 120 kuruş Tarım ve hayvan geliri:283kuruştur.

Orta Mahalle Camii Kebir	Müezzin	Hafız Ahmed bin Ömer Orta Mahalle, hane 25	Vergi ve aşar vermiyor.	Vazifesi nedeniyle senelik geliri 50 kuruş Hayvan geliri 60 kuruş, toplam 110 kuruş.
Camii Cedid	Müezzin	Emekoğlu Hafız Mehmed bin Ahmed , Orta Mahalle, hane104	Vergisi 120 kuruş.	Dörtdivan kazasının Kursun köyünde ziraatı yapılmayan 15 dönüm tarlası vardır. Yıllık zuharatından geliri 350 kuruştur.
Kabiller Mahallesi Camii	Müezzin	Ömer Efendioğlu Molla Ahmed bin Ömer mahallenin camisinin müezzini. Kabiller Mahallesi, hane 14		Tarım geliri 54 kuruş, kiralık vakıf dükkânından geliri de 22,5 kuruştur.
Tekye Camii Şerifi	?	Kabiller	?	?
Camii Kebîr	İmam	Hafız Mustafa Kitirler	?	?

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman 4 imamdan ikisi muallim ve diğer ikisi de muallim-i sıbyan olarak yazılmıştır. Yine bu tabloya göre bazı imamlara vergi tahakkuk ettirilirken bazılarına ise ettirilmediği görülmektedir. Aynı şekilde Gerede'de tarikat şeyhi el-Hâc Halil Efendi de vergiden muaf tutulmuştur (Kaşmer, 2015: 123).

Öte yandan 1844 yılı itibarıyla görevli din görevlilerinin birçoğunun fizikî yapısı, oturduğu mahalle ve hanesi ile yaşı, 4 yıl önce yani 1840 yılında kayda alınan nüfus defterinde anlatılmıştır. Bu münasebetle aşağıdaki tablo kişilerin bazı özelliklerini belirtmesi ve bir fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Tablo 2. 1840 Yılı Gerede Merkez Mahallelerinde Kaydedilen İmam ve Hatiplerin Fiziksel Özellikleri, Hane Numarası ve Yaşı (Gerede Nüfus Defteri, 2015, s. 18-19).

MAHALLE	İMAMLAR	Hane No	Yaşı
Kabiller	Uzun boylu köse sakallı Mustafa Hasan	1	76
Demirciler	Orta boylu kara sakallı İbrahim Efendi bin Emin	2	40
Orta	Uzun boylu kara sakallı Abdullah Efendi bin Ali	1	46
Orta	Kısa boylu kırca sakallı Veli Efendi bin Ahmed (Yeni Cami İmamı)	71	50
Seviller	Orta boylu aksakallı Şeyh el-Hâc Halil Efendi bin Osman Efendi (Postnişin)	1	85
Kitirler	Orta boylu kara sakallı Mehmed Efendi bin İsmail	1	42
Kitirler	Uzun boylu kara sakallı Hafız Mustafa Efendi bin Ali (Cami-i Kebir İmamı)	12	35
Kitirler	Orta boylu kumral sakallı Hafız Osman bin Mehmed (Seviller Mahallesi İmam Vekili) Not: Bu imam temettuat defterlerinde yer almamaktadır.	49	35
Şehr-i Viran Mahallesi	Kıroğlu uzun boylu kır sakallı Mustafa Efendi bin Veli	1	70
Yelkenler Mahallesi	Gömeçoğlu orta boylu kara sakallı Molla Ahmed bin Mustafa	1	25

Tablo 2'deki din görevlilerinin yaş ortalamasına bakıldığında 50,3; standart sapma değerine bakıldığında ise 17,8 olduğu görülmektedir. Bu istatistiksel verilere bakıldığında o dönemde yaşayan din görevlilerin orta yaş ve üzeri olduğunu göstermektedir.

Nüfus Defteri'nde yer alan mahallelerdeki 10 imamdan 8'i temettuat defterinde yer almaktadır (Gerede Nüfus Defteri, 2015: 18-19). Yine Gerede Nüfus Defteri'nde Seviller Camii imamı "Şeyh el Hacc Halil Efendi bin Osman"

iken Gerede Temettuat Defteri'nde bu caminin imamı Suhteoğlu Hâfız Mustafa bin Seyyid'dir. Din görevlileri için kullanılan unvanlar arasında dikkat çekenlerden biri de şeyh unvanıdır. Bilindiği gibi şeyh, tekke ve zaviyenin idarecisi ve dervişlerin yetişmesini sağlayan ilim ve tasavvuf ehli kişiler için kullanılan bir unvandır (Ergenç, 1982: 134). Buradan hareketle, cami ile tekke münasebetinin bir sonucu, tasavvuf eğitimi almış kişilerin cami veya mescitlerde din görevlisi olarak istihdam edildikleri söylenebilir. Diğer taraftan Nüfus Defteri'nde Kitirler Mahallesi 49. hanede oturan Hafız Osman bin Mehmed Seville Mahallesi imam vekili olarak kaydedilmiştir (Gerede Nüfus Defteri, 2015, s.19). Şehr-i Viran Mahallesi olarak zikredilen yerleşim alanı aslında Nuhviran köyü olup Gerede merkezine çok yakındır. Yelkenler Mahallesi de Temettuat defterlerinde köy olarak zikredilmektedir.

2.4. Gerede Köylerindeki İmam ve Hatiplerin Tahmini Gelirleri ve Tahakkuk Eden Vergiler

Günay köyünden Tilkiöğlü Mehmed Efendi bin Ali'nin vergisi 130 kuruş, geliri ekilen 3 dönüm tarlasından 36 kuruş, 2 ineğinden 60 kuruş ve zuhuratından 160 kuruş toplam 256 kuruştur.

Ortaca Sani köyünden İsmailoğlu Süleyman Efendi bin Mustafa'nın vergisi 190 kuruş, öşrü 34 kuruş; geliri tarımdan 220,5, hayvan geliri 87 kuruş, zuhuratı da 201 kuruştur. Toplam geliri 508,5 kuruştur.

Memûk karyesi Molla Ahmed bin Osman 30 kuruş vergi vermektedir. Tarlasından 81 kuruş, zuhuratından 69 kuruş ve damadının çobanlıktan geliri de 50 kuruştur. Toplam gelir 200 kuruştur.

Afşar Tarakçı karyesinden Hacı Veli Efendi bin Hüseyin'in vergisi 60 kuruş, aşarı 10 kuruş. Tarım geliri 90, hayvan geliri 60, zuhuratı 150 kuruş. Toplam 300 kuruş gelire sahiptir.

Ulaşlar köyü imamı Halil Efendi bin Abdullah'tır. Belgede "İmâm-ı karye bulunduğuandan vergü tarh olunmadığı." ifadesi yer almaktadır. Aşarı 77 kuruştur. Tarım ve hayvan geliri, 813 kuruş, zuhuratı da 150 kuruştur.

Yazıkara köyü imamı İbrahim Efendi bin Mehmed vergi vermiyor, aşarı 100 kuruştur. 50 dönüm tarlasından hasılatı 815 kuruş, Sultan Mecid müderrisi Raşit Efendi'nin kira ile ziraatını yaptığı tarlasından da 100 kuruş geliri bulunmaktadır. Hayvanlarından geliri 100 kuruş, bir dönüm çayır geliri de 10 kuruş, zuhuratı 100 kuruş, toplamda ise geliri 1125 kuruştur.

Kabaklu (Kapaklu) köyü imamı İzzeddin oğlu Hüseyin Efendi ibn-i Mehmed'e vergi olarak 246 kuruş tahakkuk ettirilmiştir. Öşrü 46,5 kuruş, âdet-i ağnam rüsumu ise 8,5 kuruştur. 15 dönüm tarlasından 417,5 kuruş, hayvanlarından 230 kuruş, zuhuratından da 260 kuruş olmak üzere toplam geliri 907,5 kuruştur.

Gökçeler köyünün imamlığını İmamoğlu Hasan bin Hüseyin yapmaktadır. Vergisi 115 kuruş, aşarı ise 18 kuruştur. Tarlasından geliri de 280 kuruştur. Hayvanından geliri 35, zuhuratından 195 kuruş ve toplam geliri de 510 kuruştur.

Yağdaş köyü imamı Halil Efendi'nin vergisi 80 kuruş, aşarı 19,5 kuruştur. Toplam 13 dönüm tarlasının 8 dönümünün ziraatı 1260 yılında yapılmış ve 153 kuruş hasılat yazılmıştır. İmamlık ve zuhurundan 200 kuruş, tarla ve hayvan gelirinden 203 kuruş, toplam geliri de 403 kuruştur.

Ümid Köyü imamı Vezirlioğlu Molla Ali bin Ahmed'dir. Senelik vergisi 180 kuruş, aşarı da 53 kuruştur. 22 dönüm tarlasından 12 dönümü 1260 yılında ekilerek 477 kuruş gelir elde etmiştir. Hayvan geliri 60 kuruş, zuhuratından geliri 310 kuruş, toplam geliri de 847 kuruştur.

Çukurca köyü imamı Sivrioğlu Molla Halil bin Halil'dir. Senelik vergisi 278 kuruş, aşarı da 51,5 kuruştur. Toplam 40 dönüm tarlasının yarısı 1844 yılında ekilmiş ve 466 kuruş gelir elde edilmiştir. İki camus hayvanından 80 kuruş, 1,5 dönüm çayırından da 20 kuruş geliri kaydedilmiştir. Zuhuratından 300 kuruş olmak üzere toplam geliri 866 kuruştur.

Haşad divanı hatibi Molla Ahmedoğlu Halil Efendi bin Halil 176 kuruş vergi, 34 kuruş da öşür ödemektedir. Senelik temettü geliri 656 kuruştur.

Cebni divanı hatibi Hatib Ali Efendi ibn Mehmed'in vergisi 278 kuruş, aşarı da 54 kuruştur. Toplam 45 dönüm tarlasının 25 dönümü 1260 yılında ekilmiş ve o yıl için ziraatından 488 kuruş gelir elde etmiştir. Zuhurat geliri 150 toplam geliri de 748 kuruştur.

Cebni divanı imamı Deli İbrahimoğlu Ali Molla bin İbrahim'in vergisi 158 kuruş, aşarı da 52 kuruştur. Ziraatından geliri 468 kuruş, zuhurat geliri 100, toplam geliri de 758 kuruştur.

Dağkara divanı imamı Keleşoğlu Hasan Efendi bin Mehmed'in vergisi 30 kuruş, aşarı da 6 kuruştur. 4 dönüm ekili tarlasından geliri 54 kuruş, ineğinden geliri 30 kuruş, zuhuratı 100 kuruş, toplam geliri de 184 kuruştur.

Çakıl köyü imamı Hacı Hasanoğlu Hüseyin bin Hüseyin. Vergisi 160, aşarı 38 kuruştur. Senelik temettü 557 kuruştur. Bunun 150 kuruşu zuhuratıdır. 24 dönüm tarlasından 8 dönümü 1260'da ekilip biçilmektedir. O yıl için geliri 342 kuruştur. 2 sağman sığırı, 2 kara öküzü, 1 erkek ve 1 dişe buzağı ile 1 arı kovanı bulunmaktadır.

Nuhviran köyü imamı Kıyasoğlu Mustafa Efendi bin Veli için belgede şu ifadeler yer almıştır: "Karye-i mezkûrun imamı bulunduğundan vergüsü tarh olunmamış." 30 dönüm tarlasının 15 dönümü 1260'da ekilmiş ve 324 kuruş hasılat yazılmıştır. Oğlunun 150 kuruş zuhurat geliri ile birlikte 504 kuruş toplam temettü kaydedilmiştir.

Yelkenler köyü imamı Komaçoğlu Molla Ahmed'den de vergi alınmamıştır. 5 dönüm tarlası gayri mezrudur. Ancak imamlıktan geliri 100 kuruştur.

Değişler köyünde 7. hanede kayıtlı Dervişoğlu Molla Mehmed bin Hasan'a başka bir köydeki imamlıktan 240 kuruş geliri kaydedilmiştir. Senelik vergisi 20 kuruştur.

Yazı köyü imamı Şakir Efendi de imam olduğu için vergi vermemektedir. Oturduğu evinden başka hiçbir şeyi olmadığından da komşularının yardımıyla geçimini sürdürmektedir.

Çoğullu divanı imamı İmamoğlu Said Efendi bin Mehmed Raşid imam olduğu için vergi vermemektedir. Aşarı 5 kuruştur. 6 dönüm tarlasından 45 kuruş gelir kaydedilmiştir. Ancak imamlıktan bir senelik geliri 200 kuruştur.

85 haneli Çoğullu divanı hatibi Hatiboğlu Ebûbekir Efendi bin Osman'a hatip olduğundan vergi tahakkuk ettirilmemiştir. Aşarı 30 kuruştur. 18 dönüm tarlasından geliri 270 kuruş, 5 adet arı kovanından 25 kuruş ve 200 kuruş zuhurat geliri yazılmıştır.

Eymür köyü imamı Çorbacioğlu Molla Osman bin Osman vergi vermemektedir. Ancak aşarı 5 kuruştur. Tarlasından hasılatı 45, zuhuratı 55, toplam temettü 100 kuruştur.

Salur köyü imamı Ali Kadioğlu Molla İbrahim bin Ali imamlığından dolayı vergi vermemektedir. Aşarı ise 23 kuruştur. 200 kuruşu zuhuratından olmak üzere tarla ve hayvanlarından geliri 318, toplam geliri de 518 kuruştur.

Yeniyapar köyü imamı Kırcaoğlu Osman Efendi de imamlığından dolayı vergi vermemektedir. Bir adet ineği ile bir adet öküzü ve işlenmeyen 4 dönüm tarlası bulunmaktadır. İhtiyar ve amelmande olduğundan temettuata dair bir nesnesi de yazılmamıştır.

Dümenler köyü imamı İmamoğlu Raşid Efendi bin Osman'ın vergisi 73 kuruş, aşarı da 13,5 kuruştur. Toplam 27 dönüm tarlasından 5 dönümü 1260 yılında işlenmiş ve 112,5 kuruş hasılat yazılmıştır. Hayvanından geliri 60 kuruş, çayır geliri 20 kuruş, zuhuratı 200 kuruş, toplam temettü 392,5 kuruştur.

Virancık köyü imamı olarak kaydedilen Hacıoğlu Emin Efendi bin Mehmed için belgede şu ifade yer almaktadır: “Mengen kazasının Çıtlıklar divanında imam olduğu.” 160 kuruş vergi ve 60 kuruş aşarı yazılmıştır. Toplam 7 dönüm tarlasının 4 dönümü 1260 yılında ekilip 272 kuruş hasılat kaydedilmiş, imamlık ücreti temettü 300 kuruş olmak üzere toplam 572 kuruş bilgisi yer almıştır.

Hacılar köyü imamı Bibiloğlu Osman Efendi bin Hacı İbrahim belgede “Hasbi imam olduğundan vergü tarh olunmamış” ifadesiyle yer almaktadır.

Aşarı 25 kuruştur. Hicri 1260’da 30 dönüm tarlasının yarısının ziraatı yapılmış, 225 kuruş hasılat yazılmıştır. Bir adet ineğinden 30 kuruş, zuhuratından 150 kuruş, toplam geliri 435 kuruştur.

Samat köyü hatibi Hatiboğlu Mehmed bin Mustafa hatip olduğundan dolayı vergi vermemektedir. Aşarı ise 3 kuruştur. Toplam 8 dönüm olan tarlasının 1 dönümünün ziraatından 27 kuruş, keçilerinden 15 kuruş, zuhuratından 158 kuruş toplamda da 200 kuruş temettü kaydedilmiştir.

İmirşe köyü imamı Kara Durmuşoğlu Molla Ahmed 154 kuruş vergi, 33 kuruş aşar verecektir. 1260 yılı 8 dönüm tarlasından geliri 297 kuruş, hayvanlarından (kısarak 100 kuruş ve inek 30 kuruş) 130 kuruş, zuhuratından ve imamlıktan 200 kuruş olmak üzere toplam temettü 627 kuruştur.

Koçumlar köyü imamı Zeynel Abidin Efendi ibn Hüseyin hem imamlık yaptığı için hem de ihtiyar olduğu için vergi tarh edilmemiştir. Aşarı 31 kuruştur. Sahip olduğu 7 dönümün dördününün hasılatı 279 kuruş, ineğinden geliri de 60 kuruş, toplam geliri de 399 kuruştur.

Mirce Kiras köyü imamı Taşlıoğlu Ali Efendi’nin vergisi 162 kuruş, aşar ve rüsumatı 24,5 kuruştur. 11 dönüm tarlasından geliri 184,5 kuruştur. Diğer gelirleri 2 ineğinden 60 kuruş, 6 keçisinden 30 kuruş, 1 kısrağından 100 kuruş; asiya (su değirmeni) bir hisse 20 kuruş, yarım dönüm çayır 10 kuruş ve zuhuratı 100 kuruş, toplam da ise 504,5 kuruştur.

2.5. 1840 Yılı Gerede Nüfus Defterinde Yer Alan İmamlar

Gerede Nüfus Defterine göre 1840 yılında kayda geçen imam ve hatiplerin kişisel özellikleri ve o yıldaki yaşları bize çok önemli bilgiler vermektedir [Gerede Nüfus Defteri, 2015, s.18-20] 1840 yılı Gerede Nüfus Defteri’nde yer alan köylerdeki imam ve hatiplerin isimleri, fiziksel özellikleri, hane numaraları ve yaşları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. 1840 yılı Gerede Divan ve Köylerindeki İmam ve Hatiplerin Fiziksel Özellikleri, Hane Numarası ve Yaşı (Gerede Nüfus Defteri, 2015, s. 19-20).

No	Köyler	İmam ve Hatipler	Hane No	Yaş
1	Örencik	Uzun boylu kara sakallı Molla Emin bin Mehmed	1	50
2	Afşar Tarakçı	Orta boylu köse sakallı Molla Mehmed bin Nebi	1	45
3	Ulaşlar	Orta boylu köse sakallı Molla Halil bin Abdullah	1	40
4	Umud	Orta boylu kara sakallı Molla Ali bin Ahmed	1	30
5	Yağdaş	Orta boylu kara sakallı Molla Halil bin Mustafa	1	48
6	Çayviran	Müzellef sakallı Molla Halil	2	25
7	Güney	Orta boylu kır sakallı Molla Mehmed bin Ali	1	78
8	Bıçakçılar	Orta boylu köse sakallı Molla Mehmed bin Nebi	1	26
9	Çoğullu	Uzun boylu ak sakallı Ömer Efendi bin Halil	2	65
10	Dağkara	Orta boylu müzellef sakallı Hasan Efendi bin Mehmed	1	26
11	Yakaboy	Orta boylu kumral sakallı Ömer Efendi bin Ömer	1	35
12	Murat Fakihler	Uzun boylu kumral sakallı Mehmed Efendi bin Osman	1	40
13	Mirce Kiras	Orta boylu kara sakallı Ali Halil	1	35

14	Kayı Kiras	Molla Ahmed Uzun boylu ak sakallı Ali Efendi bin Ahmed	1	45
15	Ali Fakihler	Orta boylu sarı sakallı Molla İbrahim bin Abdullah	1	28
16	Havullu	Orta boylu ak sakallı Hasan Efendi bin Mehmed	2	45
17	Salur	Kısa boylu sarı sakallı İbrahim Efendi bin Ali	1	50
18	Çebni	Karye-i mezbur hatibi orta boylu kır sakallı Ali bin Mehmed	1	47
19	Çebni	Orta boylu kara sakallı Ali Efendi bin İbrahim	1	16
20	Afşar-ı Şerif	Orta boylu kır sakallı Ahmed bin Mustafa	1	65
21	Hasanlar	Akça Mollaoğlu uzunca boylu kır sakallı Mustafa bin Mehmed	1	35
22	Eymür	Cüzpacı oğlu uzunca boylu kır sakallı Osman Efendi bin Osman	1	50
23	Ağız Viran	Uzun boylu kır sakallı Mehmed Efendi bin Mehmed	1	55
24	Danışmendler	Uzun boylu kara sakallı Molla Ali bin Hasan	1	32
25	Teteme Külef	Uzun boylu kara sakallı Balyacıoğlu Halil bin Ahmed	1	32
26	Yenice Evsat	Molla Ahmed Uzun boylu ak sakallı Ali Efendi bin Ahmed	1	75
27	Haşad	Molla Ahmed oğlu uzun boylu kır sakallı Molla Halil bin Halil	1	60
28	Kapaklı	Gayreddin oğlu orta boylu kumral sakallı Molla Hüseyin bin Mehmed	1	35

Tablo 3'teki din görevlilerinin yaş ortalamasına bakıldığında 43; standart sapma değerine bakıldığında ise 14,96 olduğu görülmektedir. Bu değerler bize o dönemde yaşayan din görevlilerin orta yaş ve üzeri olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tablo 2'deki verilere göre Tablo 3'te bulunan din görevlileri daha genç bireylerden oluştuğu gözlemlenmektedir.

Tablo 3'te 11., 14., 15., ve 25. satırlarda bulunan köyler (Yakaboy, Kayı Kiras, Ali Fakihler ve Teteme Külef) Gerede Temettuat Defterleri'nde yer almamaktadır. Aynı zamanda 12., 20., 23., ve 24. satırlarda yer alan eşhas temettuat kayıtlarında yer almamaktadır. 16. satırda bulunan Bıdıkoğlu Hasan Efendi bin Mehmed temettuatlarda Havullu köyü 4. hanede kaydedilmiş, mesleği "erbab-ı ziraatten" şeklinde yazılmıştır. 21. satırda bulunan Akça Mollaoğlu Mustafa bin Mehmed, belgelerde Hasanlar köyü 2. hane olarak kaydedilmiş, mesleği de "talebeden" şeklinde verilmiştir. 26. satırda bulunan köyün adı temettuat defterinde Yenice Ortaca olarak yazılmıştır. Mesleği olarak "musin ve ihtiyar" bilgisi verilmiştir. Bu kişinin vergisi 440 kuruş, aşarı 90 kuruş, tarlası 25 dönüm, tarla geliri 549 kuruş, toplam geliri de 1194 kuruş olarak kaydedilmiştir.

3. DİN GÖREVLİLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Temettuat defterlerine göre Gerede köylerinde adı geçen din görevlilerinin genel değerlendirilmesi bu bölümde yer almaktadır. İlk olarak 1845 yılında Gerede temettuatlarını tutan kâtiplerin kaydettiği köy sayısı 102'dir. Ancak kayıtlara göre 31 köyde imam ve hatip bulunmaktadır. Oysa o günün Gerede köylerinde muhtemelen imamlık yapabilecek herhangi bir kişi bu görevi hasbice ifa etmektedir. Nitekim Hacılar köyü imamı Bibiloğlu Osman Efendi'nin bu görevini "hasbi" yaptığı bu yüzden kendisinden vergi alınmadığı belirtilmektedir (Kaşmer, 2015, C.2: 1049). Ayrıca Gerede Nüfus Defteri'nde imam olarak kaydedilen bazı kişiler temettuat defterlerinde ya "erbab-ı ziraatten" ya da "talebeden" şeklinde yazılmışlardır.

Tablo 3'de yer alan 14 köyün imamına temettuat defterlerinde yer alan 31 imam eklendiğinde 44 köyde imam olduğu ortaya çıkacaktır. 102 köyden oluşan Gerede'nin bazı köylerinde cami yoktur. O köylerde vakit namazları, köy ahalsinin sorunlarının konuşulup çözülmeye çalışıldığı ve geniş bir mekâna sahip olan köy odalarında kılınırdı. Cuma namazları için ise camisi olan köylere gidilirdi.

Öte yandan 51 haneli Havullu divanında imam kaydedilmediği halde hemen yakınındaki 36 haneli Salur köyünde imam bulunmaktadır. Gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan tarımsal faaliyetler yanında hayvancılıkta azımsanmayacak ölçüdedir. Öyle ki çeşitli meslek sahipleri gibi imamlar da manda, inek, koyun ve keçi beslemekte ve bunların et, süt, yün ve kıllarından gelir elde etmektedir.

Yukarıda sayılan 27 köyün 11 imamı ile 4 köyün hatibinden 2'si bu görevlerinden dolayı vergi ödememektedir. Koçumlar köyü imamı Zeynel Abidin Efendi ibn Hüseyin hem imamlık yaptığı için hem de ihtiyar olduğu için vergi tarh edilmemiştir.

İmamlar arasında en az vergiyi Dervişoğlu Molla Mehmed 20 kuruş olarak ödeyecektir. Ondan sonra az vergi Memük köyü imamı ile Dağkara köyü imamına tahakkuk ettirilmiştir. Ödeyecekleri miktar 30 kuruştur. En fazla vergiyi ise Çukurca köyü imamı 278 kuruş ödeyecektir. En yüksek aşarı Yazıkara imamı 100 kuruş verecektir. İmamlar arasında en az aşar vergisini Çoğullu ve Eymür imamları beşer kuruş ödeyeceklerdir.

Hatiplerden en fazla vergiyi Çebni divanı hatibi 278 kuruş ve en fazla aşarı 54 kuruş ödeyecektir. Samat köyü hatibi 3 kuruş ile en az aşar vergisi ödeyendir. Görüldüğü gibi imam ve hatiplerin vergi yükleri birbirinden çok farklıdır. Öyle ki vergi ödeyecek 18 imam ve hatibin ödeyeceği vergi 2941 kuruş, aşar vergisi ödeyecek 25 imam ve hatibin ödeyeceği miktar ise 901,5 kuruştur.

İmamların gelirlerinde de büyük farklılıkları görmek mümkündür. 1125 kuruşla en yüksek gelir, Yazıkara köyü imamına aittir. En düşük geliri olan 2 imam" imamlıktan" 100 kuruş senelik gelire sahiptir. Ayrıca imamlıktan 200 kuruş gelir elde bir imam, zuhurat ve imamlıktan geliri 200 kuruş olan 2 imam bulunmaktadır. Sadece imamlıktan 240 kuruş geliri olan ve yine imamlıktan 300 kuruş gelir elde eden başka bir imam kaydedilmiştir. Hiçbir geliri olmayan 2 imamdanda biri komşularının yardımıyla hayatını sürdürürken diğer bir imam ise ihtiyar olduğundan gelir elde edememiştir.

Kaza merkezinde yer alan imamların 16'sı "Efendi" unvanıyla anılmıştır. Okumuş ve toplumda nüfuz sahibi kişilere "Efendi" ve ibtida-i medreseyi bitirenlere de "Molla" lakapları denilmiştir (Kaşmer, 2015: 36). Köydeki 8 imam "Molla" diye anılmaktadır. Ayrıca 2 imam "Hacı" lakabıyla zikredilmiştir. 4 hatipten ikisi "Efendi", diğeri "Molla ve Efendi" olarak kaydedilmiştir. 3 hatip "Hatiboğlu" unvanıyla yazılmıştır.

SONUÇ

Bu makale ile halkının dindarlığı çok eskilere dayanan Gerede kazasının 1840'lı yıllarda yaşayan ve görev yapan imamlarının birçok özelliğini yansıtarak tarihe bir ışık tutulmaya çalışılmıştır. O dönemde görev alan din hizmetindeki kişilerin isimleri, görev yerleri, ödedikleri vergi miktarları, gelir kaynakları, sosyal ve ekonomik durumları incelenmiştir. Bölgenin ekonomik, kültürel ve demografik yapısı ile halkın dini değerlere olan bağlılıkları göstermesi açısından çalışmanın özgün bir yönünün olduğu düşünülmektedir.

Mahalle idaresinin başında olan imamlar, camideki mevcut görevleri yanında, mahallenin güvenliğinden, temizliğinden ve mahallede bulunanların ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumlu olmuştur.

Diğer Osmanlı şehirlerindeki mahalle ve köylerde görev yapan imamlara göre Gerede'de görevli imamlar nispeten daha az gelir elde etmişlerdir. Elbette bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Gerede'de din görevlilerinin pek çoğu gelirini arttırmanın yollarını aramıştır. Bunun için tarım ve hayvancılık, onlar için en mühim uğraşlar olmuştur. Ancak bölgenin iklim şartları, toprağın verimsizliği, işgücü azlığı ve modern tarımdan uzak kalınışı gibi sebepler hem imamların hem de halkın gelirini azaltan etkenlerdir.

Gerede'de sadece bir imam vakıf gelirlerinden ücret almıştır. İmamların ücret ve gelir elde etme konusunda kanaatkâr olmaları yapmış oldukları vazifenin yüceliği ve Allah'ın rızasını kazanmak olarak nitelendirilebilir. Ancak onların aynı zamanda tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları dünyalıklarını çıkarma gayretindedir.

Günümüzde kazanın dört bir yanında yer alan Kur'an kurslarıyla pek çok hafız yetiştirilmektedir. Bu gençler geleceğin din görevlileri olarak ülkenin her köşesinde kendilerine verilecek vazifenin heyecanı ile eğitim ve öğretimlerini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Kastamonu Vilayeti Salnamesi, (h.1287/m. 1871), s.109
- Kastamonu Vilayeti Salnamesi, (h.1291/m. 1874), s.161
- Müstakil Bolu Sancağı Salnâme-i Resmîsi 1334/1918, s.300.
- Akın, A. (2016). *Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme*. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15(29), 177-209.
- Arslan, H. (2015). *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din algısı: 1972 ve 2011 yılları Cuma hutbeleri örneği/The religious perception of the Presidency of Religious Affairs: The cases of 1972 and 2011 years' friday khutbas* (Doctoral dissertation).
- Aydınalp, H. (2003). *Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Gerede'de Dini Hayat*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, s. 50.
- B. Alada, Adalet, *Kentsel Yönetimde Katılımda Mahalle*, www.yayed.org
- Barkan, Ö. L. (1962-63), *Şehirlerin İnkişafı ve Teşekkülü Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Ait Araştırmalar*, İÜİFM. C.XXIII, s.y. 1-2 (1962-63) s.239.
- Bayartan, M. (2005), *Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle*, İÜ Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi, sayı:13, s.93-107.
- Beydilli, K. (2000). *İmam (Osmanlı Devleti'nde İmamlık)*, DİA, Cilt: XXII, İstanbul, s. 181.
- Cırık, B. (2007) *1845 (1261) Tarihli Temettü'at Defterlerine Göre Hüdavendigâr Eyaleti Kütahya Kazası Tavşanlı Nahiyesine Bağlı Seyeli, Aşk-ı Kara, Ürünü, Bayramşah, Söğüt, Sehviran ve Sökmen Köylerinin İktisadî ve İçtimâî Durumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DP, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Kütahya, s.21.
- Çadırcı, M. (1991) *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK. Basımevi, Ankara, s.241-243.
- Ergenç, Ö. (1982). *Osmanlı Klasik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan 'Üzerine Bazı Bilgiler*. *Osmanlı Araştırmaları*, 3(03). 0A, C.III, s.134.
- Ergenç, Ö. (1984). *Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul, s.69-76.
- Erkoçoğlu. F. (2000) *Gerede'de Osmanlı'dan Kalma Vakıflar ve Tarihi Eserler*, Geçmişten Günümüze Gerede, Gerede, s.85.
- Eryılmaz, B. (1988), *Türkiye'de Köy ve Mahalle Muhtarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Türk İdare Dergisi, Sayı: 378, s.465-478.
- Dursun, D., (1989) *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, İstanbul, s.271.
- Gerede Nüfus Defteri (2015), C: 1-1840, (Giriş-Metin-Dizin) Editör: Mehmet Süme, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu Halk Kültürünü Uygulama Merkezi Yayınları:14, Bolu, s.18-19.
- Güçlü. M. (2004), *Antalya Kentinde Bir Mahallenin Tarihi Gelişimi, Kuruluşundan Günümüze Balibey Mahallesi (Balibey-Balı Bey- Balbey Mahallesi)*, *Kebikeç*, 18, s.418.
- Kut, F. (2004), *"1946'da Gerede (I)" Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Bülteni*, Ankara, Sayı: 9, s.34.
- Kara, C., (2014), *1950'ye kadar Gerede'de Dinî ve Sosyal Hayat*, *dergiabant (AİBÜ) İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz, Cilt.2, Yıl:2. Sayı.4, s.36.
- Kaşmer, R. (1994) *19. Yüzyılda Gerede Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, MÜ, SBE, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.6-7.
- Kaşmer, R. (2015), *Gerede Temettuat Defterleri*, Gerede Belediyesi Yayınları, Cilt 1, İstanbul, s.36.
- Kazıcı, Z., (1996), *"Osmanlı Mahalle İmamları ve Yerel Yönetim İlişkisi"*, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, C: 1. Ed. V. Akyüz- S.Ünlü, İstanbul, s.431.

- Küçükkaşçı, M.S. (2000), *“İmam”*, TDV. İslâm Ansiklopedisi, cilt:22, İstanbul, s.178.
- Kütükoğlu, M. S. (1995), *Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri*, *Belleten Dergisi*, C.LIX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Sayı.225, Ankara, Ağustos, s. 398-406.
- Ortaylı, İ. (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, s.107-108.
- Ortaylı, İ. (1979), *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No. 180, Ankara, s.200.
- Öğüt. S. (2000), *İmam (Fıkıh)*, TDV. İslâm Ansiklopedisi, Cilt:22, İstanbul, s.188
- Serin. M. (1998), *Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri*, 1. Milli Arşiv Şurası (Tebliğler-Tartışmalar) 20-21 Nisan, s. 726.
- Tosun, C. (2001), *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Pegem Yay., Ankara, s. 21-22.
- Vural, T. (2004), *Osmanlı İmparatorluğunda Yerel Yönetimler*, *Türk İdare Dergisi*, Sayı:444, s.185.
- Yalçın, A. (1979), *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara, Cilt I, s.193.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

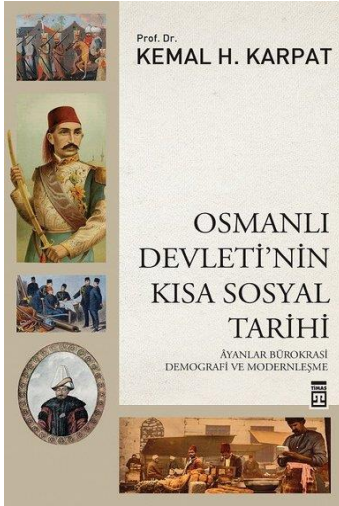
OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2587-117x

BOOK REVIEW/YAYIN DEĞERLENDİRME

KEMAL H. KARPAT, “OSMANLI DEVLETİNİN KISA SOSYAL TARİHİ” (TİMAŞ YAYINLARI, İSTANBUL, 2019, 250 SAYFA)

Neslihan FULİN¹

Osmanlı tarihi ile ilgili çok değerli çalışmalara sahip olan Kemal H. Karpat, siyasal ve sosyal bilimler alanına çok önemli katkılarda bulunmuştur. Akademik hayatı boyunca özgün çalışmalarıyla tanınan yazar, bu eserinde tarih biliminin sosyal yönünü araştırmış, genellikle eserlerinde objektif bir anlayış sergilemiştir. Tarihi her yönüyle inceleyen Kemal Karpat, tarih bilimini incelerken diğer bilimlerden de faydalanmış, kendine ait bilimsel metoduyla birçok eser yazmıştır.

K. Karpat'ın bu eserinde Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel ve idari yapısı ele alınmış; aynı zamanda yazar ekonomik, siyasal ve demografik açıdan Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarını kendine özgü üslubuyla okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı üzerinde etkili olan birtakım etkenleri genel açıdan irdelemiş bir bütün olarak

Osmanlı tarihini incelemiştir. Yaptığı her çalışmanın üzerinde büyük emek sarf eden K. Karpat, bu çalışmanın yayınlanmasını ve okuyucularıyla buluşmasını görmeden vefat etmiştir.

Kitap 250 sayfa olup altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde (s. 19-38) 15. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısı içerisinde hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin barınmasından söz edilmiştir. Klasik dönemin sosyal yapısı ve düzeni ile ilgili bilgiler içeren bu bölümde, gayrimüslimler ile Müslümanların uyum içerisinde yaşadığına dair bilgiler verilmiştir. 15. yüzyıllarda ve 16. yüzyıllarda intizamlı görülen sosyal düzenin, 17. ve 18. yüzyıllarda devletin

¹ Dr., Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. neslihanfulin23@gmail.com

otoritesini kaybetmesi, ayan denilen yerel güçlerin ortaya çıkması ve giderek güç kazanan Avrupa Devletlerinin etkisi ile bozulması ve birtakım değişimlerle karşı karşıya kalması vurgulanmıştır.

Birinci bölümde (s. 39-70) Osmanlı toplumunun 16. yüzyıl ile 18. yüzyıla kadar ki sosyal alt yapısı ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel, ekonomik ve idari yapısını tımarlar, vakıflar ve askeriye oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve askeri yapısının temelini oluşturan tımar hakkında bilgi verilmiştir. Tımarların mali durumu ile ilgili rakamsal açıklamalarda bulunulmuştur. Bununla birlikte sosyo-kültürel yapı içerisinde yer alan vakıflar hakkında bilgi verilerek 1527-1528 yılları arasında Anadolu, Mısır, Halep ve Şam'daki vakıfların toplam gelirleri oransal olarak belirtilmiştir. Yine bu bölümde Osmanlı toplumunun sosyal tabakalara ayrıldığına dair bir değerlendirme yapılmış, bu değerlendirmeye göre sosyal tabakalar askeri grup içerisinde sipahiler ve yeniçeriler, şeyhülislam, tüccarlar ve zanaatkârlar, reayalar (Gayrimüslim ve Müslümanlar) olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Daha sonra bu zümrelerin Osmanlı toplumundaki konumları hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümün sonlarına doğru yazar, Osmanlı Devleti'nin sosyal düzenin modernleşme konusunda eksiksiz bir yapıya sahip olduğunu söylemiş; ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan birtakım sıkıntılardan dolayı bozulduğunu belirtmiştir.

"İnsan Potansiyeli: Klasik Dönem" adlı ikinci bölümde (s. 71-92) K. Karpat, 16. yüzyıl ve 18. yüzyıl Osmanlı toplumunun nüfusunu kaleme almıştır. Bunu ele alırken de Ömer Lütfi Barkan'dan yararlanmış. Osmanlı Devleti'nin büyük kent merkezlerindeki nüfusunu "16. Yüzyıl Şehir Nüfusları", "Kent Nüfuslarının Dinlere Göre Dağılımı", "Belirli Arap Eyaletlerinin Nüfusu" olacak şekilde tablolarla göstermiştir. Yazar, 16. yüzyılda kentleşmenin en yoğun olduğu yerler olarak İstanbul, Edirne, Bursa, Diyarbakır, Konya, Selanik, Halep, Kahire, Bağdat ve Şam'ı belirtmiştir. Ayrıca burada yazar, İstanbul'un ilk dönemlerde kentleşme oranının 40-50 bin iken 16. yüzyılın ilk yarısında 600 bine ulaşarak Avrupa'nın en büyük kenti olduğunu vurgulamıştır. Bu bölümde son olarak K. Karpat, Osmanlı şehirlerinin ve köylerinin özelliklerini anlatmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü "Klasik Toplumsal Düzenin Çözülüşü" (s. 93-129) başlığını taşımaktadır. Bu başlık 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin toplumsal düzenin iç ve dış nedenlerle bozulduğuna dair bilgileri içermektedir. Yazar, birtakım iç değişimler yaşayan Klasik Osmanlı sisteminin 17. yüzyılda çözülmeye başlamasının en büyük nedeni olarak vergi toplama sistemindeki değişiminden ve orduya ait merkez bürokrasisindeki hızlı harcamalardan kaynaklandığını söylemiştir. Bunun yanı sıra 17. yüzyılda İran ve Habsburg ile yapılan savaşlar, yeniçerilerin etkisinin artması, ayanların devlete ait sorunlarda söz sahibi olması devletin otoritesini zayıflattığı, klasik sosyal ve siyasal düzenin çözülüşünü hızlandırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bu bölümde yazar, "Osmanlı Devleti karşılaştığı sorunlara çözüm bulacak güçteydi; bürokraside köklü bir reform gerçekleştirerek, ayanlar, loncalar, yeni ticaret grupları ile ortak hareket ederek idari özerkliklerini destekleyebilirdi" şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

Kitabın dördüncü bölümü "19. Yüzyılda Modernleşme ve Toplumsal Düzen" (s. 130-180) başlığı altında toplanmıştır. Bu başlık altında "Devlet ve Modernleşmenin İdeolojik Değişkenleri" (s. 130-136) ve "Merkezleşme" (s. 136-180) olmak üzere iki alt başlık bulunmaktadır. Bu bölümde genel olarak, 19. yüzyılda

Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları üzerinde durulmaktadır. Modernleşme çabalarının temelinde merkezileşmenin olduğu belirtilmiş akabinde III. Selim, II. Mahmut ve II. Abdülhamid'in modernleşme çabaları ele alınmıştır. Modernleşme yönünde III. Selim zamanı yapılan çalışmaların sonuç vermediği özellikle II. Abdülhamid döneminde modernleşme yönünde en büyük adımların atıldığı ve bu dönemde ekonomik gelişmenin, devletin bazı alanlarında ihtisaslaşmanın ve toplumsal değişimin gerçekleştiği vurgulanmıştır.

Kitabın beşinci bölümü "İnsan Kaynakları ve İskân Modelleri" (s. 181-205) başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde 19. yüzyılda Osmanlı nüfusunun çeşitli bölgelerdeki artış oranları belirtilmiştir. Bu bölümde K. Karpat, Müslüman nüfus ile Hıristiyan nüfusu kıyaslayarak Anadolu'da Müslüman nüfusun azaldığını söylemiştir. Bunun sebebini ise Müslüman erkeklerin uzun süreli askerlik hizmetinde bulunmasına bağlamıştır. Bölümün içeriği daha iyi anlaşılabilmesi için yazar, burada ağırlıklı olarak tablolar kullanmıştır. 1844-1856 yıllarına ait Osmanlı nüfusu tabloyla gösterilmiştir. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı nüfusunun dini ve etnik açıdan değişime uğradığı belirtilmiş, özellikle dışarıdan gelen Müslüman göçlerle Anadolu, Irak, Kuzey Suriye ve Balkanların ekonomik ve sosyal yapısında birtakım değişikliklerin olduğu vurgulanmıştır. Yine bu bölümde 1872-1874 yıllarına ait Avrupa ve Asya'daki Osmanlı nüfusu içerisinde Müslümanların ve gayrimüslimlerin nüfusu tablo kullanılarak açıklanmıştır. Bu bölümün sonlarında yer alan tablo ise 1893 ve 1914 yılları arasındaki Osmanlı nüfus sayımına ait raporların özetini kapsamaktadır. Bu tablo üzerinden en kapsamlı ve ayrıntılı nüfus sayımının bu yıllar arasında yapıldığı anlatılmaktadır.

Kitabın son bölümü olan altıncı bölüm "Kentsel Gelişim" (s. 206-213) başlığıyla ele alınmıştır. Bu bölümde 19. yüzyıldaki kentleşme durumu istatistiksel verilere dayandırılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli kentsel gelişmeler olduğu vurgulanmıştır. Kentsel büyümenin genelde kıyı bölgelerinde yaşandığı belirtilmiştir. Ayrıca burada bazı bölgelerin kentleşme oranına ait bilgiler verilerek kırdan kente yaşanan nüfus hareketliliğinin tartışmalı bir konu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kitabın sonuç kısmında (s. 215-225) ise yazar tarafından genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Kemal Karpat'ın bu eserine yönelik bir değerlendirme yapıldığında yazarın akademik bir dil kullandığı görülmüştür. Yazar kendine ait üslubuyla Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını incelemiş ve bazı yorumlarda bulunmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında meydana gelen bozulmalar, devletin yenileşme çabaları, nüfus, kentleşme ve iskân politikası genel olarak değerlendirilmiş, sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimler istatistiksel ve çözümlenmeli olarak tetkik edilmiştir. Geniş bir kaynakçaya sahip olan bu eserde dikkat çeken iki önemli husus vardır: Birincisi tablo sayısının fazla olması, diğeri ise dipnotların ayrıntılı bilgiler içermesidir. Bunun yanı sıra kitabın sonunda yer alan indeks kısmı konu ile alakalı öğrenilmek istenenleri rahat bir şekilde bulma hususunda okuyuculara yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin sosyal tarihinin bütün olarak ele alındığı bu eser, yalnızca tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin değil herkesin dikkatini çekecek önemli bilgiler içermektedir.